

Lubomira Madejska

Prace konserwatorskie w woj. szczecińskim w latach 1955-1975

Ochrona Zabytków 45/1-2 (176-177), 81-116

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRACE KONSERWATORSKIE W WOJ. SZCZECIŃSKIM W LATACH 1955–1975*

Sprawozdanie poprzednie, obejmujące okres 1953-1955 ukazało się w kwartalniku „Ochrona Zabytków” w 1954 r., nr 4.

Województwo szczecińskie utworzone po II wojnie światowej przechodziło kilkakrotnie w ciągu lat zmiany terytorialne, począwszy od roku 1945, kiedy to sukcesywnie włączano tereny wyzwolone spod okupacji. Szereg powiatów włączono w 1949 r. na rzecz woj. gdańskiego, bydgoskiego i poznańskiego. W 1950 r. po utworzeniu województwa koszalińskiego wyłączono z woj. szczecińskiego sześć powiatów, a w latach 1952 – 1957 korygowano granice powiatów: chojeńskiego, choszczeńskiego, gryfickiego i łobeskiego. W 1975 r. w związku z reformą administracyjną kraju, przy likwidacji powiatów i formowaniu nowych województw z terytorium woj. szczecińskiego przeszło do woj. gorzowskiego osiem gmin, co uwidoczniło w sprawozdaniu przy obiektach remontowanych przed 1975 r.

Lata powojenne były okresem trudnej pracy ówczesnej służby konserwatorskiej, wymagającym wielkiego wysiłku w zakresie penetracji nieznanego terenu, poszukiwania, gromadzenia i zabezpieczania zabytków. Gromadzono również cenny dla historii Pomorza Zachodniego materiał badawczy dzięki pomocy naukowców Uniwersytetu im. A. Mickiewicza oraz Instytutu Zachodniego w Poznaniu, przede wszystkim takich jak doc. dr Zygmunt Świechowski oraz śp. prof. dr Gwido Chmarzyński, który przez lata służył radą i pomocą służbie konserwatorskiej, powracając wielokrotnie do Kamienia Pomorskiego, skąd odszedł na zawsze.

W latach 1957–1959 przystąpiono do sporządzania ewidencji zabytków architektury, którą po przeprowadzeniu klasyfikacji ukończono w 1966 r. Działania wojenne spowodowały wielkie zniszczenia głównie ośrodków staromiejskich, a co za tym idzie konieczność podjęcia prac zabezpieczających i budowlanych przy cenniejszych obiektach w oparciu o dokumentację techniczną dla woj. szczecińskiego po 1950 r. w PP PKZ O/Gdańsk. W 1953 r. rozpoczęła działalność Pracownia Projektowa w Szczecinie, a w 1956 r. Pracownia Dokumentacji Historycznej PKZ.

W 1956 r. powołano także Uchwałę PWRN w Szczecinie Brygadę Wykonawstwa Robót Konserwatorskich (BWRK) na wniosek WKZ, co umożliwiło wykonywanie ważnych w tym okresie prac awaryjnych i zabezpieczających przy obiektach przeznaczonych do odbudowy w następnych latach.

Po okrzepnięciu BWRK i skupieniu tam fachowców można było przystąpić do prac poważniejszych i bardziej skomplikowanych. Pierwszym w pełni odbudowanym obiektem była, jak już wspomniano w poprzednim sprawozdaniu późnogotycka kamienica Loitzów z 1547 r. na Starym Mieście. Na przełomie lat 1959/1960 BWRK uległa likwidacji, a prace przy obiektach zabytkowych przejęło wykonawstwo zorganizowanego w tym okresie Oddziału Szczecińskiego PP PKZ.

Wzmoczone prace budowlano-konserwatorskie po 1960 r. miały na celu odbudowę obiektów odgruzowanych i zabezpieczonych w poprzednich latach, oraz tych obiektów, przy których prace budowlane były już dalece zaawansowane. Dla nich to w latach wcześniejszych przygotowano pełną dokumentację.

Problem konserwatorsko-urbanistyczny stanowiły zespoły staromiejskie, zniszczone w okresie działań wojennych w 60-80%. Wysiłki służby konserwatorskiej szły przede wszystkim w kierunku przekonania władz administracyjnych o konieczności zachowania przy odbudowie starych miast historycznej siatki ulic i gabarytu nowo wznoszonych budynków. Powiodło się to w Szczecinie, gdzie: „*Wobec braku przekazów ikonograficznych i znikomej części ocalałej zabudowy nie można było jej zrekonstruować. Przyjęto zasadę uszanowania istniejącej siatki ulic i potraktowania całości układu staromiejskiego jako reliktu urbanistycznego. Historycznej, nieco tylko skorygowanej siatce ulic staromiejskich podporządkowano nowoprojektowaną zabudowę mieszkalną*” (inż. Sekula – Miastoprojekt). Pozostawiono nie zabudowany teren Podzamcza, tego najstarszego terenu osiedleńczego Szczecina do momentu opracowania odpowiedniej koncepcji projektowej. Wzniesiono natomiast budynek hotelowy wbrew opinii WKZ w bliskim sąsiedztwie gotyckiego Ratusza Staromiejskiego.

Również w Stargardzie Szczecińskim przy wprowadzaniu nowej zabudowy zachowano częściowo starą siatkę ulic. Zniszczeniu uległy w trakcie odbudowy staromiejskie układy w: Gryfinie, Kamieniu Pomorskim, Chojnie, Chociwlu i Pyrzycach, gdzie wprowadzenie w obręb starych miast wysokiej zabudowy zniszczyło charakter, układ i sylwetę tych miast. Wśród przywilejów nadawanych wraz z aktem lokacyjnym miastom w średniowieczu było pozwolenie na budowę obwarowań. Na terenie woj. szczecińskiego istnieje pokaźna ilość

stosunkowo dobrze zachowanych zespołów architektury obronnej. Mury zachowały się w 23 miastach, w tym w 15 wraz z basztami i innymi umocnieniami. Osiem z tych miast posiada 75-99% zachowanych murów. Bram miejskich istnieje 17. Materiał budowlany: kamień lub cegła, albo kamień i cegła. Problematyka konserwacji średniowiecznych murów obronnych związana z zagadnieniami konserwatorsko-urbanistycznymi dotyczącymi dzielnic staromiejskich i ich przystosowania do życia współczesnego była tematem ogólnopolskiego Zjazdu konserwatorów i urbanistów, zorganizowanego przez WKZ w Szczecinie w 1963 r. Zgodnie z ustaleniami Zjazdu do szczególnie godnych uwagi i zabezpieczenia zaliczono zespoły murów w: Chojnie, Mieszkowicach, Pyrzycach i Stargardzie.

Przy zespołach tych od 1966 r. do 1970 r. prace remontowo-konserwatorskie wykonywała ekipa PKZ. Po 1970 r. na skutek zaangażowania PKZ przez Wydział Kultury WRN przy obiektach niezabytkowych (Teatr Lalek w Szczecinie, kino w Żydowcach pod Szczecinem) WKZ część zadań w tym zakresie przekazał właściwym terenowo radom narodowym w oparciu o przepisy ustawy z 1958 r. o prawie budżetowym, dopuszczające możliwość decentralizacji zadań i środków finansowych na rzecz niższych szczebli rad narodowych. Zgodnie z tym prace remontowe przy murach, nie tylko w wyżej wymienionych ośrodkach podjęły w zależności od możliwości lokalnych firmy prywatne, spółdzielnie rzemieślnicze lub ekipy MZBM, wykonując je według wskazówek i pod nadzorem konserwatorskim. Jednym z cenniejszych zespołów staromiejskich na terenie województwa jest Trzebiatów, którego zabudowa przetrwała wraz ze średniowieczną siatką ulic, otoczoną ciągiem murów obronnych, ukazująca architekturę mieszczańską w ciągu od XV w. do XIX w.

W 1969 r. w wyniku wizji lokalnej przeprowadzonej przez WKZ wraz z przedstawicielami władz miasta, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS zlecił dokonanie rozpoznania konstrukcyjnego stanu technicznego obiektów zabytkowych śródmieścia. Opracowaniem, którego autorem był inż. Czesław Szindler, objęto ponad 110 budynków mieszkalnych i mieszkalno-usługowych, usytuowanych przy głównych ciągach komunikacyjnych miasta oraz przy Rynku. Obiekty te były reprezentatywne dla całej zabudowy śródmiejskiej, a wnioski obowiązujące dla poszczególnych obiektów całego śródmieścia. Następnie na

zlecenia władz wojewódzkich opracowano zespołowo raport o stanie i kierunkach rozwoju miasta Trzebiatów, a Wojewódzki Konserwator Zabytków zlecił w 1975 r. opracowanie przez PP PKZ O/Toruń (PDNH i Pracownia Projektowa) studium urbanistyczno-konserwatorskie m. Trzebiatowa. Już w ciągu 1975 r. wykonane zostały dane wyjściowe do projektu uporządkowania Starego Miasta oraz inwentaryzacja urbanistyczna badanego zespołu. W początku 1976 r. opracowano wnioski konserwatorskie uwzględniające poszczególne obiekty, tereny i cały zespół staromiejski wraz z jego otoczeniem w aspekcie planu perspektywicznego (plansza w skali 1:1000). Faza III opracowania jest syntezą przeprowadzonych badań i ilustracją efektu jaki zostanie osiągnięty w wyniku realizowanych wniosków i postulatów konserwatorskich (plansza w skali 1:1000). Znalazła się tam również analiza i propozycje konserwatorskie dotyczące zewnętrznych, regionalnych powiązań miasta, na tle rozwoju województwa.

W 1968 r. WKZ podjął pierwsze kroki w kierunku roztoczenia opieki nad cennym zespołem obiektów architektury przełomu XIX/XX w. jaki stanowią kamienice Szczecina o wystroju secesyjnym i stylów historycznych. Dzielnicowe Zarządy Budynków Mieszkalnych otrzymały odpowiednie wskazówki dotyczące remontów tych obiektów. W 1971 r. podjęto badania nad budownictwem tego okresu, a celem zwielokrotnienia ochrony PKZ-PDNH otrzymała zlecenie popołnienia nadzorów konserwatorskich przy wykonywanych przez MZBM remontach oraz wykonywania skróconych opracowań kamienic wraz z dokumentacją fotograficzną. W latach 1970-1975 opracowano takie rozpoznanie dla około 300 kamienic, a WKZ ustalił strefę ochrony konserwatorskiej, której zasięg określony ulicami podano do wiadomości i stosowania Wydziałowi Gospodarki Komunalnej Urzędu Miejskiego. Po przeprowadzeniu rozpoznania kamienic ujętych planem remontów kapitalnych na rok 1974/1975 (według wykazu MZBM nr 1 w Szczecinie), znajdujących się na terenie objętym ochroną konserwatorską, WKZ wskazał obiekty zasługujące na szczególną uwagę, precyzując zasady, które winny obowiązywać przy remontach obiektów. W wyniku tych zabiegów wyremontowano szereg kamienic, w których uszanowano cały wystrój architektoniczny.

Zagadnieniem, którego nie udało się rozwiązać pozytywnie była i pozostała, pomimo licznych interwencji WKZ, sprawa zamków, pałaców i dworów, pozostających w gestii PGR, wraz z założeniami ogrodowymi. W latach sześćdziesiątych PGR przeprowadziły remont jedynie w trzech obiektach (Karsko, Krzymów, Lubiechów Górny). Pozostałe obiekty w większości stanowią przy-

kłady zaniedbań i karygodnej dewastacji. Niewielka poprawa nastąpiła dopiero w 1971 r. po zabezpieczeniu przez Ministerstwo Rolnictwa w swoich planach rocznych dotacji na remonty kapitalne obiektów zabytkowych. W wyniku porozumienia WKZ-PGR przeanalizowano projekt planu remontów obiektów zabytkowych, przedstawiony przez PGR, skorygowany w wyniku wspólnie przeprowadzonych inspekcji w terenie w okresie 1972-1975. W tym czasie jednak wiele obiektów przestało istnieć, tak jak XVII-wieczny pałac w Sitnie (gm. Mieszkowice), posiadający w swym wnętrzu unikalny na naszym terenie zespół dekoracji sztukatorskich zdobiących sufitu 8 pomieszczeń. Zde-wastowane i opuszczone zostały użytkowane przez Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych trzy cenne obiekty:

- zespół dworski z XVIII w. w Kiełpinie (od 1975 r. woj. Gorzów Wielkopolski) opuszczony przez Nadleśnictwo w 1972 r.
- dworek myśliwski klasycystyczny z 1820-1830 r. w Kuropatnikach (gm. Chojna) - zdewastowany, opuszczony,
- leśniczówka z XVIII w. w konstrukcji ryglowej w Widzeńsku (gm. Stepnica)
- zabezpieczona w trybie awaryjnym przez PKZ w 1975 r. na zlecenie WKZ po bezskutecznych monitach i wspólnej inspekcji z przedstawicielem Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych.

Zniszczeniu ulegały obiekty pozostające w gestii Państwowego Funduszu Ziemi t. j. niczyje, dewastowane przez okoliczną ludność.

Fatalne w skutkach okazało się użytkowanie większych obiektów przez szkoły wiejskie. Wykorzystywane jedynie częściowo, nie remontowane, nie odpowiadające warunkom, jakie powinien spełniać budynek szkolny, ulegały dewastacji, a opuszczone popadały w ruinę. Zagrożone były nie przekazane władzom kościelnym m. in. kościoły granitowe, likwidowane na polecenie miejscowych władz administracyjnych jak kościółki w Ustowie i Warzymicach k. Szczecina w 1957 r., w Siadle Górnym w 1962 r. Na skutek zabiegów WKZ objęto tę grupę obiektów badaniami o stanie technicznym. Przeprowadzili je mgr inż. Czesław Szindler i dr arch. Tadeusz Zagrodzki, ustalając również na podstawie wartości historycznych i architektonicznych kolejność zabezpieczania zrujnowanych kościółków wiejskich, które ponadto były tematem publikacji dr Zygmunta Świechowskiego „Architektura Granitowa Pomorza Zachodniego w XIII w.” - wyd. Poznań 1950 r.

W sprawie dokumentacji naukowej wykonanej przez Politechnikę Warszawską dla czterech kościółków granitowych wypowiedziała się Komisja Konserwatorska ZMiOZ (Protokół nr 3754 z 17. V. 1966), zalecając m. in. zwrócenie uwagi Prezydium Powiatowych Rad Narodowych na potrzebę roztoczenia opieki nad tą grupą zabytków. Ponadto podczas inspekcji przeprowa-

dzanych w terenie przez służbę konserwatorską stwierdzono, że w ciągu 1955 r. rozebrano szereg zabytkowych kościołów z okresu późnego średniowiecza, pozostających w dobrym stanie technicznym.

W 1971 r. samowolnie rozebrano ruiny gotyckiego kościoła w Kołczewie (gm. Wolin), którego fragment zabezpieczono w charakterze trwałej ruiny w okresie przed II wojną światową.

Nie sposób wyliczyć szkód i zagrożeń dotyczących obiektów zabytkowych, powodowanych samowolą i ignorancją władz administracyjnych. Prokuratorzy Powiatowi umarli sprawę, wobec czego WKZ był bezsilny.

Dokumentacja i inwentaryzacja, wykonana przez PP PKZ O/Szczecin w okresie od 1970-1975 r.:

- inwentaryzacja pełna lub skrócona dla 150 obiektów architektury
- pełna dokumentacja projektowo-kosztorysowa dla 40 obiektów architektury
- założenia lub studia programowe dla 10 obiektów
- badania architektoniczne dla 16 obiektów
- różne ekspertyzy i badania dla 56 obiektów
- pełne studia urbanistyczne dla 10 miast
- skrócone studia urbanistyczne dla 8 miast
- dokumentacja naukowo-historyczna dla 30 obiektów (przeważnie pałace i dwory)
- dokumentacja opisowo-fotograficzna dla około 300 kamienic z XIX w. w Szczecinie
- wnioski konserwatorskie do wykonywanych aktualnie dokumentacji projektowych oraz do robót remontowo-budowlanych.

W związku z powołaniem Pracowni Etnograficznej PKZ O/Szczecin w 1974 r. WKZ zlecił systematyczne prace przy inwentaryzacji zasobów drewnianego budownictwa ludowego (zinwentaryzowano i przebadano około 200 obiektów w pasie nadmorskim),

- dla obiektów wybranych, stanowiących również zabytki techniki opracowano dokumentację historyczno-etnograficzną.

W związku z projektowanym utworzeniem muzeum budownictwa ludowego wykonano pomiar sytuacyjno-wysokościowy w 1970 r., typując przeznaczony na skansen obszar w Wolinie na „Wzgórzu Wisielców” (obszar 52 ha). W 1974 r. podjęto intensywne działania w kierunku ochrony i konserwacji parków, ogrodów i cmentarzy. Powołana w tym celu przez PKZ O/Szczecin Pracownia wykonała na zlecenie WKZ w okresie 1974-1975 skrócone opracowania dla 52 parków (finansowanych z BC i BT) oraz 10 parków z funduszu bezosobowego.

Dla parku w Krzymowie (gm Chojna) na zlecenie WPGR projekt techniczno-robooczy renowacji parku wykonano w PP PKZ O/Wrocław. Ponadto wykonano dla kilku innych parków pomiary sytuacyjno-wysokościowe (Pezino, Stargard Łobeski, Trzebiatów, Trzęsacz, Sulikowo) w SGGW Warszawa, oraz ekspertyzy zdrowotności drzew w Runowie Łobeskim i Starogardzie Łobeskim, z funduszu bezosobowego.

OCHRONA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Prace terenowe koncentrowały się głównie na obszarach szczególnie zagrożonych przez prace budowlane (Zamek Szczeciński, tereny Starych Miast: Kamień Pomorski, Stargard, Pyrzyce) oraz inne stanowiska niszczone przez prace ziemne.

Badaniami objęto tereny Starych Miast w wyżej wymienionych miastach oraz Zamek Szczeciński, Zamek w Trzebiatowie, osady w Szczecinie, Objezierzu Nowym, Wolinie, grodzisko w Jarzębowie (gm. Wolin), cmentarzyska w Krępcewie (gm. Dolice) i Karsku (gm. Przelewice).

Badania zlecone przez WKZ wykonywane były przez Pracownię Archeologiczną PKZ O/Szczecin.

W oparciu o weryfikację grodzisk, obejmującą kolejno tereny województwa WKZ wydawał decyzje o wpisaniu do rejestru zabytków. W 1975 r. Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne wyraziło zgodę na przyjęcie zleceń na wykonanie inwentaryzacji fotogrametrycznej miejskich murów obronnych w Trzcińsku-Zdroju oraz dla kilku innych wybranych obiektów w Stargardzie.

W 1974 r. WKZ zawarł umowę z Instytutem Hydrotechniki Politechniki Gdańskiej na opracowanie *Studium dynamiki brzegu klifowego w aspekcie ochrony ruin gotyckiego kościoła w Trzęsacz* z terminem ukończenia studium na 30.III.1976 r.

W okresie sprawozdawczym Wojewódzkimi Konserwatorami Zabytków byli w latach:

1952-1959 r. historyk sztuki mgr Henryk Dziurła

1959-1960 r. historyk sztuki mgr Róża Kąsinowska p. o. WKZ

1960-1972 r. inż. arch. Stefan Kwilecki
1973 (kilka miesięcy) – p. o. WKZ – historyk sztuki Lubomira Madejska
1973-1974 r. artysta plastyk Ludwik Sandecki

1974- inż. arch. Jerzy Jerzewski

Uwaga: w 1960 r. urząd konserwatorski został niemal całkowicie zlikwidowany przez władze wojewódzkie. Z wieloosobowej obsady pozostały dwie osoby (mgr Róża Kąsinowska i Lubomira Madejska).

W 1964 r., po odejściu mgr R. Kąsinowskiej znowu pozostały jedynie dwie osoby. Od 1967 r. do 1972 r. pracuje trzecia osoba – mgr Krystyna Kroman. Od 1972 r. do momentu powołania

w dn. I. IX. 1973 r. Biura Studiów i Dokumentacji Zabytków w urzędzie pozostały dwie osoby (Lubomira Madejska i historyk sztuki mgr Ewa Świebocka-Stanecka).

Od I. VIII. 1973 r. działał w Stargardzie historyk sztuki mgr Władysław Chrostowski, jako Powiatowy Konserwator Zabytków.

W 1960 r. w wyniku starań WKZ ustalone zostało stanowisko Konserwatora Zabytków Archeologicznych na etacie Muzeum Narodowego w Szczecinie. Stałe zmiany personalne oraz mianowanie przez Wydział Kultury całkowicie nieodpowiednich osób na stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, jak to miało miejsce w dwóch wypadkach utrudniały prawidłowe funkcjonowanie urzędu.

ZABYTKI NIERUCHOME

Budownictwo murowane

B a n i e (gm.) – kościół parafialny p.w. MB Wspomożenia Wiernych granitowy z pierwszej połowy XIII w., bazylika późnoromańska, przebudowany w 1854-1855 r. Remontowany przez parafię w 1946/1947 r.

B a r l i n e k (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół parafialny p.w. Niepokalanego Serca NMP, późnogotycki, przy budowie, którego użyto w dolnej partii kostki granitowej z pierwotnej budowli z XIII w. W warstwie najniższej półokrągło profilowany cokół z rowkiem. Przebudowany w XIX w. Remontowany przez parafię w 1957 r.

B a r l i n e k (od 1975 r. woj. gorzowskie) – fragment miejskich murów obronnych z XIV w. wyremontowany staraniem władz terenowych z dofinansowaniem przez WKZ z BT Uchwałą WRN z dnia 14. 05. 1968 r.

B a s z e w i c e (gm. Gryfice) – kościół filialny p.w. MB Różańcowej, zbudowany w XV w. z wieżą z 1705 r., przebudowany w 1855 r. Zdewastowany w 1440 r., zrujnowany po 1945 r. Odbudowany staraniem parafii w 1974/1975 r.

B i e l i c e (gm.) – kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Królowej Polski. Gotycki z XIV w., zbudowany z kamienia narzutowego, salowy. W XIX w. dobudowano apsydę i wieżę z cegły. Przemurowano otwory okienne. Szczyt wschodni ozdobiony blendami. Odbudowany po zniszczeniach w 1963 r.

B i e n i c z k i (gm. Nowogard) – kościół filialny p.w. Trójcy Świętej, wzniesiony z cegły w początku XX w., neogotycki. Przekazany kościołowi w 1974 r. w stanie ruiny. Odbudowany staraniem Parafii w latach 1974/1975.

B i e r z w n i k (od 1975 r. woj. gorzowskie) – zespół poklasztorny cystersów,

którzy osiedlili się tu w 1263 r. Kościół i klasztor wzniesiony w latach 1341-1345. W XVI w. po sekularyzacji budynki klasztorne stały się własnością prywatną, a zniszczone przez wojska napoleońskie zaadaptowano w 1820 r. na mieszkania i nadbudowano piętro. Wypalone w 1945 r. kościół i klasztor odbudowano po przejściu przez parafię. Prace remontowo-konserwatorskie przeprowadzono w latach 1957-1960. Założono stały dach nad całością, wykonano roboty blacharskie, wzmocniono sklepienia.

B i e r z w n i k (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół parafialny p.w. MB Szkaplerznej, trzynawowy, obecnie dwuprzęsłowy (przed 1945 r. 7-przędłowy) z chórem zamkniętym poligonalnie przylega bezpośrednio do zabudowań klasztornych, z których ocalały dwa skrzydła, wschodnie i południowe oraz fragmenty skrzydła północnego. W pomieszczeniach skrzydła wschodniego i południowego zachowany prawie niezmienny układ pierwotny. W niektórych pomieszczeniach i krużgankach łączących oba skrzydła pozostały sklepienia krzyżowe. Zachowały się gotyckie wsporniki ceramiczne. W trakcie prac remontowych rozebrano nadbudowane w XIX w. piętro. Odslonięto zatynkowane w XIX w. gotyckie wsporniki ceramiczne o różnorodnych formach (geometryczne, roślinne, głowy diabelskie i zwierzęce, ryby, lilia andegaweńska, twarz mnicha w kapturze, (Chrystus w mandorli i inne) znajdujące się w krużgankach, kapitularów i zakrystii. Dokumentację projektową wykonał Oddział PP Pracowni Konserwacji Zabytków w Gdańsku. Prace remontowo-konserwatorskie wykonane przez BWRK Szczecin finansowane z kredytów konserwatorskich, środków użytkownika i dotacji SFOS.

B i e r z w n i k (od 1975 r. woj. gorzowskie) – spichlerz gotycki z około 1400 r. pozostały po gospodarczych zabudowaniach klasztornych, murowany z cegły z bogato dekorowanym blendami szczytem północnym. Drugi szczyt (nieistniejący) wykonany był w konstrukcji ryglowej. Wypalony w latach 1945 r. spichlerz, zrujnowany. Roboty przy zabezpieczeniu szczytu wykonała BWRK Szczecin z kredytów konserwatorskich, projekt konstrukcyjny Oddział PP PKZ Szczecin.

B r z e s k o (gm. Pyrzyce) – kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP zbudowany z kostek granitowych w XIII r., salowy, bez chóru i wieży. Liczne przebudowy m. in. w XVII w. zatarły pierwotne formy architektoniczne. Przemurowano otwory okienne i drzwiowe, dobudowano zakrystię. W sąsiedztwie kościoła wieża murowana z cegły z 1817 r. Wewnątrz unikalny strop drewniany (vide: zabytki ruchome). Kapitałny remont prowadzony przez PP PKZ Oddział Szczecin trwał z przerwami od 1962 do 1970 r. (odgrzybianie, zerwanie posa-

dzki – izolacja przeciwilgociowa, impregnacja elementów konstrukcyjnych XVII w. wieżby dachowej z częściową wymianą fragmentów zagrybionych, wykonanie nowego balkonu chóru muzycznego wraz ze schodami). Wadliwie wykonanie pokrycia dachowego spowodowało decyzję zastąpienia pokrycia ceramicznego blachą z 1971 r., co również nie zdało egzaminu. Remont ze środków budżetu centralnego WKZ.

B u k (gm. Dobra Szczecińska) – Kościół filialny pw. Św. Antoniego. Zbudowany z kostki granitowej w XIII w., salowy. Przebudowany w XVI w. Szczyty murowane z cegły. Portale dwuskokowe, Wieża dobudowana w okresie późniejszym. Zdewastowany po II wojnie światowej. Odbudowany staraniem parafii w 1960 r.

C e d y n i a (m.) – kościół parafialny pw. Narodzenia NMP, zbudowany z kostki granitowej w drugiej poł. XIII w., salowy z wyodrębnionym prostokątnym chórem i wieżą od zachodu. Przebudowany gruntownie w XVIII i XIX w. Remontowany po zniszczeniach wojennych staraniem parafii. W 1956 – 1957 r. remont wieży wykonany przez parafię systemem gospodarczym.

C h l e b o w o (gm. Gryfino) – kościół z XIV w., murowany z cegły, na planie prostokąta, jednonawowy. Zrujnowany w 1945 r., zabezpieczony ze środków konserwatorskich w charakterze trwałej ruiny. Wykonawstwo – PP PKZ Oddział Szczecin.

C h o j n a (m. i gm.) – kaplica Św. Gertyudy (zwana również kaplicą Św. Jana), późnogotycka z 1409 r., murowana z cegły – usytuowana w pobliżu Bramy Miejskiej jako szpitalna – reprezentuje nieliczne już, wolno stojące kaplice gotyckie, wznoszone poza murami miasta. Zrujnowana w czasie II wojny światowej, pozbawiona dachu. Zabezpieczona jako trwała ruina wraz z fragmentem fresku, z kredytów konserwatorskich. Wykonawstwo – PP PKZ Oddział Szczecin. Odbiór prac 13. 07. 1970 r.

– ruina kościoła Mariackiego. Pierwsza wzmianka 1282 r. Budowę obecnego kościoła rozpoczęto w 1389 r. (chór). Dalsze fazy budowy przypadają na okres 1408-1459. Kościół halowy trzynawowy, sześcioprzęsłowy z chórem zamkniętym wielobocznie i ambitem. Przypory wciągnięte do wnętrza tworzyły wieniec kaplic z dodatkowym obejściem ponad kaplicami. Sklepienia gwiaździste i krzyżowe. Przypory zewnątrz bogato dekorowane kolorowo glazurowaną cegłą świadczą o tym, że ostateczną formę uzyskał kościół na przełomie XIV/XV w. i pochodzi z kręgu działalności mistrza Henryka Brunsberga. W 1843 r. zawaliła się wieża, burząc kaplicę Św. Anny z 1479 r. Wieżę odbudowano w 1854 r. w stylu neogotyckim. Wnętrze odnowiono w 1884 r.

W 1945 r. kościół został zrujnowany i pozbawiony sklepień. W latach 1956/1957 obiekt częściowo odgruzowano. Rozebrano elementy grożące zawaleniem. W 1965 r. Oddział PKZ Szczecin podjął prace przy odgruzowaniu i zabezpieczeniu murów kaplicznych. Dokonano ponadto rekonstrukcji fragmentu ściany chóru i uszkodzonych sklepień nad kaplicami. Zabezpieczono narożnik kościoła zagrożony awarią w roku 1966. W 1970 r. zakończono I etap prac, a w 1971 roboty przerwano na okres kilku lat ze względu na brak mocy przerobowej PKZ i środków finansowych WKZ. Dokumentację opracowano w latach 1960-1962 (inventaryzacja i badania architektoniczne PKZ Oddział Gdańsk i Oddział Szczecin; projekt zabezpieczenia Politechnika Warszawska).

– zespół klasztorny augustianów, fundowany 1290 r., rozbudowany w latach 1301-1342 i 1400-1450, składał się z jednonawowego kościoła z długim, typowym dla założeń klasztornych chórem, zamkniętym poligonalnie i z czworoboku budynków klasztornych. Opuszczony przez zakonników w 1536 r., użytkowany był na szpital i szkołę. W 1820 r. zdewastowany. Wówczas też rozebrano sklepienie gwiaździste oraz wschodnie skrzydło klasztoru, przebudowano gotyckie wnętrza. Prócz murów zewnętrznych zachowały się sklepienie krążanki, sala konwentu, sala ze sklepieniami wspartymi na dwu słupach i ceramiczne maski jako konsole i służki w pomieszczeniach klasztornych. Zdewastowany uprzednio i zrujnowany podczas II wojny światowej, przekazany do kultu, odbudowany został pod nadzorem konserwatorskim staraniem parafii Św. Trójcy i zagospodarowany w latach 1959-1965. Dokumentację techniczną opracował Oddział PKZ Szczecin. W elewacji frontowej kościoła

odrestaurowano gotycki portal. Wewnątrz na ścianach nawy odkryto i zabezpieczono szereg fragmentów polichromii z XV, XVI i XVII w. (m. in. napis w języku łańciskim w sześciu wierszach z datą 1680). Badania odkrywkowe i makroskopowe wykonał w 1962 r. konserwator-technolog mgr Stefan Wójcik.

– miejskie mury obronne z cegły na podwalinie z kamienia narzutowego, wzniesione w początku XVI w. z bramami, basztami i czatowniami, otwartymi od strony miasta. W okresie wprowadzenia broni palnej w drugiej połowie XIV w. i XV w. bramy nadbudowano, kilka czatowni przebudowano na baszty zamknięte; wzniesiono też baszty cylindryczne. W XVI w. zbudowano przedbramie i połączono mury z systemem wałów i fos. Do dziś zachował się, poza nielicznymi fragmentami, cały pierścień murów z basztami, czatowniami i dwiema spośród trzech bramami: Barnkowską i Świecką, obie bogato dekorowane blendami. Szczególnie bogate formy architektoniczne, wychodzące daleko poza wymogi fortyfikacji posiada brama Świecka należąca do najwspanialszych tego typu rozwiązań bramnych na terenie Pomorza Zachodniego.

Prace konserwatorskie przeprowadzono dotychczas na kilku odcinkach. W 1959 r. remont baszty grożącej zawaleniem przez założenie nowych fundamentów, zabezpieczających przed dalszym przesuwaniem i zabezpieczenie korony murów przyległych do baszty. Wykonawca BWRK ze środków konserwatorskich. W 1970 r. przemurowanie zwietrzałych partii murów, zabezpieczenie korony murów (Oddział PKZ). W 1975 r. remont i adaptację na cele mieszkalne jednej z baszt wykonał plastik ze Strzelec Krajeńskich. Ze względów rodzinnych i braku finansów opuścił Chojnę, remont ukończony został przez MPGK z przeznaczeniem na cele społeczne.

1. Chojna – zespół klasztorny augustianów fundowany 1290, rozbudowany 1301-1342 i 1400-1450 (fot. S. Kwilecki, 1972)

Chojna – Brama Barnkowska XIV w. wzniesiona z cegły w ciągu murów miejskich u wylotu z miasta od strony południowo-wschodniej. W partii dolnej na osi przejazd sklepiony ostrołukiem. W początku XV w. nadbudowana, zwieńczona oktagonálním tamburem z krenelazem, przykryta ceramicznym stożkowym hełmem. Zdeprawowana w okresie wojny. W latach 1968-1970 prace remontowo-konserwatorskie z adaptacją na stację turystyczną PTTK wykonał ze środków konserwatorskich Oddział PKZ Szczecin w oparciu o dokumentację techniczną wykonaną przez własną pracownię (1966, 1968 r.). Założono stropy. Wprowadzono instalację elektryczną i wodno-kanalizacyjną w 1971 r.

Choszczno (od 1975 r. woj. gorzowskie) kościół parafialny p. w. Narodzenia NMP, murowany z cegły, gotycki, XIV, XV w., halowy trzynawowy z wyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym od wschodu prezbiterium i pięciokondygnacyjną wieżą z około 1400 r. Przy wieży dwie wieżyczki z klatkami schodowymi dobudowanymi w XIX w. Kościół oszkarpowany. Szczyt wschodni rozczłonkowany blendami, które zdobią także elewacje naw i prezbiterium oraz elewacje wieży. W wieży od zachodu portal główny, boczne w części nawowej od południa i północny. Wypalony w czasie działań wojennych, odbudowany staraniem parafii w latach 1956-1957. Prace polegały na założeniu nowego dachu, rekonstrukcji sklepień, renowacji wnętrza i usunięciu neogotyckich elementów z XIX w. Ze środków konserwatorskich wykonano konserwację ceramicznego tympanonu z XIV w. *Drzewo Życia* znajdującego się w ścianie południowej prezbiterium. Remont kapitałny wieży wraz z reperacją lica przeprowadzono w latach 1969-1970 z kredytów konserwatorskich. Parafia sfinansowała dokumentację i rusztowania. Dokumentację i roboty remontowe wykonało PP PKZ Oddział Szczecin.

Choszczno (od 1975 r. woj. gorzowskie) – miejskie mury obronne z kamienia i cegły wzniesione w XIV w. zachowane prawie na całym obwodzie wraz z barbakanem z XV w., pozostałość przedbramia bramy Kamiennej. Bramy rozebrano w XIX w. Barbakan odbudowano w latach 1960-1961 z adaptacją na Bibliotekę Miejską. Inwestor PPRN Choszczno. Część robót wstępnych z budżetu centralnego WKZ z odgruzowaniem wykonano w 1959 r. W 1970 r. wystąpienie architekta powiatowego o zgodę na rozbiórkę murów spowodowało zlecenie WKZ dla PP PKZ Oddział Szczecin na prace remontowe przy murach. Po wykonaniu prac przy niewielkim odcinku (uzupełnienie ubytków, zabezpieczenie korony murów) PKZ musiał zlikwidować plac budowy. Decyzją kierownika Wydziału Kultury PWRN w Szczecinie mgr Karola Czejarka środki konserwatorskie przeznaczone na re-

mont murów skierowano na remont niezabytkowego domu kultury w Choszczynie.

Chrapowo (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół p.w. Św. Rodziny, wzniesiony z kostki granitowej w drugiej połowie XIII w., przebudowany w okresie późnego gotyku i w XIX w., salowy, na rzucie prostokąta. Szczyt wschodni późnogotycki z wnęką w kształcie krzyża i dwiema wnękami ostrołukowymi poniżej jego ramion. Zrujnowany w czasie II wojny światowej. Odbudowany staraniem parafii w 1969-1970 r. przy dofinansowaniu z Uchwały RM nr 418/60.

Cychry (od 1975 r. woj. gorzowskie) kościół parafialny p. w. Św. Stanisława BM – murowany z kostki granitowej w XIII w. Wieża dobudowana od zachodu w okresie późnego średniowiecza, od strony wschodniej w 1858 r. transept i chór z półokrągłą apsydą. W 1975 r. przeprowadzono, staraniem parafii remont wieży.

Dłusko Gryfińskie (gm. Banie) – kościół filialny p. w. Królowej Polski, murowany z kamienia narzutowego, gotycki, przebudowany w XIX w. W 1974 r. zniszczony pożarem, odbudowany staraniem parafii w 1975 r. Wyrównano ubytki murów, wykonano żelbetowy wieniec zabezpieczający koronę murów, położono strop modrzewiowy.

Dobra Nowogardzka (m.) – zamek, ruina. W 1295 r. pierwsza wzmianka o „*castrum Daber*”. W 1308 r. zniszczone przez brandenburczyków pierwsze budowle murowane. W końcu XIV w. zbudowano skrzydło mieszkalne z cegły, dziedziniec otoczono murem obronnym. Po 1398 r. wzniesiono wieżę więzienną. Spalony w 1473 r., odbudowany w 1478 r.

W XVI w. zamek rozbudowany i częściowo przebudowany (skrzydło południowe renesansowe). W 1538 r. wybrukowano dziedziniec. Od XVI w. zamek opuszczony popada w ruinę, częściowo wysadzony w powietrze. W 1862 r. rozpoczęto prace zabezpieczające, a w 1906 r. konserwatorskie. W latach 1966-1968 podjęto na zlecenie WKZ badania archeologiczno-architektoniczne, które stwierdziły, że jest to zespół pochodzący z okresu od XIII do XVI w. i że skrzydło północne jest najstarsze. Wykonano część prac zabezpieczających i odgruzowanie. Badania i prace budowlane wykonywał Oddział PKZ Szczecin pod kierunkiem dr E. Cnotliwego, sfinansowane z budżetu centralnego WKZ.

Dobropole – pałac zbudowany w latach 1760-1780, remontowany w okresie 1960-1970.

Godków (gm. Chojna) – kościół parafialny p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbe, murowany z kostki granitowej

w drugiej połowie XIII w., salowy, na rzucie prostokąta, bez chóru i wieży. Przebudowany w XVIII w. Wieża z XIX w. W ścianie południowej kwadra z ornamentem szachownicy. Ślady ostrołukowych otworów okiennych. Zrujnowany w okresie II wojny światowej, odbudowany staraniem parafii w 1975 r.

Golice (gm. Cedynia) – kościół filialny p.w. Św. Jakuba, murowany z kostki granitowej w drugiej połowie XIII w., salowy, na rzucie prostokąta z wyodrębnionym prostokątnym prezbiterium i wieżą od zachodu. Portal zachodni ostrołukowy z uskokami. W szczytowej ścianie wschodniej ślady ostrołukowych otworów okiennych. W XVIII w. wieżę nadbudowano o część drewnianą, która spłonęła w 1972 r. Staraniem parafii odbudowana w 1974 r.

Goleczewo (gm.) – zamek, zakupiony w 1304 r. przez biskupa Henryka z Kamienia. Po kilku zmianach właścicieli przeszedł drogą kupna w roku 1500 ponownie w ręce kapituły kamieńskiej. Z dokumentu z 1684 r. wiadomo, że dziedziniec zamkowy otoczony był silnym murem. Z końcem średniowiecza gród stracił znaczenie militarne. Opuszczony popadł w ruinę. Ocalała istniejąca do dziś, zakupiona w 1812 r. przez państwo wieża z początku XV w. o wysokości 31 m, murowana z cegły na wysokim cokole z kamienia na rzucie kwadratu o szerokości boku około 9 m, wyżej przechodząca w część cylindryczną, zakończoną krenelazem, zwieńczona wysokim na około 10 m, wysmukłym sześciobocznym hełmem ceglany. Naróżnik południowo-zachodni remontowany w XIX w. Prace zabezpieczające przy wieży (m.in. zabezpieczenie krenelazu) wykonane zostały w 1973 r. przez PP PKZ Oddział Szczecin, sfinansowane ze środków konserwatorskich. Interesujące wyniki przyniosły badania archeologiczno-architektoniczne prowadzone od 1971 r. przez PP PKZ Oddział Szczecin pod kierunkiem dr R. Rogosza z kredytów konserwatorskich. W 1972 r. odkryto pierwotne założenie siedziby rycerskiej jako całkowicie odrębne założenie książęce i biskupie.

Goleniów – kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny, późnogotycki z XV w., zbudowany w miejscu pierwotnego z XIII w., murowany z cegły na cokole z kamienia, trójnawowy, halowy z wydłużonym prezbiterium zamkniętym od wschodu trójbocznie. Od zachodu wieża na cokole z kostki granitowej. Zakryta i kaplica przy prezbiterium zapewne z początku XVI w. Zniszczony w XVII w. podczas pożaru miasta, odbudowany w 1701 r. Podczas gruntownego remontu w latach 1865 – 1867 wszystkie detale architektoniczne odnowiono lub zaprojektowano na nowo. Zniszczony w 1945 r. (dach, część ścian, hełm wieży), przekazany do kultu w 1957 r., odbudowany w latach 1958-1961 staraniem parafii przy pomocy środków

detale (portale, otwory okienne, żebra sklepienne, wsporniki, posadzka). Prace budowlano-konserwatorskie i dokumentacja projektowa (inż. J. Nowak) wykonane zostały przez PP PKZ Oddział Szczecin, opłacone z budżetu konserwatorskiego. Prace prowadzone od 1965 r. przerwano w 1966 r. w związku z brakiem kredytów i koniecznością uzupełnienia dokumentacji.

K a m i e n i e c (gm. Kołbaskowo) – kościół filialny p.w. Bożego Ciała, wzniesiony z kostki granitowej w XIII w., przebudowany w XVII w., salowy na rzucie prostokąta, bez chóru, z wieżą od zachodu szerszą niż nawa. Portale ostrołukowe z uskokami. Otwory okienne o ościeżach zwięzających się ku środkowi, zamurowane u góry. Zrujnowany po 1945 r., zabezpieczony ze środków konserwatorskich budżetu centralnego jako trwała ruina. Zabezpieczenie korony murów wykonane przez PP PKZ Oddział Szczecin. Przekazany do kultu 1975 r. Przewidywano ukończenie odbudowy w 1978 r. staraniem parafii.

K a m i e ń P o m o r s k i – Ratusz Staromiejski usytuowany pośrodku kwadratowego rynku (73 x 70 m) związany ze średniowiecznym lokacyjnym układem urbanistycznym. Dokładna data powstania nie jest znana. Prawa miejskie uzyskał Kamień w 1274 r. W wyniku badań architektonicznych i analiz stwierdzono, że ratusz powstał na przełomie XIII/XIV w. jako niewielki budynek

o wymiarach 8,9 m × 10,8 m z piwnicami sklepieniami kolebkowo. W połowie XIV w. dostawiono do niego drugi prostokątny budynek o długości 19,5 m, szerokości 10,8 m z podcieniem w fasadzie zwróconej ku wschodowi i zwieńczonej blendowanym szczytem. W murze dzielącym oba budynki, obok sygnaturki wieńczącej szczyt wschodni budynku zachodniego wybito otwory wejściowe łączące obie części budynku. Sugerując jednorodność wnętrza rozczłonowano ściany boczne płaskimi szkarpami. Pola między szkarpami utworzyły blendy zamknięte łukiem odcinkowym. Obydwa budynki murowane z cegły, w części zachodniej o układzie wendyjskim, we wschodniej polskim. Wiek XV stanowi kolejną z faz w historii obiektu. Następowaly one dyktowane koniecznością rozbudowy lub odbudowy po zniszczeniach – świadczy o tym detal dekoracyjny ścian zewnętrznych. Z tego okresu pochodzi pierwsza wzmianka o ratuszu z 1426 r. i druga dotycząca wielkiego pożaru miasta w 1483 r. wspominająca, że ratusz ocalał. Następną fazę budowlaną reprezentuje szczyt zachodni ratusza, pochodzący z około 1600 r., który, jak stwierdzono na podstawie analizy porównawczej należał do specyficznego w tym okresie w kręgu pomorskim typu zwieńczeń z przełomu późnego gotyku i renesansu. W XVIII w. zamurowano podcień, a otwory okienne zmieniono na prostokątne. W XIX w. część I piętra podzielono na dwie kondygnacje.

W 1927 r. podjęto próby regotyzacji budynku. W czasie II wojny światowej ratusz uległ zniszczeniu w około 80%. Runęły oba szczyty, stropy i ściany. Ocalały jedynie mury kapitalne. W latach 1963-1965 przy zabezpieczonym w 1948 r. obiekcie przeprowadzono badania architektoniczno-archeologiczne, wstępną dokumentację (PP PKZ Oddział Szczecin) i wstępne prace budowlane, finansowane z budżetu centralnego i terenowego WKZ. W 1965 r. Prezydium PRN w Kamieniu podjęło uchwałę o odbudowie ratusza na siedzibę Miejskiej Rady, a więc przywrócenie obiektowi pierwotnej funkcji i przejęto rolę inwestora. Następnym etapem prac przy dokumentacji projektowej wykonano w PP PKZ Oddział Warszawa (T. Wafland i P. Dzierżanowski). Prace budowlano-konserwatorskie wykonał Oddział PP PKZ Szczecin. Dofinansowanie dla użytkownika na prace specjalistyczne przyznano z Uchwały RM nr 418/60. Odbudowę ukończono w 1968 r. Założeniem przyświecającym odbudowie była koncepcja odtworzenia ratusza gotyckiego z uwzględnieniem zachodniego szczytu gotycko-renesansowego. Po usunięciu późniejszych przemurowań częściowo zrekonstruowano detal gotycki w elewacjach, w oparciu o przekazy ikonograficzne, badania i odkrytki. Zrekonstruowano szczyt zachodni. Przywrócono trzyarkadowy podcień przy elewacji wschodniej. Wewnątrz zachowano układ najstarszego członu ratusza („pretorium”). Pozostałą część

2. Kamień Pomorski – Ratusz Staromiejski, XIII/XIV w., rozbudowany w XIV w. (fot. D. Janowski, 1985)

3. Kamień Pomorski – Dwór Biskupi, XIV w. (fot. D. Janowski, 1985)

adaptowano dla potrzeb Prezydium Miejskiej Rady Narodowej.

Kamień Pomorski – Dwór Biskupi – pl. Katedralny 7 – zbudowany z cegły wraz z innymi domami kapituły w pobliżu budującej się katedry, rozpoczęty prawdopodobnie w latach dwudziestych XIV w., rozbudowany po przeniesieniu biskupstwa z Wolina do Kamienia w 1363 r. Badania architektoniczne z 1957 r. potwierdziły dwa etapy budowy w granicach do około 1360 r. (w obu etapach wątek wendyjski), pozwoliły również na określenie zakresu prac z XVI w. Po wprowadzeniu w 1535 r. protestantyzmu, opustoszałe kanonie uległy dewastacji. Po kilkunastu latach przystąpiono do przebudowy z przeznaczeniem na siedzibę biskupią. Zlikwidowano gotyckie szczyty, zmieniono otwory okienne w ścianie wschodniej na obszerniejsze, przekształcono czternastowieczny portal gotycki w fasadzie na zamurowaną blendę, wykuwając nowe wejście w elewacji wschodniej, ale ścianę szczytową, zwróconą w kierunku placu traktowano nadal jako reprezentacyjną. Nie zlikwidowano średniowiecznej asymetrii w rozmieszczeniu otworów, a zaprojektowano dekoracyjny szczyt oddzielono od surowej płaszczyzny parteru i piętra gzymsem oraz wąskim pasem bez dekoracji. W elewacji zachodniej na wysokości I piętra nadwieszono ozdobny wykusz. Oba elementy charakterystyczne dla okresu przejściowego między gotyką a renesansem na Pomorzu Zachodnim. W 1734 r. kuria oddała dwór w prywatne posiadanie. W 1755 r. obiekt przebudowano w stylu baroku. Elewację wschodnią potraktowano jako fasadę przez wmontowanie na jej osi portalu. Zatykowano gotyckie okna, blendę portalową w elewacji północnej i portal boczny w ścianie wschodniej. Do wnętrza wprowadzono dwie ściany działowe, tworząc na osi budynku sień z trójbiegową klatką schodową. Przebudowa w 1899 r. dotyczyła wnętrza. Zlikwidowano prawy bieg schodów celem uzyskania dojścia do wybitego w ścianie działowej otworu drzwiowego.

Zrujnowany w czasie działań wojennych i zdewastowany w 1945 r. obiekt przeznaczono do odbudowy i adaptacji na siedzibę Miejskiej Biblioteki. W 1957 r. podjęto badania architektoniczne oraz sporządzono projekt wstępny. (PP PKZ Oddział Szczecin inż. Stefan Kwilecki). W 1959 r. BWRK wykonała wstępne prace rozbiórkowe i zabezpieczające. Po opracowaniu dokumentacji projektowej (R. Jaroszek), ekspertyz i kosztorysów (A. Dubiago) oraz projektów branżowych (J. Tom i S. Przyłuski) przystąpiono w 1960 r. do robót budowlanych. Trudnym problemem było pogodzenie faz stylowych, niemożliwe było konsekwentne przeprowadzenie wystroju późnogotyckiego, ponieważ ściany z okresu baroku wchodziłyby w okna i portal. Zdecydowano się na kompromisowe

rozwiązanie. Zrekonstruowano elewację z dekoracyjnym maswerkowym szczytem, jedynym oryginalnym z dekoracją późnogotycką według stanu sprzed przebudowy w 1755 r. Fasadę wschodnią ukazano z czasu po tej przebudowie, markując przy pomocy odkrytki renesansowego portalu starszą metrykę tej ściany, różniącą się od obecnej asymetrycznym niegdyś rozmieszczeniem otworów. Najmniej zmian doznały od XIV w. blendy i okna I piętra obok wykuszu elewacji wschodniej. Utrzymano wnętrza z okresu barokowej przebudowy, a adaptacja obiektu na siedzibę biblioteki nie pociągnęła za sobą istotnych zmian w układzie. W sieni przywrócono trójbiegowy charakter klatki schodowej. Zrekonstruowano balustradę w oparciu o zachowane fragmenty. Dokumentacja i prace remontowo-konserwatorskie, sfinansowane z kredytów konserwatorskich budżetu centralnego, wykonane przez PP PKZ Oddział Szczecin ukończono w 1964 r.

Kamień Pomorski – dawny kościół p.w. Św. Mikołaja, murowany z cegły, z kamienia w partii przyziemia, zbudowany w XIV w. jako bezwieżowa kaplica szpitalna względnie cmentarna poza murami miejskimi. Salowy na planie czworoboku, zamknięty od wschodu odcinkiem elipsy, pierwotnie w całości oszkarpowany, co świadczyłoby o tym, że wewnątrz było lub miało być przesklepione. Zniszczony pożarem z 1538 r., rozbudowany w połowie XVII w. Dobudowano nowe prezbiterium od zachodu wraz z trzykondygnacyjną wieżą na planie trapezu z przyporami na narożach. Blendy na elewacjach wieży wyznaczają kondygnacje. Wnęki kondygnacji dolnej i górnej zamknięte łukiem odcinkowym, środkowej ostrołukowe. Ściany wewnątrz rozczłonkowane wnękami. W przeszle dobudowanym także wnęka

lecz sklepiona łukiem odcinkowym. Strop belkowany. Od północy dobudowano zakrystię, od południa kruchtę, zasłaniając ostrołukowy, profilowany portal. Obiekt zdewastowany po 1945 r. odbudowano w latach 1960–1966 z przerwą w 1964 r., spowodowaną brakiem materiałów i podwykonawcy na roboty instalacyjne elektryczne, wodno-kanalizacyjne i co. Prac budowlano-konserwatorskie wykonane przez PP PKZ Oddział Szczecin objęły remont elewacji i wnętrza, naprawę więźby dachowej. W części zachodniej wydzielono pomieszczenia dla administracji, pozostałą część przeznaczono na salę ekspozycyjną muzeum. Dokumentacja techniczna PKZ Szczecin (A. Kąsinowski). Dokumentacja i wykonawstwo sfinansowane z kredytów konserwatorskich.

Kamień Pomorski – dawny kościół Mariacki przy ul. Zaulek Rybacki. Obecny budynek wzniesiono w latach 1750–1755 nad Zalemem Kamieńskim, na miejscu użytkowanego do 1740 r. kościoła grodowego z fundacji św. Ottona biskupa z Bambergu. Murowany z cegły, salowy, zamknięty od wschodu trójbocznie z wieżą od zachodu zwieńczoną charakterystyczną dla baroku podwójną latarnią z barokowym hełmem (na chorągiewce data 1755). Odnawiany w 1817 i 1914 r., w XIX w. użytkowany jako magazyn i szpital. W czasie II wojny światowej zdewastowany. W 1959 r. staraniem władz miejscowych przeprowadzono częściowy remont. Remont kapitalny z adaptacją na salę widowiskową, przy pomocy finansowej przekazanej z budżetu WKZ, przeprowadzony w 1975 r. przez MP GK.

Kamień Pomorski – mury obronne wznoszono w XIV i XV w. osobno

4. Kamień Pomorski – d. kościół p.w. Św. Mikołaja (fot. B. Sańko, 1978)

dla miasta, osobno dla osiedla katedralnego, prawdopodobnie w miejscu pierwotnych obwarowań. W ciągu XVIII i XIX w. mury w większości rozebrano. Zachowały się fragmenty, w których prócz pierwotnego wątku gotyckiego widoczne są nieprawidłowe rekonstrukcje i uzupełnienia dwudziestowieczne. Mury sukcesywnie remontowano począwszy od 1969 r.

Poza ostrołukowym otworem dawnej Bramy Maślanej przy odcinku murów nad Zalemem Kamieńskim zachowała się jedyna spośród bram średniowiecznych Brama Wolińska z odcinkiem murów i basztą obronną. Wzniesiona w połowie XIV w. z cegły z ostrołukowym przejazdem w dolnej kondygnacji.

W 1691 r. nadbudowano piętro, niszcząc gotyckie szczyty maswerkowe. Fragment maswerku zachowany w środkowej blendzie budynku bramnego. W XIX w. przebudowano wnętrza, a baszta otrzymała nowe zwieńczenie. Zdewastowana w okresie II wojny światowej przeznaczona została wraz z przyległym budynkiem osiemnastowiecznym po kapitalnym remoncie na schronisko turystyczne PTTK. Dokumentację i roboty budowlane sfinansowano z kredytów konserwatorskich budżetu terenowego wykonał PP PKZ Oddział Szczecin. (Projekt techniczny W. Adamczyk, proj. konstrukcyjny J. Nowak). W latach 1962-1964 wykonano prace remontowo-adaptacyjne, wymieniono stropy, wprowadzono instalację elektryczną, wodnokanalizacyjną i co. Końcowy odbiór nastąpił w 1966 r. po zabezpieczeniu konstrukcyjnym splekanej baszty, celem udostępnienia jej dla turystyki. W 1977 r. adaptowano pomieszczenia w budynku nad przejazdem bramnym na klub PTTK.

Karsko (od 1975 r. woj. gorzowskie) – dwór murowany z 1755 r. Po 1945 r. użytkowany przez PGR na biura i mieszkania, remontowany w latach 1966-1967 staraniem użytkownika przy dofinansowaniu z Uchwały RM nr 418/60.

Kiełpino (od 1975 r. woj. gorzowskie) – zespół podworski na planie pod-

kowy, przebudowany w XVIII w., późnobarokowy, użytkowany przez Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych. Zamierzony remont dofinansowano w 1961 r. z Uchwały RM Nr 418/60. W 1972 r. stwierdzono ponowną dewastację budynków gospodarczych.

Klukki (gm. Przelewice) – kościół filialny p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus, murowany z cegły XV, XVI w., przebudowany w 1889 r. W 1974 r. staraniem parafii przeprowadzony remont pokrycia dachowego i więźby przy dofinansowaniu z Uchwały Nr 418/60 RM.

Kłodkowo (gm. Trzebiatów) – kościół filialny p.w. MB Królowej Świata gotycki z XV w., murowany z cegły. W partiach dolnych kamień polny. Szczyt wschodni ozdobiony wnękami. Wieża od zachodu drewniana dostawiona prawdopodobnie w XVIII w., zwieńczona ośmiobocznym spiczastym hełmem. Otwory okienne przemurowane w 1908 r. Po zniszczeniach z okresu wojny odremontowany staraniem parafii 1949-1950 r. W 1964 r. remont drewnianej wieży.

Kołbacz (gm. Stare Czarnowo) – zespół poklasztorny. Opactwo założone w 1173 r. przez przybyłych z Esrom w Danii cystersów. Po sekularyzacji dóbr kościelnych w XVI w. zespół uległ w ciągu wieków zmianom, rozbiórkom i dewastacji, także w okresie II wojny światowej. Po 1949 r. majątek z PFZ przeszedł w posiadanie PGR. W 1967 r. użytkownikiem został Instytut Zootechniczny w Krakowie – Zakład Doświadczalny w Kołbaczu.

Kołbacz (gm. Stare Czarnowo) – bazylika późnoromańska z transeptem wzniesiona w cegły, trzynawowa na planie krzyża, prezentuje kilka faz budowlanych. W wyniku badań architektoniczno-archeologicznych prowadzonych w latach 1960-1970 stwierdzono, że najstarszą częścią bazyliki, rozpoczętą około 1210 r. jest jej część wschodnia, obejmująca pierwsze przeszło prezbite-

rium, transept, przylegające doń dwie pary kaplic przy prezbiterium i dwa przęsła korpusu nawowego. Pozostałą część korpusu prezentującą już okres wczesnego gotyku, zakończono w 1307 r., po przerwie spowodowanej pożarem w 1247 r. i uderzeniem pioruna w sygnaturkę w 1253 r. Budowę ukończono sklepieniem nad chórem konwersów. Do fazy wczesnogotyckiej należy też fasada zachodnia korpusu nawowego z dużym, dziś zamurowanym oknem w otoczeniu tynkowanych na biało blend i olbrzymich rozmiarów ślepa rozeta, zajmująca część szczytu. Faza końcowa, późnogotycka to wschodnie przeszło prezbiterium wraz z apsydą zamkniętą wielobocznie w miejsce pierwotnej zamkniętej półkoliście. Uroczysta konsekracja w 1347 r. oznacza zakończenie budowy świątyni.

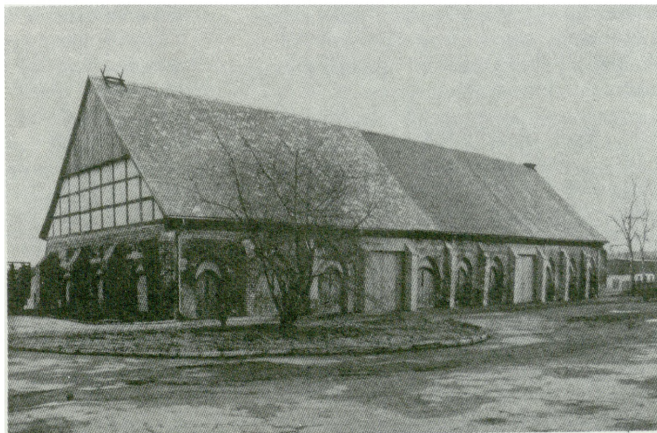
W XVI w. po sekularyzacji dóbr kościelnych w dobie reformacji z nawy głównej zrobiono spichlerz. Całe opactwo uległo coraz większej dewastacji. Dopelnia zniszczenia pożar od uderzenia pioruna w 1662 r. – w związku z czym rozebrano, w XIX w. dwie kaplice przy południowym skrzydle transeptu, nawy boczne oraz budynki klasztorne z wyjątkiem domu konwersów. Zamurowano przestrzenie między filarami dzielącymi nawę główną od naw bocznych. Sklepienie gwiazdźdźiste w prezbiterium zastąpiono sklepieniem krzyżowym, a na skrzyżowaniu naw wzniesiono nową sygnaturkę. Od 1946 r. prezbiterium wraz z transeptem pełni funkcję kościoła, obecnie parafialnego p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. W 1949 r. wymieniono zmuśnięte części wiązania dachowego nad transeptem i przełożono dachówkę. W 1959 r. oszklono prezbiterium. W 1962 r. ponownie założono pokrycie dachowe (zabezpieczenie sygnaturki i zakrystii). W grudniu 1976 r. wichura zwała sygnaturkę, przy której od 1975 r. na zlecenie WKZ wykonywano roboty zabezpieczające i ciesielskie przez PP PKZ Oddział Szczecin.

Kołbacz (gm. Stare Czarnowo) – re-

5. Kolbacz – stodoła gotycka, XV w. (stan przed remontem) (fot. archiwum, 1953)

6. Kolbacz – stodoła po odbudowie (fot. Z. Rynglewski, 1975)

fektarz konwersów – zachodnie skrzydło wyburzonego klasztoru, nieużytkowany, zdewastowany (pokrycie dachowe i więźba, brak okien i drzwi, stropy i ściany wewnętrzne uszkodzone, gotyckie sklepienia w piwnicy częściowo zrujnowane). W 1971 r. zabezpieczony przed dalszą dewastacją przez brygadę remontową Zootechnicznego Zakładu Doświadczalnego. Remont i adaptacja na ośrodek kultury przewidziany z kredytów ZZD po opracowaniu PP PKZ Oddział Szczecin dokumentacji na zlecenie WKZ.

Kołbacz (gm. Stare Czarnowo) – stodoła gotycka, murowana z cegły, XV w. o elewacjach rozczłonkowanych wnękami, kryta pierwotnie trzcina, wchodziła w skład zabudowy gospodarczej opactwa. Po 1949 r. użytkowana przez PGR, remontowana w 1957 r. (reperacja murów, wzmocnienie stopy fundamentowej – proj. zabezpieczenia S. Latour PP PKZ Oddział Szczecin). W 1962 r. wykonane przez PKZ prace objęły wzmocnienie konstrukcji murów kapitalnych przez wymurowanie przypór przy bramach, restaurację elewacji, wymianę pokrycia dachowego z trzciny na ceramiczne z kredytów użytkownika i dofinansowania z Uchwały RM Nr 418/60.

Kołbacz (gm. Stare Czarnowo) – baszta z XV w., zwana „Więzienną”. W 1964 r. roboty remontowo-zabezpieczające wykonano z kredytów konserwatorskich. Dalsze prace remontowo-adaptacyjne przy obiektach zespołu poklasztorowego wykonywane będą w następnych latach.

Kłodzino (gm. Przelewice) – pałac z przełomu XIX/XX w. eklektyczny z dominacją elementów neobarokowych, założony na planie prostokąta w układzie dwutraktowym, kryty dachem dwuspadowym z lukarnami. W 1975 r. przeprowadzono remont kapitalny.

Kołbaskowo (gm.) – kościół parafialny p.w. Św. Trójcy. Zbudowany z kostki granitowej w końcu XIII w. (regularny układ kwadr, ostrołukowa forma okien i portali), salowy, pierwotnie bez chóru i wieży. W XVIII w. rozbudowany w kierunku zachodnim. Dobudowana wieża. Po przekazaniu kościołowi odremontowany staraniem parafii w 1951 r. W 1957/1958 r. remont dachu, zniszczonych partii murów i wieży.

Korytowo (od 1975 r. woj. gorzowskie) – pałac barokowy z XVIII w., przebudowany w XVIII/XIX w. Remont przeprowadzony przez użytkownika w 1964 r.

Krajnik Gryfiński (gm. Gryfino) – kościół filialny p.w. Niepokalanego Serca NMP z XVIII w., zrujnowany po II wojnie światowej; po przejęciu przez władze kościelne odbudowany; stracił wartość zabytkową.

Krzemlin (gm. Pyrzyce) – dwór z końca XVIII w., parterowy z mieszkalnym poddaszem, kryty dachem mansardowym z lukarnami na planie wydłużonego prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami i ryzalitem w fasadzie frontowej. W latach 1969-1970 przeprowadzony przez użytkownika Stację Hodowli Roślin remont kapitalny, przy pomocy własnej ekipy remontowej, objął pomieszczenia biurowe i mieszkalne, świetlicę na parterze, adaptację piwnic na cele socjalne. Wprowadzono instalację c.o. Remont wystroju architektonicznego wykonano pod nadzorem WKZ i przy dofinansowaniu z Uchwały RM Nr 418/60. (Obiekt był przez poprzedniego użytkownika PGR zdewastowany).

Krzymów (gm. Chojna) – pałac z XVIII w., przebudowany w latach 1824-1830 w stylu klasycystycznym, na rzucie prostokąta, dwutraktowy z wydłużonym korytarzem. Portyk w elewacji frontowej wsparty na kolumnach z drewna, otynkowanych. Pałac podpiwniczony, dwukondygnacyjny kryty jest dachem dwuspadowym. Wnętrza przebudowane w XX w. W 1966 r. z kredytów użytkownika (PGR) wykonano remont kapitalny z adaptacją na biura i mieszkania. Dokumentacja techniczna i wykonawstwo PP PKZ Oddział Szczecin. Roboty konserwatorsko-elewacyjne (sztukatorskie) dofinansowane z uchwały RM Nr 418/60.

Kurzycko (gm. Mieszkowice) – kościół parafialny p.w. Św. Piotra i Pawła Apostołów zbudowany z kamienia narzutowego na przełomie XIV/XV w., salowy. Wieża z 1888 r. wzniesiona w miejscu poprzedniej z XVII w. W XIX w. przemurowano otwory okienne. W 1975 r. staraniem parafii przeprowadzono remont pokrycia dachowego kościoła i wieży z pomocą dofinansowania z Uchwały RM Nr 418/60.

Letnin (gm. Pyrzyce) – kościół filialny p.w. Macierzyństwa NMP, pierwotnie granitowy, zniszczony pożarem, odbudowany w XVIII w., odnowiony w 1871 r. W 1972 r. staraniem parafii przeprowadzony remont obejmujący przełożenie pokrycia dachowego. Przyznano dofinansowanie z Uchwały RM Nr 418/60.

Lubiechów Górny (gm. Cedynia) – kościół filialny p.w. Św. Józefa Robotnika, wzniesiony w drugiej połowie XIII w. z kostki granitowej, na planie prostokąta, salowy z wieżą w korpusie nawowym. Portal zachodni ostrołukowy z uskokami i motywem szachownicy na ościeżach. Wokół budynku skośnie profilowany cokół. Przebudowany w 1880 r. (przemurowanie otworów okiennych, nadbudowa wieży). W latach 1958-1959 remontowany staraniem parafii z pomocą finansową WKZ.

Lubiechów Górny (gm. Cedynia) – pałac – murowany z cegły w XVIII w., klasycystyczny, na planie prostokąta,

dwu- i trzytraktowy, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, przykryty dachem mansardowym; użytkowany przez PGR. W 1967 r. staraniem użytkownika wykonano remont kapitalny przy dofinansowaniu z Uchwały RM Nr 418/60 na prace konserwatorskie specjalistyczne przy detalach.

Łobez (m.) – kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wzniesiony z cegły, gotycki, z końca XV w. trójnawowa bazylika z wydzielonym, wielobocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą od zachodu. Spalony w 1637 r. (runęły sklepienia nigdy nie odbudowane). W 1659 r. odbudowany w okresie baroku. W 1781 r. na miejscu starej wieży zbudowano nową, przebudowaną w 1830 r. w czasie remontu kapitalnego. W okresie II wojny światowej spalony, zrujnowany. Odbudowany w 1949 r. bez zachowania form stylowych (kredyty przyznane przez B. Bieruta). W latach 1970-1972 staraniem parafii wykonano systemem gospodarczym remont kapitalny obejmujący roboty murarskie, tynkarskie, dekarские, ciesielskie, kowalsko-ślusarskie, posadzkowe, szklarskie (witraż). Prace wykonywane pod nadzorem konserwatorskim miały przede wszystkim na celu przywrócenie obiektowi znamion budowli gotyckiej. Przyznano dofinansowanie z Uchwały RM Nr 418/60. Przeprowadzono ponadto roboty elektryczne i kanalizacyjne. W 1975 r. przebudowa zwieńczenia wieży.

Maszewo (m.) – miejskie mury obronne z basztami, XIII/XIV-XV w. z kamienia, zachowane na całym obwodzie z basztą z XV w. W 1974 r. staraniem urzędu Miasta i Gminy przystąpiono do prac remontowych przy dofinansowaniu z budżetu terenowego WKZ. Wykonawca: Rzemieślnicza Sp. nia Zopatrzenia i Zbytu z Goleniowa. Kontynuacja prac w 1975 r.

Mieszkowice (m.) – miejskie mury obronne, wzniesione około 1300 r. częściowo z kamienia narzutowych, częściowo z cegły na podwalinie z kamienia, z czatowniami otwartymi od strony miasta, prostokątnymi od strony północnej i wschodniej, mniejszymi półkolistymi od strony południowej i zachodniej, skąd dostępu broniło jezioro, moczary i rozlewiska. Zachowany cały pierścień murów z wyjątkiem dwóch bram z XIV i XV w. wyburzonych w 1875 r. Roboty zabezpieczające przy murach rozpoczęto w 1969 r.; obejmowały one zasklepienie wyrw, reperację ła i zabezpieczenie murów. Pracę wykonywał do roku 1970 Oddział PKZ Szczecin z kredytów konserwatorskich. Urząd Miasta i Gminy prowadził prace porządkowe przy murach.

Młetno Małe (gm. Chojna) – dawna kaplica zbudowana z kamienia polnego w XVI w., późnogotycka, od wschodu zamknięta półkoliście. Otwory okienne

przemurowane w XVIII w. Obiekt nie-
użytkowany – na terenie PGR, zdewas-
towany, usunięte pokrycie dachowe. Na
zlecenie WKZ przeprowadzono prace
budowlane – zabezpieczające ze wzglę-
du na znajdującą się wewnątrz poli-
chromię ścienną z XVI w. Obiekt zabez-
pieczono dachem stałym, założono
strop, wmontowano okna i drzwi. Re-
mont wykonał w latach 1963–1964 Od-
dział PKZ Szczecin. Prace konserwator-
skie przy odkrywaniu i zabezpieczaniu
polichromii wykonał w 1963 r. studenci
Wydziału Technologii i Techniki Malars-
kich Uniwersytetu MK w Toruniu w ra-
mach praktyk wakacyjnych. W 1964 r.
przez nieodpowiedzialne użycie przez
pracowników PKZ środków chemicz-
nych przy impregnacji więźby dachowej
i stropu zacieki na ścianach zniszczyły
bezpowrotnie polichromię.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – kościół parafialny p.w. Św. Ja-
na Chrzyciela, pierwotnie granitowy,
wzniesiony w drugiej połowie XIII w.,
trzynawowy, halowy, przebudowany
w XVI w. w cegle po zniszczeniu pożar-
em z 1539 r. Ponownie zniszczony
przez pożar w roku 1655. Gotycki, trzy-
nawowy, halowy z węższym prezbite-
rium prosto zamkniętym. Dawne partie
murów z kostki granitowej zachowane
fragmentarycznie w prezbiterium i ścia-
nie północnej. Mury opięte szkarpami,
szczyty nawy zachodni i wschodni roz-
członkowane ostrołukowymi i okrągłymi
blendami. Od zachodu wieża czterokon-
dygnacyjna z renesansowym portalem
z 1585 r. przykryta dachem stożkowym.
W dolnej kondygnacji wieży kruchta ot-
wierająca się arkadą ostrołukową do na-
wy głównej, nakryta sklepieniem krzy-
żowym wspartym na czterech słupkach.
W murach wieży otwory okienne i
dźwiłkowe między blendami. W 1973 r.
przeprowadzony przez parafię remont
wieży polegał na wzmocnieniu podsta-
wy hełmu wieży i uzupełnieniu pokrycia
dachowego, dofinansowany z Uchwały
RM Nr 418/60. Wykonawcy: Zakład
Usług Dekarskich z Barlinka P. Ziolo
i roboty remontowo-budowlane –
J. Hermanowicz z Gorzowa Wlkp.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – dawny zespół klasztorny domini-
kanów, założony w 1275 r., zniszczony
przez Husytów, odbudowany około
1440 r. W 1547 r. przekazany gminie
luteirańskiej. W 1635 r. runęły sklepienia
kościółka, które skrócono o trzy przęsła.
W latach 1732–1738 usunięto sklepie-
nia, zastępując je sufitem.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – budynek klasztoru z przełomu
XIV/XV w. na rzucie prostokąta, przyle-
ga do kościoła od strony południowej.
Jest to fragment zabudowań klasztor-
nych, uformowanych pierwotnie
w czworobok. Fragmenty dwóch konsol
i żeber świadczą o istniejącym tu nie-
gdyś krużganku. Wewnątrz sala o skle-
pieniu krzyżowym z żebrami wspartymi

na filarze. W drugiej sali sklepienie krzy-
żowe. W sieni sklepienie krzyżowo-
żebrowe. W latach 1967–1969 stara-
niem Wydziału Oświaty i Kultury PPRN
w Myśliborzu przeprowadzono remont
obydwu obiektów z adaptacją na dom
kultury i bibliotekę przy dofinansowaniu
z Uchwały RM Nr 418/60. Remont
obejmujący więźbę dachową, stolarkę,
naprawę sklepień, prace tynkarskie,
adaptacyjne, przebudowę kotłowni, in-
stalację c.o. i wodnokanalizacyjną wraz
z dokumentacją wykonane zostały przez
PP PKZ Oddział Szczecin.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – kościół gotycki, mury z ce-
gły, salowy, oszkarpowany, na skutek
przebudów zatracił całkowicie pierwot-
ny charakter wewnątrz, zewnątrz czę-
ściowo. W elewacji północnej portal
z połowy XIII w. W szczycie zachodnim
dzwonnica o konstrukcji słupowej.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – dawna kaplica Św. Ducha z kos-
tki granitowej i cegły z XIV w. Po 1945
r. użytkowana jako spichlerz przez GS.
Po 1970 r., staraniem Wydziału Oświaty
i Kultury PPRN w Myśliborzu remon-
towana z przeznaczeniem na siedzibę
Muzeum Regionalnego. Przyznano do-
finansowanie z Uchwały Nr 418/60.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – dawna kaplica Św. Gertrudy
z początku XV w. o sklepieniu krzyżo-
wo-żebrowym odbudowana w 1968 r.
z adaptacją na muzeum staraniem władz
miejscowych przy dofinansowaniu
z Uchwały Nr 418/60 RM.

M u ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – Brama Nowogrodzka wzniesiona
w XIV w. w ciągu murów miejskich,
murowana z cegły, gotycka, na rzucie
zbliżonym do kwadratu, trzykondygn-
acyjna, zachowana do wysokości nie ist-
niejącego szczytu, przykryta czterospa-
dowym dachem. W przyziemiu przedot-
klepiony łukiem ostrym. Wyższe kondy-
gnacje ozdobione profilowanymi, wąski-
mi blendami o łuku półkolistym oddzie-
lone od kondygnacji dolnej dekoracyj-
nym fryzem. W 1964 r. prace remon-
towo-adaptacyjne na Stację Turystyczną
PTTK wykonał Oddział PKZ Szczecin na
zlecenie WKZ, z budżetu terenowego.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – miejskie mury obronne wzniesio-
ne z kamienia w drugiej poł. XIII w.
z basztami i trzema bramami z cegły,
które w następnym etapie budowy
umocnień podwyższono, zdobiąc szczy-
towe elewacje blendami. Zachowały się
fragmenty murów, dwie bramy Pyrzycka
i Nowogrodzka oraz cylindryczna baszta
trzykondygnacyjna, zwieńczona rekon-
struowanym w XIX w. krenelażem z ce-
ramicznym stożkiem. W 1965/1966 r.
na skutek interwencji społecznych opie-
kunów zabytków PTTK (Władysława
Narożyńskiego) Prezydium PRN w My-
śliborzu zleciło miejscowemu wykona-

wcy prace remontowe przy murach,
Wojewódzki Konserwator Zabytków
przekazał drogą zarządzenia PWRN do-
finansowanie z budżetu konserwators-
kiego.

M y ś l i b ó r z (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – wiatrak holenderski z XIX w.
– remontowany w 1970 r. z adaptacją
dla ZHP. Inwestor PMRN, wykonawca
MPGK, dofinansowanie z Uchwały RM
Nr 418/60.

N a w o d n a (gm. Chojna) – kościół
parafialny p.w. Św. Krzyża, mury z ka-
mienia w XV w., gotycki, salowy,
bez wyodrębnionego prezbiterium.
Szczyt wschodni ozdobiony blendami.
Wieża zachodnia dobudowana
w XV/XVI w. W murze cmentarnym
z kamienia brama gotycka z renesanso-
wym szczytem z około 1600 r. Kościół
zniszczony przez pożar 17.12.1964 r.
(pozostały jedynie mury kapitalne). Od-
budowany w 1968 r. staraniem parafii
z dofinansowaniem z Uchwały Nr
418/60 RM.

N o w o g a r d – fragmenty miejskich
murów obronnych z XIV w. W 1971 r.
odcinek murów zabezpieczony z kredy-
tów konserwatorskich.

N o w y K l u k o m (od 1975 r. woj.
gorzowskie) – kościół filialny p.w. Św.
Piotra i Pawła Apostołów, mury z ka-
mienia z końca XVI w. Szczyt wschodni blen-
dowany. Dzwonnica drewniana z XVIII
w. Po 1945 r. nie użytkowany, zrujnowa-
ny. Przekazany kościołowi w 1973 r. Od-
budowany staraniem parafii w 1975 r.

O l c h o w o (gm. Nowogard) – kościół
filialny p.w. Św. Piotra i Pawła Apos-
tołów zbudowany z kamienia i cegły
w XV w., salowy, przebudowany w XIX
w. Zachowany portal z uskokami ostro-
łukowymi. Zrujnowany po 1945 r.
Obiekt przekazany kościołowi w 1974
r., odbudowany staraniem parafii
w okresie 1974-1975.

P e ł c y c e (od 1975 r. woj. gorzow-
skie) – klasztor pocysterski z pierwotnej
budowli, z pierwszej poł. XIV w. zacho-
wała się najniższa kondygnacja, na pla-
nie prostokąta murowana w cegły. Do
krużganku o sklepieniu krzyżowo-żeb-
rowym przytyka szereg pomieszczeń
o sklepieniach gwiaździstych. W jednym
z nich sklepienie tworzą dwie półgwiaz-
dy, których żebra spływają na trapezowy
kapitel ośmiobocznej kolumny, stojącej
pośrodku. Użytkownik Wielozakładowe
PGR podjął w 1973 r. remont i adapta-
cję na pomieszczenia socjalne przy dofi-
nansowaniu z Uchwały RM Nr 418/60.

P i a s e c z n o (gm. Trzcianko Zdrój)
– kościół p.w. Wniebowzięcia NMP
z pierwszej poł. XIII w. granitowy z wy-
odrębnionym chórem z apsydą i wieżą
zachodnią o szerokości nawy. Przebu-
dowany w XVIII i XIX w. Chór posze-
rzono w 1581 r. do szerokości nawy.

Otwory okienne przemurowane. Od zachodu portal ostrołukowy z uskokami. W ścianie południowej wieży wejście o łuku prawie okrągłym, tak jak i okna w apsydzie i ścianie zachodniej. W 1972 r. remont wieży wykonany staraniem parafii z dofinansowaniem z Uchwały Nr 418/60 RM.

P ł o t y – Zamek Stary, usytuowany na wzgórzu, do którego od południa broniła dostępu rzeka Rega, zbudowany w XIII w. z kamienia i cegły jako wieża mieszkalna o charakterze obronnym. Zniszczony w 1465 r. przez mieszczan z Kołobrzegu. Dwukrotnie przebudowany zamek w 1540 i 1577 r. uzyskał charakter renesansowej rezydencji. W poł. XIX w. opuszczony. W 1860 r. uszkodzony przez pożar, zniszczony został podczas II wojny światowej. M.in. runął uszkodzony narożnik od strony wjazdu. W latach 1956–1957 obiekt odgruzowano. Wykonano reperację sklepień, zrekonstruowano zwalony narożnik oraz inne zniszczone partie budynku, przykryto stałym dachem osiągając stan surowy otwarty. Prace wykonała BWRK z kredytów konserwatorskich. W 1960 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe podjęło starania o przejęcie zamku, odbudowę i adaptację dla potrzeb Archiwum. Odbudowę poprzedziły badania architektoniczno-archeologiczne rozpoczęte w 1959 r. Stwierdzono trzy fazy budowy: gotycką i dwie renesansowe. Z fazy I gotyckiej pozostały piwnice, mury zewnętrzne parteru, elewacji południowej i wschodniej oraz mur kurtynowy otaczający dziedziniec czytelny od południa i zachodu do wysokości 3 m z kamienia, wyżej z cegły. W fazie II niemal połowę starego budynku włączono w obręb nowego, drugą część adaptując na kaplicę (rozebraną w początku XIX w.). Obiekt traktowany nadal jako obronny posiadał okna umieszczone na II i III kondygnacji, a pod oknami rząd strzelnic. W murze elewacji wschodniej stroma klatka schodowa. Wnętrza nie posiadały sklepień. Faza III, renesansowa zatarła obronny charakter. Zamu-

rowano strzelnice, przekuto otwory okienne o wykrojach kotarowych. Przy zachodniej części elewacji północnej dobudowano dużą wieżę klatki schodowej na planie kwadratu, wykusz od strony wschodniej, a dansker przy ścianie południowej. Na początku XIX w. rozebrano budynki sąsiadujące z zamkiem. Częściowemu zatarciu uległ także system umocnień obronnych, zniwelowano fosy. Zamek odbudowano w latach 1961–1965 dla Oddziału Terenowego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego i Biblioteki Miejskiej. Budynek trzykondygnacyjny z kamienia i cegły, na planie prostokąta z dużą wieżą czterobiegowej klatki schodowej od północy, wykuszem od wschodu i danskerem od południa od strony rzeki Regi, należący do najcenniejszych obiektów budownictwa renesansowego na Pomorzu Zachodnim swoją obecną formę uzyskał w okresie renesansowej przebudowy Zamku Szczecińskiego. Zmiany i przebudowy związane z nową funkcją obiektu nie zatępiły jego cech stylowych. Utrzymano renesansowy układ wnętrz przy adaptacji dla potrzeb Archiwum, Biblioteki i mieszkania dla kierownika Archiwum. Na murach zewnętrznych budynku pozostawiono fragmenty nietynkowane w partiach uwidaczniających poszczególne fazy przebudów. W parterze elewacji południowej zachowany mur z ciosów kamiennych, wyżej cegły. Elewację zachodnią, która nie była pierwotnie ścianą zewnętrzną, pozostawiono nietynkowaną. Wnętrza zachowały się stosunkowo dobrze. W piwnicy sklepienie kolebkowe z II fazy renesansowej. Na parterze reprezentacyjna sala z renesansowym kominkiem o sklepieniu beczkowym z lunetami, wspartym na kolumnie z piaskowca z kapitelem dekorowanym głowami lwów. W zachodniej części parteru w kuchni komin z okapem. W salach wyższych kondygnacji sklepienia. W sali I piętra komin z śladami polichromii i daty AD 16... Ślady zamurowanych strzelnic. Od 1961 r. roboty remontowo-konserwatorskie wykonywane były

przez PP PKZ Oddział Szczecin. Wprowadzono stalową więźbę dachową oraz instalację elektryczną, wodnokanalizacyjną i c. o., Wykonawca dokumentacji PP PKZ Oddział Szczecin (projekt techniczny S. Kwilecki i R. Lipkowski, projekt instalacji S. Selka. Badania architektoniczne S. Kwilecki, archeologiczne R. Rogosz) Do 1960 r. całokształt prac finansowany z kredytów konserwatorskich. Inwestorem od 1960 r. – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych wspomaganą przez dotację SFOS i dofinansowanie z Uchwały Nr 418/60 RM.

P ł o t y – Zamek Nowy, usytuowany naprzeciw Zamku Starego, między miasteczkiem a rzeką Regą. Wybudowany w latach 1606–1618, z cegły, barokowy, trzykondygnacyjny, na rzucie prostokąta. Na parterze sala reprezentacyjna o sklepieniu kolebkowym z lunetami, zajmująca 3/4 powierzchni parteru. Sklepienie były również podesty klatki schodowej. W piwnicach m.in. małe pomieszczenie sklepienie beczkowo, służące jako cele więzienne. W elewacji od strony dziedzińca sgraffito, zachowane we fragmentach. W latach 1909–1911 zamek włączono jako skrzydło południowe do nowej, reprezentacyjnej rezydencji, zaprojektowanej przez architekta Korff'a z Laage. W skrzydle siedemnastowiecznym wykonywane kilkakrotnie remonty przez użytkownika – Technikum Rolnicze: 1949 r. stropy – wmontowanie żelaznych dźwigarów, 1953 r. – remont dachu.

P o l i c e (m.) – kaplica gotycka z XV w., pozostała z rozebranego w 1895 r. kościoła Mariackiego. Po rozbiórce kościoła kaplicę zamknięto ścianą z cegły od strony północnej. Założona na planie prostokąta, bliźniego do kwadratu z dwiema przyporami od strony południowej. Zbudowana z cegły posiada bogaty wystrój architektoniczny. Blendy, maswerki i fryzy zdobiące elewację zachodnią i południową oraz profilowane, ceramiczny portal południowy z glazurowanej czarnej i czerwonej cegły

7. Płoty – Zamek Stary, XIII w., przebudowany 1540 i 1577 (fot. G. Solecki, 1968)

8. Pyrzyce – d. kaplica Św. Ducha, XIV, XV w. (fot. G. Solecki, 1969)

sprawiają, że jest to jeden z cenniejszych przykładów późnogotyckiej architektury na terenie woj. szczecińskiego. Po 1945 r. użytkowana jako transformator, następnie opuszczona, zabezpieczona została siłami społecznymi przed dalszą dewastacją. Pod naciskiem Oddziału PTTK w 1970 r. remontowana sposobem gospodarczym przez PMRN z myślą o małym muzeum. Wykonano remont więźby dachowej i dachowego pokrycia. Uzupełnienie fryzów, roboty elewacyjne – dofinansowano z Uchwały RM Nr 418/60.

Pruszcz (gm. Brojce) – kościół filialny p.w. Narodzenia NMP późnogotycki z końca XVI w. zbudowany z kamienia polnego na planie prostokąta. Elewacja wschodnia zwieńczona szczytem z wnękami. Otwory okienne we wnękach o łuku półokrągłym. W ścianie południowej zamurowany portal ostrołukowy. Od zachodu wieża z 1900 r., zwalona do wysokości kościoła zasłaniała niegdyś szczyt zachodni z blendami. Bliski zawalenia odbudowany w 1909 r. Po 1945 r. opuszczony, zdezastrowany. Po przekazaniu obiektu kościołowi staraniem parafii odbudowany w latach 1974/1975. Wykonano uzupełnienie łat i pokrycia dachowego, zamurowano wyrwy w murach.

Przybiernów (gm.) – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP z XVI w. murowany z kamienia narzutowego, przebudowany w XVII i XVIII w., odnowiony w 1856 r. Wieża drewniana z 1689 r. na murowanych relikwach wieży z XVI w. Staraniem parafii wykonany w 1971 r. remont dachu a w 1974 r. – remont wieży.

Pyrzyce (m.) – kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP wziankowy po raz pierwszy w 1250 r., murowany z cegły, gotycki z relikwiami trzynastowiecznej budowli półnordyjskiej z kostki granitowej, która z niewiadomych przyczyn nie przetrwała. Z założenia tego w niezmiennym formie pozostała dolna część zachodniej elewacji wieży do wysokości 11 m. Pozostałe partie uległy przeróbkom. Do trzonu wieży dobudowano w pierwszej połowie XIV w. trzynawową, czteroprzęsłową bazylikę z poligonalnie zamkniętym trzypięściowym prezbiterium, oszkarpowaną (wówczas p. w. Św. Maurycego). Trzecia faza budowy nastąpiła około 1450 r. Prezbiterium otoczono ambitem, wyburzając ściany podokienne w prezbiterium i w ścianach szczytowych naw bocznych. W latach 1500-1562 zbudowano wieżę na wschodnim przęśle ambitu. Z tego samego okresu pochodzi klatka schodowa przy północno-wschodnim narożniku kościoła. Sklepienie posiadał kościół w prezbiterium gwiaździste, a w nawach bocznych i ambicie krzyżowe. Na przedłużeniu naw bocznych, przy wieży zachodniej wybudowano dwa pomieszczenia, prawdopodobnie między II a III fazą roz-

budowy. Kolejne pożary w latach 1496, 1596 i 1634 powodują zniszczenia. W 1663 r. odbudowano najwyższą kondygnację wieży spalonej wraz z hełmem. Kolejne zniszczenia w XVIII w. i odbudowy dotyczą wież i ich hełmów. W 1838 r. remont dachu i obu wież. W 1843 i 1853 r. restauracja wnętrza kościoła z częściową rekonstrukcją sklepień objęła zamurowanie wnęk dolnej kondygnacji ambitu, tynkowanie ścian, zacementowanie fug, ujednoczenie wielkości okien, nowe kamienne laskowania, portal w elewacji zachodniej. Kościół zniszczony w 1945 r. i wypalony podczas działań wojennych zachował mury kapitalne w pełnej wysokości, poważnie uszkodzony gzyms wieńczący, mury wieży do wysokości około 20 m i fragmenty sklepień. Sklepienia ocalały w prezbiterium i zachodnim przęśle nawy środkowej. Zniszczeniu uległo wyposażenie wnętrza. Nad portalem głównym na osi wieży trójkątna wimperska z maswerkiem, wyżej ostrołukowe okno z laskowaniem. W elewacji północnej i południowej portale ostrołukowe, bogato profilowane. Wieża na osi prezbiterium ozdobiona wysmukłymi wnękami, przed zniszczeniem przykryta dachem dwuspadowym i latarnią. Po przejściu przez parafię kościół odbudowany został sposobem gospodarczym w latach 1958-1960 w oparciu o wyniki badań architektonicznych. Prace wstępne wykonała BWRK (odgruzowanie części prezbiterialnej, uzupełnienie ubytków murów i sklepienia istniejącego w prezbiterium, tynkowanie, wstępne prace przy montażu drewnianej więźby dachowej). Dalsze prace kontynuowała brygada remontowa parafii. Badania architektoniczne i projekt odbudowy wykonał inż. A. Kąsinowski. Prace przy odbudowie i rekonstrukcji wieży prowadzono w latach 1973-1977. Nadbudowano zrujnowaną część wieży na około 5 m przy użyciu cegły gotyckiej, prace konserwatorskie dofinansowano z Uchwały RM Nr 418/60 w 1975 roku wraz z pomocą z budżetu WKZ.

Pyrzyce – dawna kaplica związana pierwotnie ze szpitalem Św. Ducha wziankowy w dokumentach z 1363 r., usytuowana przy murach miejskich, rozbudowana w końcu XV w. salowa, zbudowana z cegły, gotycka, orientowana. Elewację wschodnią wieńczy szczyt rozczłonkowany blendami. Na osi duże ostrołukowe okno. W elewacji północnej profilowany portal gotycki. Pod gzymsiem okapowym fragmenty ozdobnego fryzu ceramicznego z XIV w., przy którym prace konserwatorskie wykonał konserwator-technolog Stefan Wójcik ze Słupska na zlecenie WKZ. Zrujnowana w czasie działań wojennych kaplica (spękane mury, zdewastowane wnętrza, uszkodzona więźba dachowa) – zabezpieczona tymczasowo w 1958 r. przez BWRK z kredytów konserwatorskich (m.in. pokrycie dachu strzechą) odbudowana została w latach 1966-1969. Założono wień-

zelbetowy i stalową więźbę dachową. Wnętrze adaptowano dla potrzeb Biblioteki Miejskiej. Utrzymując układ jednoprzestrzenny wprowadzono dla powiększenia wnętrza galerię. Wprowadzono instalację elektryczną, wodnokanalizacyjną i c.o. Dokumentacja projektowa (D. Ryzewska i S. Kwilecki) i wykonawstwo PP PKZ Oddział Szczecin, finansowane z budżetu konserwatorskiego. Od 1967 r. do zakończenia budowy w 1969 r. inwestorem Prezydium MRN w Pyrzycach. Dofinansowanie na roboty konserwatorskie przyznano z Uchwały RM Nr 418/60.

Pyrzyce – miejskie mury obronne wzniesione na przełomie XIII/XIV w. z cegły na cokole kamiennym z bramami, furtami i otwartymi w stronę miasta czatowniami, wzmocnione systemem wałów i fos. W ciągu XV w. powstały dolne kondygnacje baszt i bram Szczecińskiej i Bańskiej. W drugiej połowie XV w. system obronny wzbogacono o przedbramia, nadbudowano bramy wznosząc na nich ośmioboczne tambury, zwieńczone stożkami. Nadbudowano istniejące baszty i wzniesiono nowe – cylindryczne. Część fortyfikacji rozebrano w 1854 r. Czatownie adaptowano na cele mieszkalne lub gospodarcze, co spowodowało zniszczenie korony murów. Jednak mimo zniszczeń z okresu ostatniej wojny zachował się niemal cały pierścień murów wraz z basztami, bramą Bańską i fragmentem bramy Szczecińskiej zniszczonej w czasie wojny do wysokości przejazdu. Remont murów przeprowadzony jest etapami; polegał na zamurowaniu wyrw, oczyszczeniu lica murów, zabezpieczeniu korony murów. W okresie 1956-1959 prace finansowane z kredytów konserwatorskich wykonywała BWRK. Przeprowadzono także remont bramy Bańskiej i baszty Sowiej. Brama Bańska na planie czworoboku, z przejazdem w kondygnacji dolnej, wyżej ozdobiona blendami i fryzem, zakończona krenelazem, posiadała ośmioboczną nadbudowę z XVI w. również z krenelazem i stożkiem ceramicznym zniszczoną w czasie wojny. W 1956 r. obiekt odgruzowano i założono strop nad przejazdem. W 1957 r. kontynuowano prace zabezpieczające wraz z częściową rekonstrukcją krenelazu. Związano spękane mury, zabezpieczono zachowane siedmiuskokowe trompy, na których wspierają się fragmenty ośmiobocznego tamburu, którego nie zrekonstruowano. Wnętrze bramy pozostało niedostępne i nieużytkowane. Baszta Sowia, cylindryczna, u dołu z kamienia, wyżej z cegły, czterokondygnacyjna, zwieńczona fryzem arkadowym, nadbudowana w II etapie budowy tamburem cylindrycznym z krenelazem i stożkowym hełmem ceramicznym. Uszkodzona w 1945 r. zabezpieczona przez związanie obręczami stalowymi wraz z rekonstrukcją krenelazu. W latach 1966-1968 remont murów finansowany z kredytów konserwatorskich wykonał Oddział PKZ Szczecin. Zabezpieczono

odcinek murów od strony baszty Sowiej do Pijackiej wraz z czatowniami i fragmentem bramy Szczecińskiej (bez rekonstrukcji). Zabezpieczono baszty: Lodową, cylindryczną w zachodnim ciągu murów, Prochową na rzucie prostokąta we wschodnim ciągu murów, Mniszą (lub Kłasztorną) w południowo-wschodnim narożniku – zniszczona w 1945 r. – zachowała dwie dolne kondygnacje. Następnym etapem prac przy murach w latach 1973-1975 staraniem MRN przy pomocy finansowej z kredytów konserwatorskich przekazywanych do budżetu MRN zarządzeniem Wojewody.

Pyrzyce – ratusz – murowany z cegły z XVI w., odbudowany po pożarach w XVIII i XIX w. Przebudowany w 1938 r. Zniszczony w okresie II wojny światowej, odbudowany w latach 1958–1960 staraniem PMRN na siedzibę Miejskiej Rady, wraz z wprowadzeniem instalacji elektrycznej, wodnokanalizacyjnej i c.o. Dokumentacja projektowa opracowana przez PP PKZ Oddział Szczecin (L. Uciechowska, Z. Kucharski), projekty instalacji J. Tom, S. Przyłuski.

Resko – kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, zbudowany około 1400 r. (po raz pierwszy wzmiankowany w 1427 r.), halowy, trzynawowy, trzyprzęsłowy z prezbiterium zamkniętym trójbocznie od wschodu, z wieżą od zachodu. W nawie głównej i prezbiterium sklepienie gwiaździste. W XVI w. odbudowano dwie kaplice przy wieży, w XIX w. dwie kruchty. Remontowany staraniem parafii w latach sześćdziesiątych. W 1973 r. uderzenie pioruna uszkodziło 66-metrową wieżę, a wewnątrz instalację elektryczną. Spalony 6-metrowy hełm wieży staraniem parafii został odbudowany w 1974 r. przy dofinansowaniu z Uchwały 418/60 RM.

Stargard Szczeciński – kościół parafialny p.w. NMP Królowej Świata, murowany z cegły, gotycki, trzynawowy, pierwotnie halowy z prezbiterium trójbocznie zamkniętym od wschodu, wzniesiony na przełomie XIII/XIV w., przebudowany w okresie od końca XIV d. do końca XV w. Przebudowę względnie rozbudowę przypisuje się architektowi ze Szczecina Henrykowi Brunsbergowi. Zmieniła ona założenie z halowego na bazylikowy przez wzniesienie trójprzęsłowego prezbiterium zamkniętego trójbocznie z obejściem zamkniętym sześciobocznie i wieńcem kaplic przy prezbiterium i korpusie nawowym między przyporami wciągniętymi do wnętrza, które na zewnątrz uzyskały formę płaskich lizen o bogatej dekoracji z profilowanej i glazurowanej cegły. Wówczas też wzniesiono od zachodu masyw dwuwieżowy, dekorowany blendami i laskowaniem. Wieżę północną przykryto stożkowym hełmem, a południową dachem siodłowym. Około 1400 r. do prezbiterium dostawiono od północy kaplicę Mariacką, a od południa zakrys-

nię. W 1635 r. pożar zniszczył dachy i sklepienia nawy głównej i prezbiterium wraz z wyposażeniem wnętrza. W latach 1639–1664 wykonano generalny remont. W latach 1723–1724 wieża północna otrzymała hełm barokowy. Kolejny generalny remont prowadzono w latach 1819 i 1892–1911. W czasie II wojny światowej kościół doznał poważnych uszkodzeń. Spaliły się dachy, podziurawione sklepienia groziły runięciem. Spłonął barokowy hełm wieży północnej. Obiekt zabezpieczony w 1948 r. przez położenie dachu przez BWRK przejęty został przez władze kościelne w 1957 r. Natychmiast staraniem parafii wykonano prace przy zabezpieczeniu sklepień z częściową rekonstrukcją i oszkleniu okien. Prace budowlane przy remoncie wieży północnej i rekonstrukcji hełmu podjęto w 1958 r. W okresie do 1959 r. prace wykonywała BWRK (rozbiórki, położenie dwu stropów żelbetonowych wraz z konstrukcją szkieletową wzmacniającą prace murarskie i betonowe przy konstrukcji stalowej (montaż stalowej konstrukcji hełmu), częściowo roboty ciesielskie z obróbką blacharską najwyższej części wieży. Przejęta przez PP PKZ Oddział Szczecin prace przy rekonstrukcji hełmu po rozwiązaniu BWRK zakończone zostały w 1961 r. Żelbetowy strop chóru wykonano w 1962 r. Prace finansowane były z budżetu konserwatorskiego (BC). Projekt odbudowy hełmu wieży wykonał S. Narębski z PP PKZ Oddział Szczecin. Projekty instalacji elektrycznej i ogromowej PP PKZ Oddział Warszawa w 1958 r. W latach następnych podjęte i finansowane przez parafię zostały prace konserwatorskie dotyczące renowacji wnętrza. Konserwację polichromii w zakrystii *Chrystus w tloczni mistycznej* wykonał w 1969 r. konserwator ze Słupska mgr S. Wójcik. Warstwa malarska na tynku skuta młotkiem przez pomocnika zakrystiana, ułożona została z setek kawalków. Por. Stefan Wójcik, *Konserwacja malowidła „Chrystus w tloczni mistycznej” w zakrystii kościoła NMPanny w Stargardzie Szczecińskim*, „Ochrona Zabytków” 1983, nr 3-4, ss. 260-264.

Stargard Szczeciński – zespół plebanii przy kościele NMP Królowej Świata składa się z trzech budynków połączonych lecz o odrębnych dachach i różnych gabarytach.

1) Budynek gotycki z XV w. na planie prostokąta ze śladami ostrołukowego portalu oraz blend sklepionych półkoliście, użytkowany pierwotnie kolejno jako szkoła, siedziba diakonatu, mieszkanie organisty.

2) Kamieniczka renesansowa z XVI w. na planie prostokąta, charakteryzująca się profilowanymi gzymsami, oddzielającymi kondygnacje.

3) Budynek o konstrukcji ryglowej, połączony z dwoma pozostałymi w XIX w. przez wyburzenie ścianek działowych. W latach 1939–1945 adaptowany na muzeum regionalne, zespół ten po roku

1945 przekazany był szkole zawodowej, a w 1957 r. – parafii kościoła NMP. Pierwotny układ wnętrz został w ciągu wieków całkowicie zmieniony. Staraniem parafii rozpoczęto w 1967 r. i 1968 r. prace remontowo-konserwatorskie przy pomocy finansowej kredytów konserwatorskich.

Stargard Szczeciński – odwach i kamieniczki we wschodniej pierzei Rynku, barokowe. Murowane z cegły w XVII i XVIII w. W 1961 r. odgruzowane i zabezpieczone.

Odwach – budynek z pocz. XVIII w., przykryty dachem mansardowym, z oficyną od wschodu, zwrócony fasadą w kierunku Rynku. W przyziemiu fasady podcień, przechodzący na wysokość I piętra w loggię podpartą drewnianymi kolumnami. W arkadzie od strony północnej znajdowała się brama przejazdowa. W ciągu wieków budynek uniknął przebudów. Mocno zniszczony w czasie ostatniej wojny (ocalały mury obwodowe częściowo do wysokości II kondygnacji) odbudowany został w swej pierwotnej formie zewnętrznej, bez rekonstrukcji szczegółów z adaptacją na Muzeum Regionalne wraz z sąsiednimi kamieniczkami nr 13 i 14. Kamieniczki z XVII w. kilkakrotnie przebudowywane otrzymały z końca XIX w. barokowe fasady. Niemal całkowicie zniszczone podczas ostatniej wojny, odbudowane, nawiązując częściowo do stanu z 1939 r. Przeprowadzając adaptację budynków na potrzeby muzeum wejście do budynku umieszczono w przyległej funkcjonalnie z odwachem kamienicy nr 13. Wprowadzono instalację elektryczną, wodnokanalizacyjną i c.o. oraz gazową. Dokumentację projektową i prace remontowo-adaptacyjne wykonane zostały przez PP PKZ Oddział Szczecin w latach 1960/1963 (projekt techniczny D. Ryzewska, instalacji elektrycznej S. Przyłuski, instalacji gazowej, c.o. i wodnokanalizacyjnej S. Selka). Prace instalacyjne przeprowadził podwykonawca – Szczecińskie Przedsiębiorstwo Instalacji Sanitarnych i Elektrycznych w latach 1965-1966. Kredyty z budżetu konserwatorskiego (BC). Całkowite ukończenie robót w 1967 r.

Stargard Szczeciński – ratusz – pierwotnie hala targowa zbudowana w latach 1250–1280 przy wschodniej pierzei Rynku. W XIV w. rozbudowany dla potrzeb administracyjnych przez dobudowanie piętra. W 1540 r. zniszczony podczas pożaru miasta, odbudowany około 1569 r. w okresie przejściowym między gotyką a renesansem. W 1635 r. ponownie zniszczony pożarem (wojny szwedzkie), odbudowany w 1638 r. wraz ze szczytem wschodnim o charakterze wczesnobarokowym. Od południa dobudowano ryzalit z klatką schodową. Następane zmiany idące w kierunku regotyzacji pochodzą z lat 1868–1876. Zniszczony pożarem w czasie działań wojennych w roku 1945 (runęły oba szczyty). Po odgruzowaniu i zabezpie-

9. Stargard Szczeciński – kościół parafialny p.w. NMP, XIII/XIV w. i XV w. wraz z zespołem plebanii z XV, XVI i XIX w. (fot. G. Solecki, 1981)

10. Stargard Szczeciński – odwach, XVIII w. i kamieniczki z XVII w. (Muzeum). W głębi Ratusz Staromiejski, XIII, XIV w., odbudowany w 1569 wraz z rekonstruowanym szczytem z 1638 (fot. D. Janowski, 1981)

czeniu obiektu w latach 1947-1949 przystąpiono do prac remontowych, które z budżetu konserwatorskiego wykonała w latach 1957-1959 Brygada Wykonawstwa Robót Konserwatorskich. Obiekt odtworzono według stanu sprzed 1945 r. Zrekonstruowano szczyty. Oknom w przyziemiu przywrócono zamknięcie odcinkowe. Okna na I piętrze zamknięto łukami kotarowymi według stanu z połowy XVI w. Elewacje boczne pozostały nie zmienione. Z dawnego wystroju pozostała jedna kolumna w sali przy ścianie wschodniej. Budynek otynkowano przykrywając zachowane fragmenty nawarstwień. Do wnętrza wprowadzono nowe podziały, zgodne z wymogami współczesnej funkcji jako siedziby PPRN, a następnie Urzędu Miejskiego. Wykonano więźbę dachową, ceramiczne pokrycie dachowe. Obiekt po ukończeniu odbudowy przekazano użytkownikowi w 1960 r. W roku 1965 ustalono kolorystykę elewacji. Dokumentacja projektowa opracowana została przez PP PKZ Oddział Gdańsk, pełniący również nadzór autorski.

Stargard Szczeciński – kamienica gotycka – ul. Kazimierza Wielkiego 13, usytuowana szczytem do ulicy, zbudowana z cegły w XV w., reprezentowała ówczesne budownictwo mieszczańskie, ponieważ średniowieczna zabudowa miasta uległa niemal całkowitemu zniszczeniu w pierwszej poł. XVII w. Przebudowana w XVI względnie w poł. XVII w. (adaptacja pierwszej kondygnacji

z magazynów na mieszkania), ponownie przebudowana wewnątrz w XIX w. Po zniszczeniach z okresu II wojny światowej zachowała jedynie fasadę, cenna jako przykład późnogotyckiej architektury mieszczańskiej. W kondygnacji dolnej ostrołukowy, profilowany portal, przesunięty z osi, dekorowany profilowaną kształtką i glazurowaną cegłą w kolorach złotym, brązowym, zielonym, po bokach dwa okna o łuku odcinkowym. Okna I piętra prostokątne z okresu dwiętnastowiecznej przebudowy. Dekoracyjna ściana szczytowa rozczłonkowana jest lizenami na pięć pionowych pasów z profilowanym laszkowaniem, szeregiem blend i zwieńczeniem, w którym dominują trzy duże koliste blendy (pierwotnie było ich pięć). W 1951 r. zabezpieczono szczyt przed runięciem. W 1954 r. rozpoczęto opracowanie dokumentacji w PP PKZ Oddział Gdańsk, a następnie w Oddziale Szczecin (K. Schnotale-Mróż w 1956). Roboty budowlano-konserwatorskie rozpoczęto w 1957 r. przez BWRK (wymurowanie ścian działowych, podłozę, tynki, stolarka), kontynuowane przez PP PKZ Oddział Szczecin, zakończono w 1959 r. (uporządkowanie elewacji, prace malarskie i instalacyjne, elektryczne, gazowe, c.o. i wodnokanalizacyjne – projekt T. Tom PKZ). Odbudowę finansowano z kredytów Ministerstwa Kultury i Sztuki i dofinansowania z Gry Liczbowej „Gryf”.

Stargard Szczeciński – „ka-

mienica Kletzanów”, ul. Mieszka I 43 (zwana tak od nazwiska właściciela B. Kletzina) – przykład szesnastowiecznego domu mieszczańskiego, składała się ze starszej nieco oficyny o charakterze magazynowo-spiczlerzowym i nowszej kamienicy z częścią mieszkalną na I piętrze ustawionej szczytem do ulicy z elewacjami o wyraźnych wpływach renesansu. W 1945 r. wypalona – runęła fasada. W 1957 r. wichura spowodowała dalsze zniszczenia, runęła ściana zachodnia i sklepienie budynku głównego. W 1967 r. na zlecenie WKZ wykonano prace zabezpieczające, wzmocnienie murów, izolację. W 1968 r. przystąpiono do odbudowy budynku wraz z rekonstrukcją fasady według stanu sprzed 1945 r. zgodnie z projektem wykonanym przez dr inż. Z. Konarzewskiego z Warszawy. Odtworzono sklepienia piwnic, zachowano istniejące wnętrza, otwierając podobne na ścianach nowo wzniesionych. Wnętrze obiektu wraz z dobudowanym od wschodu nowym pawilonem przystosowano do potrzeb Miejskiej Biblioteki. Obiekt oddano do użytku 8.09.1973 r. Wstępne prace projektowe i remontowe wykonała PP PKZ Oddział Szczecin z kredytów konserwatorskich. Dalsze prace budowlane i adaptacyjne finansowane przez Wydział Kultury PWRN i PPRN z dofinansowaniem prac konserwatorskich z Uchwały RM Nr 418/60.

Stargard Szczeciński – kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela,

halowy, trzynawowy z obejściem oraz wieńcem kaplic wokół prezbiterium z wieżą od zachodu; pierwotnie kaplica z kostki granitowej w zespole klasztoru joannitów, przybyłych do Stargardu w XIII w. Do kaplicy stanowiącej najstarszą część obecnego kościoła (trzyprzęsłowa nawa prezbiterium), dobudowano w XV w. trzynawowy, trzyprzęsłowy korpus z wieżą (w wieży na tablicy inskrypcyjnej data rozpoczęcia budowy 1408 r.). Budowę ukończono w 1464 r. Nieco później w ramach rozbudowy prezbiterium otoczono obejściem i w części wielobocznej wieńcem kaplic usytuowanych między przyporami obejścia. W 1697 r. wichura spowodowała większe zniszczenia (zwieńczenie wieży, dach, sklepienia). W 1699 r. w ramach odbudowy Zwieńczenie wieży przykryto prowizorycznym, dwuspadowym dachem. W okresie wojen napoleońskich w 1813 r. kościół zmieniano kolejno na szpital, magazyn, więzienie, co spowodowało zniszczenie wnętrza wraz z wyposażeniem. W okresie II wojny światowej kościół nie doznał poważniejszych uszkodzeń poza dewastacją wnętrza. W 1958 r. parafia przeprowadziła sposobem gospodarczym renowację wnętrza, a artysta malarz prof. Hoppen z Torunia wykonał malowidła ściennie (postacie proroków, ewangelistów i świętych). W latach 1968–1973 witraże na zlecenie parafii wykonał W. Ostrzołek z Katowic.

Stargard Szczeciński – miejskie mury obronne – wznoszenie fortyfikacji rozpoczęto po nadaniu praw miejskich. Pierwsza wzmianka o murach pochodzi z 1295 r. Budowano je z kamienia narzutowego, a następnie z cegły, przebudowywano i umacniano basztami do połowy XVI w. Olbrzymi pożar w 1635 r. zniszczył nie tylko zabudowę, ale i obwarowania. W XVIII w. rozpoczęto likwidację umocnień. Uszkodzenia nastąpiły w okresie II wojny światowej, która spowodowała zniszczenie miasta w 90%. Z pierwotnego obwodu murów wynoszącego 2,2 km długości, zachowane do dziś odcinki wynoszą około 950 m z trzema bramami: Pyrzycką, Wałową i Młyńską, czterema basztami: Białogłówna, Jeńców, Morze Czerwone, Tkaczy zwanej też Ludową, i trzema bastejami. Prace wstępne przy zabezpieczeniu murów rozpoczęto w 1956 r. (m.in. zamurowanie wyrwy) wykonywała BWRK z kredytów konserwatorskich. Od 1965 r. rozpoczęto systematyczne prace remontowe polegające na reperacji lica murów, zabezpieczeniu korony murów wraz z koniecznymi pracami zabezpieczającymi przy basztach i bastejach (np. roboty konstrukcyjne przy baszcie Jeńców, założenie stropów żelbetowych itp.). Prace przy odcinkach wschodnim i zachodnim wykonywane przez PKZ Oddział Szczecin wraz z dokumentacją, finansowane z kredytów konserwatorskich zakończono

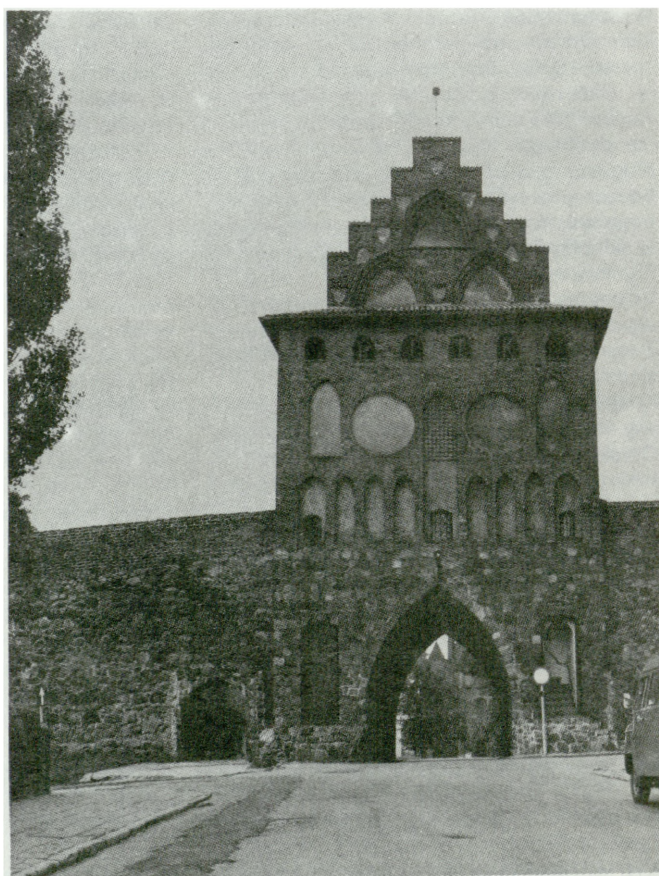
no w końcu 1966 r. W 1973 r. prace przy murach wykonywała prywatna firma budowlana ze Stargardu (odcinek murów przy kościele Św. Jana). Dalsze prace od 1975 r. podjęła ekipa remontowa MZBM Stargard. Dokumentację projektową wykonał Zespół Usług Projektowych ze Stargardu. Kredyty Wydziału Kultury PPRN z dofinansowaniem z uchwały RM Nr 418/60.

Stargard Szczeciński – Brama Pyrzycka wzniesiona na planie czworoboku z kostki granitowej w dolnej kondygnacji z XIII w., nadbudowana w cegle w 1439 r., czterokondygnacyjna. W partii przyziemia przesklepiony ostrołukiem przejazd, ponad którym od strony zewnętrznej ostrołukowo zamknięta wnęka z zachowaną prowadnicą brony. Elewacje rozczłonkowane blendami o różnych formach z umieszczonymi tam otworami strzelniczymi. Zwieńczona ozdobnym szczytem brama przykryta jest dachem siodłowym z poł. XVII w. W 1899 r. renowacja i adaptacja na mieszkanie. Zdewastowana w okresie wojny, odbudowana w okresie 1956–1958 przez BWRK na zlecenie WKZ według projektu H. Łopacińskiego z PP PKZ Oddział Szczecin. Przełożono pokrycie dachowe, założono nowe stropy, zamurowano wyrwy. Wykonano roboty stolarskie i instalacyjne przy adaptacji obiektu na siedzibę Oddziału PPTK. Wykonano ozdobne kaganki i latarnie.

11. Stargard Szczeciński – kamienica gotycka z XV w. (fot. G. Solecki, 1981)

12. Stargard Szczeciński – Brama Pyrzycka z XIII w., nadbudowana 1439 (od strony zewnętrznej) (fot. J. Kurowska, 1986)

W 1974 r. w ramach remontu bieżącego staraniem PTTK wykonano prace dekar-
skie.

Stargard Szczeciński – Brama
Wałowa wzniesiona z cegły około 1430 r.
na planie prostokąta z ostrołukowym
przejazdem w kondygnacji dolnej i czy-
telną do dziś prowadnicą brony. Od ze-
wnątrz do wysokości I piętra oszkarpo-
wana. Obecny wygląd uzyskała w wyni-
ku renesansowej przebudowy górnej
kondygnacji w XVI w. (1590 r.), która
otrzymała pas blend firanowych. Szczy-
ty bramy dekorowane pilastrami, gzym-
sami i blendami. Wypalona w czasie II
wojny światowej odbudowana w latach
1961-1962 wraz z częściową rekonstruk-
cją renesansowych szczytów i sygnat-
urki wieńczącej bramę. Zabezpieczono
przylegający do niej fragment murów
wraz z rekonstrukcją ganku strzelnicze-
go. Założono drewnianą więźbę dachow-
ą i ogniotrwałe stropy. Wprowadzono
instalację elektryczną i wodnokanaliza-
cyjną. Brama adaptowana na harcówkę
ZHP użytkowana następnie przez Uni-
wersytet Robotniczy ZMS. Dokumenta-
cję projektową i roboty remontowo-
-konserwatorskie finansowane z budżetu
konserwatorskiego wykonała PP PKZ
Oddział Szczecin (proj. architektoniczny
A. Kašinowski, projekt instalacji S. Sel-
ka). Właściciel – Urząd Miasta i Gminy.

Stargard Szczeciński – Brama
Młyńska wzniesiona w pierwszej poło-
wie XV w. jako brama wodna nad rzeką
Mała Ina, przepływającą pod sklepio-
nym przejazdem, na planie prostokąta,
kryta dachem dwuspadowym z dwoma
ośmiobocznymi wieżyczkami, po obu
stronach przejazdu. Obecny wygląd wy-
nikiem dziewiętnastowiecznej przebu-
dowy. Pierwotnie dwie ośmioboczne
wieże połączone były pomostem z kre-
nelażem. Zdewastowana. W 1958 r. na
zlecenie WKZ naprawę i uzupełnienie
pokrycia dachowego i założenie pioro-
nochronów wykonała BWRK. Projekto-
wane użytkowanie – Klub Żeglarski
PTTK. W latach sześćdziesiątych obiekt
opuszczony. W 1973 i 1974 r. na zlece-
nie Wydziału Kultury i Oświaty w Star-
gardzie prace remontowo-dekar-
skie, szklarskie, stolarskie, murowe z adapta-
cją na pracownię rzeźbiarską wykonała
Spółdzielnia Wielobranżowa na podsta-
wie dokumentacji PKZ Oddział Szczeci-
cin.

**Stargard Szczeciński – Arse-
nał** wzniesiony przy murach obronnych
na przełomie XV/XVI w. z cegły, na
planie prostokąta, przeznaczony pier-
wotnie na składnicę broni w ciągu wie-
ków ulegał kilkakrotnie przebudowom
wnętrza w związku ze zmieniającą się
koncepcją funkcji. W XIX w. adaptowa-
ny na więzienie. W latach 1910-1919
opuszczony ulegał dewastacji, a zamie-
rzone w 1936 r. prace zabezpieczające
przerwała wojna. Ocalały tylko mury ka-
pitalne bez dachu i podziałów wewnę-
trzych, poza sześciobocznym filarem,

który wraz z drugim nie istniejącym
dzielił salę dolnej kondygnacji na dwie
części. W 1956 r. prace zabezpieczające
obiekt jako trwałą ruinę wykonała
BWRK na zlecenie WKZ. W 1973 r.
podjęto odbudowę obiektu z przezna-
czeniem na siedzibę Archiwum Miejs-
kiego (filię Wojewódzkiego Archiwum
Państwowego). Przy realizacji projektu
zachowano względnie zrekonstruowano
wszystkie istniejące detale budowli śre-
dniowiecznej wraz z układem otworów
okiennych i drzwiowych i elewacji de-
korowanych rombowymi pasami z cegły
zendrówki. Zaprojektowano dwuspado-
wy dach z lukarnami i dwa schodkowe
szczyty. Wprowadzono do wnętrza
dwukondygnacyjny układ z klatką scho-
dową na osi wejścia głównego. Prace
budowlane konserwatorskie i adapta-
cyjne finansowane przez Wojewódzkie
Archiwum Państwowe z dofinansowa-
niem z Uchwały Nr 418/60 RM wyko-
nała ekipa PP PKZ Oddział Szczecin wg
projektu inż. W. Jankiewicza z PKZ (na
zlecenie z budżetu WKZ). Przekazanie
odbudowanego obiektu użytkownikowi
– czerwiec 1977 r.

Suliszewo (od 1975 r. woj. gorzo-
wskie) – kościół parafialny p.w. Św.
Trójcy, zbudowany z kamienia narzuto-
wego w XV w. na planie prostokąta.
Wieża zachodnia z cegły na podwalinie
z kamienia. Szczyt wschodni i elewacje
wieży ozdobione ostrołukowymi blend-
dami. Przebudowany w XIX w. Po woj-
nie użytkowany od 1946 r. Zniszczony
przez pożar 31.V.1965 r. (ocalały mury
kapitałne). Odbudowany staraniem pa-
rafii.

Szczecin, ul. Kurkowa 1 – Kamienica
Loitzów, zbudowana z cegły około
1540 r., typowy przykład architektury
z okresu przejściowego między goty-
kiem a renesansem. Zniszczona podczas
działań wojennych (wewnątrz wypalona)
zachowała tylko mury kapitałne.
Prace przy odbudowie rozpoczęte
w 1954 r. ukończono w 1956 r. Był to
pierwszy odbudowany w Szczecinie
obiekt zabytkowy po II wojnie świato-
wej według projektu, który przewidywał
rekonstrukcję dawnego układu wnętrza
ze starą klatką schodową w wieży – dziś
nie pełniącej tej funkcji. Nową klatkę
schodową i urządzenia sanitarne zapro-
jektowano w przybudówce na zarysie
budyńku przylegającego do kamienicy.
Wyburzono dziewiętnastowieczne ofi-
cyny (wypalone), odsłaniając ozdobio-
ną późnogotyckim maswerkim elewa-
cję i przywracając kamienicy późnogo-
tycką sylwetkę. Dokumentację projekto-
wą rozpoczętą w PKZ Oddział Gdańsk
kontynuowano w Pracowni Dokumenta-
cji Projektowej PKZ po jej powołaniu
w Szczecinie. Roboty remontowe i ada-
ptacyjne na Liceum Sztuk Plastycznych
rozpoczęte przez ekipę budowlaną ZBM
ukończyła ekipa PKZ Oddział Szczecin,
finansowane ze środków inwestycyj-
nych Wydziału Kultury PWRN Szczecin.
Inwestor zastępczy – MDBOR.

Odbudowano również i adaptowano dla
potrzeb Liceum Sztuk Plastycznych
znajdujące się w sąsiedztwie kamienicy
trzy spichlerze, również wypalone. Adap-
tacja wnętrza nie wpłynęła na zmianę
układu, który udało się przywrócić.

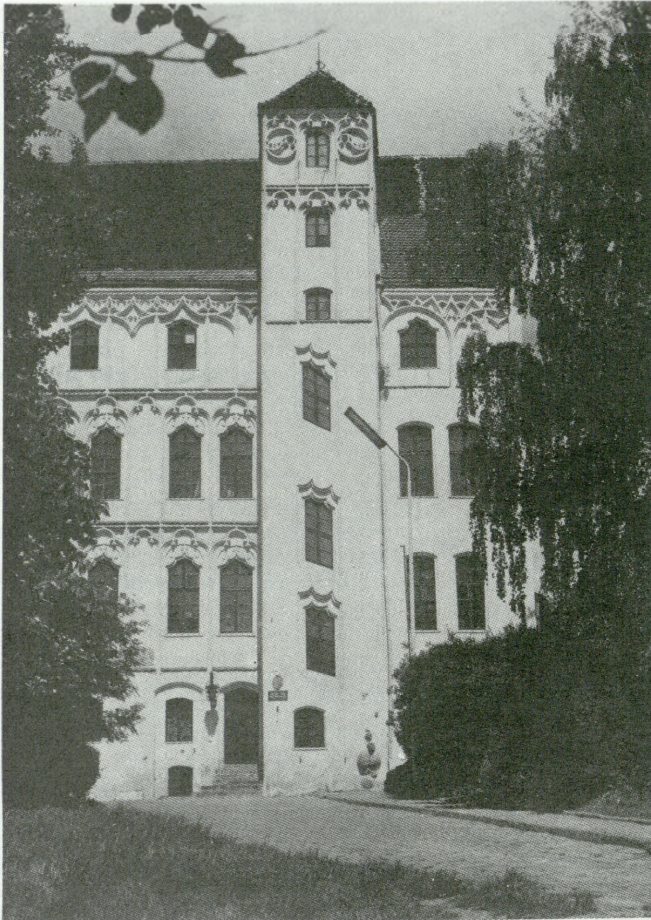
Szczecin – spichlerz ul. Kurkowa
– czterokondygnacyjny murowany z ce-
gły z XV w., nieco przebudowany w XIX
w., zachował sklepioną piwnicę z fila-
rem pośrodku wspierającym sklepienie
krzyżowe bez żeber i gurtów. W kon-
dygnacji dolnej ściany południowej
i północnej stare otwory okienne. Na
kondygnacji najwyższej w ścianie za-
chodniej pięć zamurowanych nisz o lu-
ku odcinkowym.

Szczecin – spichlerz zwany Dużym,
prawdopodobnie do 1532 r. Waga
Miejska, zbudowany z cegły w XV w.,
przebudowany prawdopodobnie w poł.
XVI w. W trakcie odbudowy zrekonstru-
owano w połąci dachowej wystawkę
w konstrukcji ryglowej, mieszczącą da-
wniej kołowrót do wciągania towarów.

Szczecin – spichlerz trzeci, najmniej-
szy trzykondygnacyjny z XIV w. oszkar-
powany, przebudowany w okresie póź-
niejszym, zachował jednak gotycki wąż-
tek murów. Dokumentacja projektowa
PKZ Oddział Gdańsk. Wykonawstwo
robót budowlanych PKZ Oddział Szczeci-
cin w latach 1956-1960.

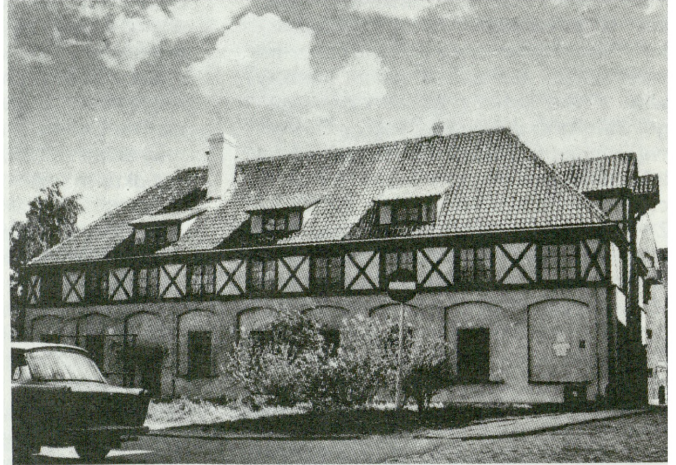
Szczecin – stajnia książęca, ul. Ry-
cerska 3, na planie miasta z 1721 r.
określona jako *stajnia jeździecka*,
w 1808 r. jako *salle d'exercisse en hiver*,
w 1822 r. *ujeżdźalnia zamkowa*. Zbudo-
wana w XVII w. z cegły na rzucie pros-
tokąta z nadbudowaną w konstrukcji
ryglowej wyższą kondygnacją, przykryta
ceramicznym dachem namiotowym.
Węższym bokiem stanowiącym fasadę
usytuowana w stronę skrzydła Menni-
czego Zamku Książąt Pomorskich, od
którego oddzielała ją jedynie wąska uli-
czka. W fasadzie brama wjazdowa z
dwoma małymi okratowanymi okien-
kami po obu stronach. Nad bramą na osi
pionowy kran z dwoma lukowymi wpu-
stami i wystawką o konstrukcji ryglowej.
Pozostałe elewacje w części parterowej
rozcłonkowane były blendami. Na kra-
wędziach fasady bonie. W 1736 r. w fa-
sadzie o strony ulicy (obecnie ul. Rycers-
ka), przy lewym narożniku wmurowano
renesansowy portal z piaskowca, prze-
niesiony prawdopodobnie z części Za-
mku wzniesionej przez księża Filipa II.
W kartuszu, pośrodku archiwolty gryf
z mieczem i otwartą księgą. W 1912 r.
obiekt przebudowano, wprowadzając
wewnętrzne ścianki działowe oraz scho-
dy. W 1929 r. magazyn rekwizytów i de-
koracji teatru muzycznego.

W czasie wojny budynek zniszczony,
wypalony odbudowano w 1958-1959 r.
z zachowaniem stanu zewnętrznego
sprzed 1944 r. wraz z rekonstrukcją cha-
rakterystycznych detali. Projekt wnętrza
to swobodna adaptacja z przeznacze-

13. Szczecin – kamienica Loitzów z 1540 (fot. B. Stańko, 1991)

14. Szczecin – d. stajnia książęca, XVII w. (fot. B. Stańko, 1991)

niem na biura i pracownie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wykonana w PP PKZ Oddział Szczecin (J. Bogdalski). Instalacje wodnokanalizacyjna i c.o. – J. Tom. Roboty budowlane wykonała BWRK. Obiekt po odbudowie przekazany Wydziałowi Kultury PWRN. Od 1971 r. decyzją Kierownika Wydziału Kultury obiekt przeszedł w użytkowanie PP PKZ Oddział w Szczecinie.

Szczecin – kamieniczki ul. Kuśnierska 12, 13. Ze względu na całkowite zniszczenie zabudowy Starego Miasta podczas działań wojennych podjęto decyzję odbudowania kamieniczek przy ul. Kuśnierskiej, biegnącej wzdłuż południowej elewacji Zamku Szczecińskiego. Po zabezpieczeniu kamienicy ul. Kuśnierska 12 i odbudowie kamienicy nr 13 adaptowano je na potrzeby Stacji Archeologicznej IHKM PAN, w latach 1956-1959. Elewacjom przywrócono wygląd z XVII w. Kamieniczka – Kuśnierska 12 wzniesiona po 1619 r. zachowała swoją fasadę zwieńczoną szczytem z wolutami i osią towarową w elewacji południowej. Dokumentacja projektowa wykonana przez PKZ Szczecin (D. Ryżewska, R. Jaroszek, S. Kwilecki, Z. Kucharski), projekt instalacji wodnokanalizacyjnej i c.o., gazowej i elektrycznej J. Tom, S. Przyłuski. Wykonawstwo BWRK do 1958 r., PKZ w 1959 r. Stolarka dębowa wykonana przez PP PKZ Oddział Gdańsk.

Szczecin – pałac ul. Staromłyńska 27 (d. Młyńska), zbudowany z cegły w latach 1726-1727 dla Zarządu Prowincji przez budowniczego umocnień Szczecina, niderlandczyka Gerharda Corneliusa Wallrave. Usytuowany w narożniku (Staromłyńskiej i pl. Żołnierza) dwu posesji, rozbudowany w czworobok z dziedzińcem wewnętrznym, zeszepecony szeregiem przebudów i zmian w ciągu drugiej poł. XIX w., zachował jednak dekorację rzeźbiarską Damarta z Berlina, ucznia słynnego rzeźbiarza A. Schlüttera. W 1928 r. budynek przekazano Pomorskiemu Towarzystwu Historii i Starożytnictwa z przeznaczeniem na cele muzealne. Usunięto wówczas część przebudów. W 1932 r. przygotowano projekt adaptacji, połączony częściowo z rekonstrukcją fasad. Po 1934 r. zmieniono zwieńczenie ryzalitów od strony placu Żołnierza. Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. podjęto prace przy zabezpieczeniu zbiorów i budynku dla Muzeum, które powstało już w dniu 1 sierpnia 1945 r. Kapitałny remont wraz z rekonstrukcją fasad wykonano w latach 1956-1957. Przywrócono dach ceramiczny, przebudowano hall, nadając mu dawną formę, zrekonstruowano wejście główne od strony ul. Staromłyńskiej wraz z zewnętrznymi schodami i kutą balustradą. Wykonano kompletną renowację wewnątrz oraz przebudowę instalacji elektrycznej. Prace finan-

sowane z budżetu konserwatorskiego wykonała BWRK. Przyznano również środki z funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy, na prace konserwatorskie. Rekonstrukcję wystroju rzeźbiarskiego wykonano pod kierunkiem art. rzeźbiarza Sławomira Lewińskiego.

Szczecin – pałac pl. Żołnierza Polskiego 2 reprezentuje budownictwo mieszczańskie z końca XVIII w. Murowany z cegły, klasycystyczny, przykryty dachem mansardowym, powstał z zabudowy czterech posesji, których właścicielami byli jeszcze w 1721 r. rzemieślnicy szczecińscy. Budynek przy ul. Staromłyńskiej, późniejsze skrzydło wschodnie pałacu. Wystrój skrzydła północnego przy pl. Żołnierza to bogato stosowane bonie, muszle nad oknami i antykizujące głowy, a w płycinach podokiennych chusty. Nieznana jest data scalenia zabudowy obu posesji i ujednolicenia fasad. Powstała rezydencja tworząca nieregularny czworobok z dziedzińcem wewnętrznym i wejściem głównym od ul. Staromłyńskiej zlikwidowanym w 1900 r. Miało to prawdopodobnie miejsce w 1889 r., kiedy w budynku przy pl. Żołnierza znajdowała się siedziba Głównej Komendy Miasta. Podczas wojny bardziej ucierpiało skrzydło wschodnie tego założenia. W 1956 r. podjęto prace remontowo-adaptacyjne przy skrzydle północnym przy pl. Żołnierza, przeznaczając budy-

nek na siedzibę Klubu Związków i Stowarzyszeń Twórczych tzw. „Klub 13 Muz”. Na piętrze zachowane stylowe sale o dekoracji stiukowej z reminiscencją rokoka. Odtworzono zniszczone głowy nad oknami fasad w konwencji klasycznej. Pozowali do nich przedstawiciele środowiska kulturalnego Szczecina, a wykonał art. rzeźbiarz Sławomir Lewiński dopiero w 1970 r. Prace remontowo-konserwatorskie z kredytów WKZ wykonała BWRK na podstawie dokumentacji projektowej oprac. w PKZ Oddział Szczecin w 1957 r. (S. Latour, H. Łopaciński, M. Hamberg).

Szczecin – pałac skrzydło wschodnie (narożnik ul. Staromłyńskiej i placu Żołnierza) całkowicie wypalone, pozostały mury kapitalne i część ścian działowych oraz stropy nad sklepionymi piwnicami. Zniszczeniu uległy także oficyny tworzące mały dziedziniec wewnętrzny. Budynek zabezpieczono w latach sześćdziesiątych. Po określeniu programu użytkowego i opracowaniu dokumentacji technicznej w 1971 r. przez PKZ Oddział Szczecin prace remontowe kontynuowano, z przeznaczeniem na Galerię Sztuki Współczesnej Muzeum Narodowego w Szczecinie. Roboty budowlano-montażowe podjęła Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu. Prace specjalistyczne prowadził Oddział PKZ Szczecin. Zrekonstruowano częściowo zniszczone detale elewacji charakteryzujące się symetrią, surowym podziałem fasady, oszczędnym użyciem form ozdobnych. Dokumentację finansowano z kredytów konserwatorskich, drobne dokumentacje ze środków użytkownika. Wykonawstwo ze środków finansowych użytkownika, dotacji SFOS i dofinansowania z Uchwały RM Nr 418/60 w 1975-1976 r.

Szczecin – pałac ul. Staromłyńska 13 (d. Młyńska) wzniesiony w latach 1778-1787 z cegły, prezentuje okres przejściowy między barokiem a klasycyzmem, usytuowany w miejscu kamienicy z lat 1724-1725, zakupionej przez

handlarza win Jerzego Christiana Veltusena z zamiarem przebudowania jej na reprezentacyjną rezydencję. Autorem przebudowy mógł być według dotychczasowych badań architekt berliński K. Ph. Ch. Gontard (1731-1797). Na zarysie kamienicy, z której pozostawiono jedynie piwnice, powstał budynek frontowy o fasadach zwieńczonych ozdobnymi tympanonami od strony ul. Staromłyńskiej 1 i ul. Łaziebnej, kryty dachem mansardowym. Od strony ul. Łaziebnej dobudowano nowe skrzydło, stanowiące rozwinięcie fasady budynku głównego, przykryte dachem dwuspadowym. Podział zaakcentowano wprawdzie podwójną boniowaną lizeną, lecz gzymsy i jednolity wystrój elewacji łączy oba człony w jednolitą całość. Obok skromnego podziału elewacji pilastrami o korynckich głowicach występują elementy barokowej dekoracji: girlandy, festony, gzymsy, boniowania, klucze okienne, popiersia, a w tympanonach alegoryczne pełne ruchu sceny związane z winobraniami i handlem win. Zniszczony podczas bombardowania w okresie II wojny światowej pałac odbudowano w latach 1959-1962. Ocalały mury kapitalne i cenna dekoracja rzeźbiarska elewacji oraz sklepione piwnice. Wraz z decyzją o odbudowie postanowiono przeznaczyć budynek dla Państwowej Szkoły Muzycznej, której w 1965 r. nadano imię Feliksa Nowowiejskiego. Zrekonstruowano dach. Wnętrza rozwiązano bardzo funkcjonalnie, poza niedociągnięciami natury akustycznej. Szkoła dysponuje aulą na 200 miejsc i salami lekcyjnymi do zajęć zbiorowych i indywidualnych. Dokumentację opracowano w latach 1959-1960 w PP PKZ Oddział Gdańsk i Oddział Szczecin. Wykonawstwo prac budowlano-konserwatorskich w 1960-1962 PKZ Oddział Szczecin. Prace przy elewacjach wraz z zamontowaniem cokołu wykonane zostały przez Pracownię Rzeźby PKZ Oddział Warszawa i Oddział Szczecin dopiero w latach 1969-1970. Objęły one całe bogactwo zachowanych elementów wraz z rekonstrukcją ubytków, przy użyciu materiału

wapienno-piaskowego. W kluczach okiennych I piętra znajdowały się pierwotnie popiersia antycznych mężów, które uległy niemal całkowitemu zniszczeniu. Zastąpiono je popiersiami wybitnych kompozytorów polskich i obcych. Etapem końcowym w 1970 r. była adaptacja piwnic dla szkoły.

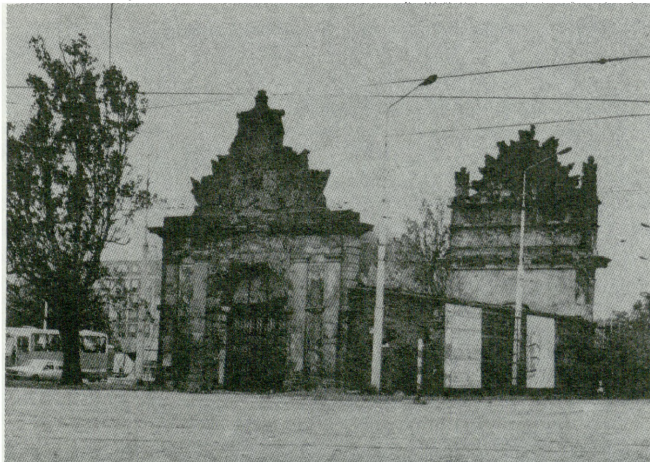
Szczecin – domki „Profesorskie” – pl. Żołnierza Polskiego nr nr 6-11 i ul. Mariacka 26 – powstały w okresie średniowiecza jako część zabudowań kolegiaty Mariackiej przy kościele Mariackim wzmiankowanym w 1263 r. Wzniesione na tyłach miejskich murów obronnych w XV i XV/XVI w. gotyckie, jako domy mieszkalne dla kaznodziei i profesorów. Po rozebraniu murów miejskich w 1725 r. tylne fasady od strony północnej stały się frontowymi, co spowodowało konieczność przebudowania fasad w 1739-1742, już w duchu baroku. W 1930 r. przy budynkach wykonano prace elewacyjne zbijając częściowo stare tynki. W 1931 r. wyburzono dom pl. Żołnierza Polskiego 12. W 1932 r. zmieniono narożnik domu ul. Mariacka 26 na lokal sklepowy z drzwiami wejściowymi w ścieniu ukośnie narożu. Różnice w szerokości budynku widoczne są tylko od podwórza, a prześwietlające spod tynku elementy różnego członowania ścian wskazują na gotycki rodowód. Zaprojektowana od strony północnej fasada stanowiła linię prostą o wspólnym gzymsie wieńczącym z dachem, dla wszystkich posesji.

Dokumentacja projektowa kapitalnego remontu z przeznaczeniem budynku na cele mieszkalne opracowano w 1962-1963 r. w PKZ Oddział Szczecin na zlecenie Dzielnicowego Zarządu Budynków Mieszkalnych Nr 2 Śródmieście. Roboty budowlane wykonało Miejskie Przedsiębiorstwo Robót Budowlanych w okresie 1968-1969 r. Dokonano wymiany stropów na kleińskie, zniszczonych klatek schodowych i więźby dachowej oraz przemurowano na mur lity wschodnią ścianę szczytową o konstrukcji ryglowej; pozostała po rozebra-

15. Szczecin – pałac z 1778-1787, ul. Staromłyńska 13 (fot. B. Stańko, 1991)

16. Szczecin – Brama Portowa (szczyt wschodni) z 1726-1740 (fot. B. Stańko, 1991)

nym w 1931 r. domu pl. Żołnierza 12. Roboty konserwatorskie dofinansowane z Uchwały RM 418/60 przejął Oddział PKZ Szczecin: prace elewacyjne oraz remont i adaptacja gotyckiej piwnicy w budynku ul. Mariacka 26 na klub-winiarnię. Obecnie Klub Związku Nauczycielstwa Polskiego. Przebudowa barokowa kamienicy nie ma odzwierciedlenia w piwnicy, posiadającej wyjątkową wartość i należącej do dawnego budynku gotyckiego. Zbudowana na rzucie trapezu zbliżonego do prostokąta, jest dwunawową, pięcioprzęstową halą o sklepieniu krzyżowym, wspartym na czterech filarach.

Szczecin – Krużganek Mariacki z około 1330 r. znajdujący się w oficynie nr 7 z XIX w. usytuowanej na terenie przyległym do domków profesorskich, jest częścią zabudowań związanych z Kościołem Mariackim, rozebranych w 1789 r. po pożarze. Jest to piwnica murowana z cegły i kamienia narzutowego o sklepieniu kolebkowym i część parterowa o sklepieniu krzyżowo-żebrowym pierwotnie pięcioprzęstowym, obecnie zachowane dwa przęsła. Po remoncie w 1959 r. krużganek adaptowany na pracownię rzeźbiarską dla PSP. Remont sfinansowany z budżetu konserwatorskiego.

Szczecin – Gimnazjum Mariackie – wzniesione w 1832 r. w miejscu, na którym znajdował się czternastowieczny kościół Mariacki. Budynek klasycystyczny projektu arch. Scabella. Po zniszczeniach wojennych odbudowany w 1964 r. z przeznaczeniem na szkołę podstawową. (Zabezpieczony w 1959 r.).

Szczecin – Baszta Panieńska (lub „7 Płaszczy”), jedyny poza niewielkim fragmentem murów relikwów średniowiecznych obwarowań miejskich z przełomu XIII/XIV w., rozebranych w latach 1724-1740. Wzniesiona z cegły w północnej części miasta jako umocnienie Bramy Panieńskiej, dwukondygnacyjna, na planie koła z otworami strzelniczymi. Loch więzienny w dolnej kondygnacji, dostępny przez otwór w sklepieniu. W XVI w. przystosowana do nowych rodzajów broni. W XIX w. adaptowana na cele mieszkalne, obudowana niemal całkowicie oficynami budynków mieszkalnych, które podczas działań wojennych uległy zniszczeniu. Baszta w 1944 r. utraciła swoje zwieńczenie z blankami i ceramicznym stożkowym hełmem. Odbudowana wraz z rekonstrukcją zwieńczenia, stolarką i wprowadzeniem instalacji elektrycznej, przeznaczona na punkt informacji turystycznej. Od kilku lat nie użytkowana. Dokumentacja techniczna i roboty budowlane finansowane z kredytów konserwatorskich, wykonane przez PP PKZ Oddział Szczecin.

Szczecin – Bramy Miejskie „Portowa” i „Hołdu Pruskiego” zbudowane w latach 1726-1740, po likwidacji śred-

niowiecznych murów obronnych według projektu niderlandczyka Gerharda van Wallrave, budowniczego nowożytnych umocnień Szczecina. Murowane z cegły otrzymały zwieńczenia dekorowane dwustronnie płaskorzeźbami wykonanymi w piaskowcu, dłuta rzeźbiarza Damarta z Berlina, ucznia słynnego A. Schlüttera. Szczyt Bramy Portowej (dawniej zw. Berlińską) zdobią z jednej strony medaliony z inicjałami króla Fryderyka Wilhelma I i reliefy z panopliami, z drugiej – od zachodu relief z widokiem Szczecina z baśniową postacią wodnika wylewającego z dzbana rzekę Odrę. Napis w języku łacińskim brzmi: *Fryderyk Wilhelm I król pruski polecił zbudować tę bramę na pamiątkę tego, że księstwo szczecińskie które swojego czasu książętom brandenburskim odstąpiono, książętom pomorskim w lenno oddane, później przez zrzucenie losu. Szwedom przypadło, znowu dla siebie przywrócił przez prawomocne układy za sprawiedliwą cenę zakupiwszy je aż do rzeki Piany w roku 1719.* Brama Hołdu Pruskiego – zwana do 1806 r. Anklamską, później Królewską, również posiada szczyt zdobiony dwustronnie takimi elementami, jak tarcza herbowa z inicjałami królewskimi, putta, orzeł pruski w otoczeniu panoplii i panoplie w pionowych reliefach.

W czasie II wojny światowej szczyt zdemontowano, zinwentaryzowano. Ponumerowane elementy wywieziono do Lasku Arkońskiego pod Szczecinem i rozmieszczono między drzewami celem zabezpieczenia przed zniszczeniem. W maju 1957 r. odnaleziono elementy przewieziono do Szczecina i zmontowano w zwieńczeniach bram zgodnie z istniejącą inwentaryzacją. Projekt konstrukcyjny oraz projekt montażu rzeźb opracowano w PP PKZ Oddział Szczecin (Z. Kucharski, A. Tymczyszyn, K. Schnotale-Mróż) w 1957 i 1968 r. Montaż wraz z drobnymi uzupełnieniami wykonała BWRK pod nadzorem art. rzeźbiarza Sławomira Lewińskiego w 1968 r. We wnętrzach bram wykonano w 1959 r. roboty tynkarskie i malarskie. Bramę Hołdu Pruskiego zagospodarowano na Klub Marynistów. W Bramie Portowej znalazł miejsce punkt sprzedaży biletów teatralnych i filmowych.

Szczecin – kościół parafialny p.w. Św. Jana Ewangelisty – ul. Pod Bramą 9. Pierwotny kościół wzniesiony w drugiej połowie XIII w. przez franciszkanów przybyłych do Szczecina w 1240 r. został rozebrany. Fundamenty tej budowli odkryto w 1932 r. podczas prac zabezpieczających. Istniejący obecnie, zbudowany przez franciszkanów na terenie Starego Miasta tuż przy murach obronnych jest kościołem halowym, murowanym z cegły, siedmioprzęstowym, reprezentującym trzy okresy budowy. W pierwszej połowie XIV w. zbudowano dwuprzęsłowy chór o siedmiobocznym zamknięciu od wschodu. Sklepienie krzyżowe rekonstruowane w XIX w. Z pierwotnego sklepienia zachowane służki

i terrakotowe wsporniki figuralne. W drugiej połowie XIV w. w okresie pełnego rozkwitu stylu gotyckiego, dobudowano siedmioprzęstowy korpus nawowy ze sklepieniem gwiaździstym w nawie głównej. W nawach bocznych, oddzielonych od nawy głównej przez ośmioboczne filary sklepienia krzyżowe z XIX w. W wieku XV część nawową poszerzono, wbudowując kaplice między przyporami ze sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Wewnątrz fragmenty polichromii z XV/XVI w. i data 1510. Kościół jako klasztor nie posiadał wieży ani wejścia od zachodu. Elewacje skromnie dekorowane: fryz z motywem winnej latorośli pod oknami chóru, maswerkowy nad oknami. Szczyt wschodni zdobiony maswerkami i filarami z sygnaturką w zwieńczeniu. Szczyt zachodni rozczłonkowany szeregiem blend oddzielonych pilastrami, przechodzącymi w fiale. Zabudowania klasztorne przylegające do kościoła od południa rozebrano w 1862 r. Kościół uległ nieznanym przebudowom w XVII w. i drugiej połowie XIX w. Bagniste podłoże, na którym został zbudowany, spowodowało silne wychylenie od pionu przypór przy chórze i filarów nawy głównej. Zamierzano kościół rozebrać. Zwyciężyło stanowisko przeciwnie. W 1932 r. obiekt poddano gruntownym zabiegom zabezpieczającym. Między filarami wewnątrz wmontowano żelazne ściągi, a pod posadzką ławy żelbetowe. Nieużytkowany w okresie międzywojennym, zdewastowany podczas II wojny światowej, został przekazany władzom kościelnym w końcu 1956 r. Decyzją Kurii Biskupiej przejęty przez Stowarzyszenie Księża Pallotyńców. Prace remontowe wykonane systemem gospodarczym przez użytkownika, od 1957 r. wspomagane przez BWRK, zakończono w 1959 r. finansowane przez użytkownika, z budżetu centralnego WKZ oraz dotacji SFOS. Prace remontowo-konserwatorskie polegały na reperacji dachu, szkleniu okien, uzupełnieniu ubytków sklepień, oczyszczeniu i tynkowaniu ścian. W prezbiterium oczyszczenie ścian do cegły i wyspoinowanie. W związku z projektowaną odbudową klasztoru na fundamentach dawnego klasztoru franciszkanów księża Pallotyni dobudowali w 1963 r. od strony południowej budynek mieszkalny, włączony następnie w dalszą rozbudowę. W 1970-1971 r. Parafia kontynuowała remont kościoła i prace konserwatorskie z dofinansowaniem z Uchwały RM Nr 418/60.

Szczecin – kościół parafialny polsko-katolicki p.w. Św. Piotra i Pawła, ul. Wyszaka 33 – wzmiankowany był w 1124 r. Istniejący obecnie pochodzi z drugiej połowy XIV w. z fundacji księcia Barnima III, gotycki, murowany z cegły, halowy, trzynawowy z przyporami wciągniętymi do wnętrza, między którymi powstał wieniec kaplic. Przypory zaakcentowane wewnątrz lizenami dekorowanymi ceramiczną, glazurowaną ornamentyką, wśród której w niszach gło-

wy – prawdopodobnie podobny szczecińskich mieszczan. Obiekt posiada cechy charakterystyczne dla działalności architekta Henryka Brunsberga. W XVI w. przedłużono kościół o jedno przęsło. Przestrzeń trzeciego przęsła zajmuje krypta (prawdopodobnie najstarsze miejsce pochówku książąt pomorskich), pochodząca z końca XIII w., przeklepią kolebką z czterema przyściennymi lizenami. Podczas oblężenia miasta 1677 r. przez brandenburczyków runął gotycki szczyt od zachodu, niszcząc sklepienie, które w 1703 r. zastąpiono lustrzanym sufitem z plafonem z drewna, malowanym przez Filipa Ernesta Eichnera (*Trójca Święta*). Na przełomie XIX/XX w. zrekonstruowano fasadę zachodnią wraz ze szczytem, odbudowano zakrystię, a na osi dachu sygnaturkę. W 1961 r. przystąpiono do remontu kapitalnego (reperacja więźby dachowej, wymiana ceramicznego pokrycia dachowego), finansowanego z budżetu konserwatorskiego. Kontynuacja remontu w latach 1962-1963 na zlecenie i ze środków Parafii i dotacji SFOS objęła: reperację drewnianego stropu, wymianę posadzki, przemurowanie łasek okiennych i maswerków, tynkowanie wnętrza, naprawę oszklenia, reperację szczytu, oczyszczenie profili narożnych filarów, odkrycie i częściową rekonstrukcję wejścia do krypty. Zakończył remont prace elewacyjne i blacharskie. Wykonawca remontu: PP PKZ Oddział Szczecin i dokumentacji przygotowanej na zlecenie WKZ w 1960-1961 r. (Z. Kucharski, S. Kwilecki).

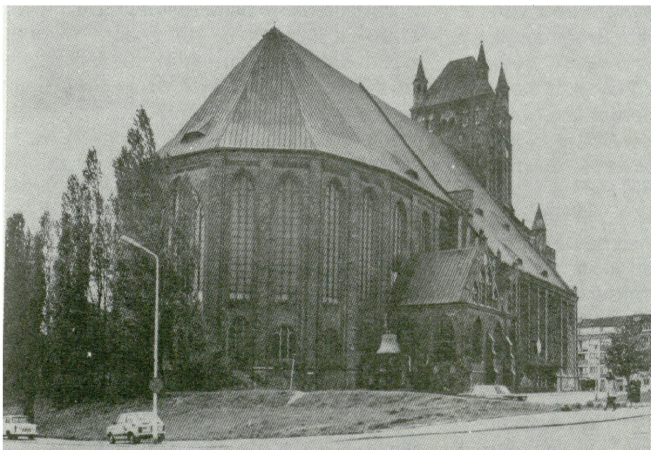
Szczecin – kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela, ul. Bogurodzicy 2, wzniesiony w latach 1888-1890, neogotycki mur, z cegły, dla gminy katolickiej, głównie polskich emigrantów. Kościół trzynawowy na planie krzyża z wydłużonym prezbiterium zamkniętym od stroby północnej pięciobocznie, oszkarpowany, z wieżą od południa. Elewacje bogato zdobione fryzami, blendami i rozetami. Kościół ucierpiał mocno podczas II wojny światowej. Spłonął

dach i hełm wieży, runęły sklepienia. Najpoważniejsze uszkodzenia usunięto w latach 1947-1948, finansowane z funduszy diecezjalnych. Dalsze prace zaplanowano na następne lata.

Szczecin – Bazylika Katedralna p.w. Św. Jakuba Apostoła – Szczecin, ul. Ks. Kardynała Wyszyńskiego 19. Pierwotny kościół ufundowany przez mieszczanina z Bambergu pod wpływem misji chrystianizacyjnej biskupa bamberskiego św. Ottona z 1124 r. usytuowany został na wzgórzu poza obwałowaniami Szczecina na wzór kościoła klasztorowego w Bambergu. W dokumencie z 1178 r. wzmianka o konsekracji kościoła. Żadnych relikwii jednak z tego kościoła nie odnaleziono. Najwcześniejsze relikty z fazy gotyckiego kościoła odkryto w trakcie badań architektonicznych z 1975 r. Stwierdzono, że była to bazylika trzynawowa o szerokości 25 m i wysokości naw bocznych 2,5 m. Ślady pierwotnej elewacji zachodniej zatarło wzniesienie dwuwieżowego masywu zachodniego podczas drugiej fazy budowy świątyni na przełomie XIII/XIV w. Druga faza budowy obejmowała ponadto przystosowanie obiektu do przekrycia go sklepieniami i rozpoczęcie budowy bazylikalnego chóru. W tym okresie także powstaje od strony północnej chór jednoprzestrzenny, przeklepią kaplica, zamknięta od wschodu trójbocznie. Jej relikty zachowały się w murach kaplicy przylegającej dziś do ambitu od strony północnej. Prace przerwane około 1320 r. podjęto znowu w 1375 r., zmieniając koncepcję chóru z bazylikalnego na halowy z wciągniętymi do wnętrza skarpami, zaznaczonymi wewnątrz płaskimi lizenami. Między skarpami, wokół ambitu powstał wieńiec kaplic o wysokości równej ambitowi. Po 1380 r. do nawy południowej dostawiono rząd kaplic, stosując w miejsce płaskich lizen wystrój dekoracyjny, charakterystyczny dla warsztatu mistrza Henryka Brunsberga. W 1456 r. runęła wieża południowa, niszcząc sklepienia w przślach zachodnich. Odbu-

dowę wieży prowadzoną przez mistrza Jana Beneke zakończono w 1503 r. Była to generalna przebudowa masywu zachodniego. Zarzucono tradycyjny układ dwuwieżowy, wprowadzając rozwiązanie jednowieżowe. Przy odbudowie korpusu nawowego zmieniono układ przestrzenny na halowy, nawiązując do już istniejącego chóru halowego. W 1535 r. sejmik w Trzebiatowie wprowadził jako obowiązującą w księstwie religię luterzańską. W wyniku tych zmian patronat nad kościołem Św. Jakuba objął książę Barnim IX (syn Bogusława X i Anny Jagiellonki). W czasie wojny szwedzko-pruskiej w 1677 r. kościół został zbombardowany i wraz z wyposażeniem wnętrza doznał poważnych zniszczeń na skutek pożaru. W trakcie odbudowy rozpoczętej w 1693 r. kościół otrzymał barokowe sklepienie, a w latach 1690-1744 nowy barokowy wystrój wnętrza. Wiele prac remontowych wykonano w XIX w. Olbrzymie szkody wyrządziła ostatnia wojna. W latach 1944-1945 zniszczeniu uległ hełm wieży, więźba dachowa i 75% sklepień. Północna część korpusu nawowego i wnętrza zostały wypalone. Olbrzymia wyrwa od pocisku w południowej ścianie wieży osłabiła jej konstrukcję do tego stopnia, że groźnie zarysowała się ściana zachodnia, runęły nie zabezpieczone sklepienia chóru. W okresie do 1953 r. staraniem WKZ z kredytów konserwatorskich zabezpieczono prezbiterium, oddzielając je murańską ze starej cegły ścianą od zrujnowanego korpusu nawowego. Wzmocniono mury prezbiterium wieńcem żelbetowym i nakryto dachem stałym o konstrukcji drewnianej z ceramiczną dachówką. Prace przy zabezpieczeniu i odbudowie wypalonej i zagrożonej wieży, rozpoczęte w 1954 r. ukończone w 1964 r., prowadzone były okresowo przez BWRK w 1955, 1958-1959 r. Wznowiono roboty w 1960 r. po wykonaniu wierceń geologicznych i odkrywek fundamentowych. Po rozwiązaniu BWRK wykonawstwo przejął Oddział PKZ Szczecin. Założono żelbetowe stropy i wieńiec na koronie murów,

17. Szczecin – Bazylika Katedralna, XIII/XIV w., rozbudowana w końcu XIV w. (fot. B. Stańko, 1991)

18. Szczecin – Ratusz Staromiejski, XIV, XV w., szczyt barokowy z około 1700 (fot. B. Stańko, 1991)

wzmocniono nadwątloną konstrukcję murów. Pokryto więź dachem czterospadowym. Dokumentację trwałego zabezpieczenia wieży opracowano w latach 1955, 1960, 1962 w PKZ. Zabezpieczono koronę murów ściany południowej korpusu nawowego. W 1971 r. prace przy odbudowie kościoła przejął na zlecenie Parafii prywatny wykonawca. Odbudowę części chórowej ukończono w końcu 1972 r. na podstawie rysunków roboczych według zasady rekonstrukcji form średniowiecznych, co nie nastęcało większych trudności, gdyż istniały ściany obwodowe i filary. Zrekonstruowano sklepienia nad kaplicami ambitu, kaplicą północną i prezbiterium. Dalszą odbudowę kościoła już jako katedry kontynuowano staraniem administracji kościelnej po wskrzeszeniu Diecezji Szczecińsko-Kamieńskiej bullą Ojca Św. Pawła VI z 28.VI.1972 r. Główny projekt autorstwa inż. S. Latour i Szymskiego z 1975, który powstał w oparciu o wcześniejsze projekty koncepcyjne i wskazania Głównej Komisji Konserwatorskiej preferował rekonstrukcję średniowiecznego planu, przestrzeni i bryły, z wyjątkiem nie istniejącej ściany północnej i północnych kaplic. Do odbudowy korpusu nawowego przystąpiono w początku 1973 r., po wykonaniu badań architektonicznych. W 1974 r. ukończono budowę filarów i sklepień i przystąpiono do prac przy rekonstrukcji północnych kaplic i empory. Wykonano nowe sklepienie z żelbetu w nowych formach, a w środkowej części ciągu północnego kaplic żelbetową klatkę schodową, prowadzącą na emporę. Elewacja północna otrzymała formę parawanu osłaniającego szkielet konstrukcyjny kaplic. Ważniejsze roboty murarskie i dach ukończono w końcu 1975 r. W 1976 r. wykonano stolarkę drzwiową, a także konserwację drzwi w części chórowej. Prace prowadzone były przez Parafię systemem gospodarczym ze środków własnych i przy dofinansowaniu przez WKZ na podstawie Uchwały RM Nr 418/60.

S z c z e c i n – wikałówka przy Bazylice Katedralnej, gotycka, wzniesiona z cegły; najstarszy zachowany budynek mieszkalny z przełomu XIV/XV w. Po zniszczeniach z 1945 r. zabezpieczona wraz z ozdobnym szczytem w 1946 r. z kredytów konserwatorskich przez BWRK. Odbudowana staraniem parafii systemem gospodarczym w okresie 1978-1980, adaptowana na Dom Parafialny. Na remont i zabezpieczenie gotyckiego wystroju architektonicznego przyznano dofinansowanie z URM Nr 418/60.

S z c z e c i n – Ratusz Staromiejski. Najstarszy budynek ratusza (*theatrum*), wzniesiony po 1312 r. przebudowano w drugiej ćw. XV w. w okresie późnego gotyku, ozdabiając elewację profilowaną i glazurowaną cegłą. Z poprzedniej budowli pozostawiono piwnice, wprowadzając w XV w. sklepienia. Zniszczony (spalony) podczas najazdu branden-

burczyków w 1677 r., przebudowany został w okresie baroku około 1700 r. Dwunawową salą parterową przedzielono na dwie kondygnacje. Zamurowano blendy, przemurowano otwory okienne. Zamurowano podcień. Gotyckie szczyty zastąpiono barokowymi z wolutami i ślimacznicami. Budynek otynkowano. W 1879 r. adaptowany na mieszkania ratusz ponownie uległ przebudowie, tym razem przede wszystkim wewnątrz. W 1938 r. podjęto próby renowacji obiektu, z uwzględnieniem fazy gotyckiej. Zniszczony i wypalony podczas II wojny światowej nie sugerował metryki średniowiecznej. W 1945 r. obiekt zabezpieczono prowizorycznym dachem z papy. Pierwsze odkrytki dokonane w 1952 r. przez inż. arch. Witolda Majewskiego z PKZ O/Gdańsk podczas inwentaryzacji obiektu wykazały istnienie murów gotyckich pod barokowymi tynkami. Tragiczna śmierć inż. Majewskiego przerwała badania, które w 1956 r. podjął inż. S. Kwilecki z PKZ O/Szczecin. Wykopy i badania pozwoliły na stwierdzenie, że podczas generalnej przebudowy z połowy XV w. późnogotycki obiekt wzniesiono na rzucie pierwotnej budowli, powtarzając w przyziemiu schemat podcienia i dwunawowej hali. Na I piętrze rozciągała się na całą długość sala posiedzeń rady i rozpraw, skąd do karceru w piwnicy prowadziła osobna klatka schodowa, parter pełnił funkcje handlowe. Na podstawie sondażu ustalono dwukondygnacyjny charakter budowli i wysokość piętnasto-wiecznych kondygnacji. Natrafiono po stronie północnej na zamurowany podcień wsparty na pięciu filarach. Na podstawie zachowanych reliktów stwierdzono, że szczyt gotycki tworzyło pięć trójbocznych przypór, nawiązujących do pięciu filarów, podcienia. Odkrytki odśloniły rytmiczny podział blendowo-okienny, bogato profilowane ościeża, ażurowe koronki maswerków, a m.in. zamurowane, prawie nie naruszone wysokie i wąskie okno gotyckie w ostrołukowej blendzie, z laską pośrodku podtrzymującą okrągłe obramienie maswerkowej rozety. Odkryto poziome warstwy cegły czerwonej i ciemno glazurowanej. Odślonięte spod barokowych tynków reliktury gotyckie przerasały artystyczne wartości barokowego ratusza, wskazując na powiązanie z warszatem mistrza Henryka Brunsberga. Mury gotyckie zachowały się w 90%, tynki wewnątrz – w 70%. Postulaty konserwatorskie poszły w kierunku regoty-zacji ratusza (odkrycie pierwotnego lica ścian), usunięcia barokowych podziałów wewnątrz, odtworzenia w układzie wewnątrz stanu sprzed 1677 r. z wyjątkiem hału i klatki schodowej, zachowania reliktów barokowej przebudowy jedynie w postaci szczytu południowego i głównego portalu, opracowania dokumentacji szczytu północnego na podstawie analogii. Kłopoty związane z podłożem nie nośnym, lekko zamulonym, spowodowały opóźnienie rozpoczętych w 1954 r. prac wstępnych. Do projektu

wstępnego konieczne okazało się wykonanie dodatkowych badań gruntu i posadowienia, które wykonane zostały w 1962 r. przy współudziale Politechniki Szczecińskiej i Towarzystwa Ekspertów Budownictwa w Warszawie. Ze względu na przedłużający się okres prac dokumentacyjnych i wielu ekspertów konieczne stało się wykonanie w 1962 r. robót zabezpieczających, takich jak: nowy dach prowizoryczny z papy, gdyż poprzedni uległ zniszczeniu, roboty ciesielskie (przypory dla podtrzymania ściany wschodniej), rozbiórka murowanej klatki schodowej grożącej zawaleniem i zniszczeniem sklepień piwnicznych. Rozpoczęte ponownie w roku 1967 prace przy budowie skomplikowały dalsze poważne trudności konstrukcyjne, które zahamowały tok prac. (Mury kapitalne splekane, wychylone od pionu). W 1972 r. wmontowano bardzo ciekawą konstrukcję stalową wykonaną przez „Mostostal”, mającą na celu odciążenie nadwątlonych murów zabytkowych. Obiekt zadaszono osiągnąć stan surowy zamknięty. W 1973 r. zrekonstruowano sklepienie krzyżowe w podcieniu, założono stropy w hału i dużej sali, wykonano wewnętrzne ścianki działowe w części południowej ratusza na I piętrze, wykonano posadzki z płytek ceramicznych i cementowych, zmontowano konstrukcję zaprojektowanego szczytu północnego wraz z zamontowaniem wimpreg żelbetowych, otynkowano barokowy szczyt południowy, przeprowadzono drobne naprawy ceglano-go lica ścian zewnętrznych. Prace stolarskie objęły drewnianą obudowę żelbetowych stropów i słupów w dużej sali na I piętrze, osadzono drewniane oprawy okien na poddaszu. Przeprowadzono rekonstrukcję portalu w elewacji zachodniej, zabezpieczono resztki polichromii ściennej. Rekonstruowano wystrój gotycki elewacji przy użyciu odnalezionych fragmentów. Roboty przy odbudowie ratusza kontynuowano w 1974 r., wykonując prace adaptacyjne dla potrzeb Muzeum Miasta, prace wnetrzarskie i wykończeniowe oraz roboty instalacyjne. W czerwcu 1974 r. nastąpił odbiór prac budowlano-konserwatorskich. W 1976 r. zamontowano przeźroczną (maswerki) w blendach i otworach okiennych, które wykonane zostały z opóźnieniem przez cegielnię PP PKZ Oddział Gdańsk w Kadynach. Roboty budowlano-konserwatorskie wykonane do 1959 r. przez BWRK Szczecin przejęte zostały w 1960 r. przez PKZ O/Szczecin, a Pracownia Projektowa opracowała całokształt dokumentacji (m.in. S. Kwilecki, A. Kąsinowski, projekt techniczny wraz z projektem szczytu północnego). Zgodnie z zaleceniem Głównej Rady Konserwatorskiej z 1959 r. wykonano makietę ratusza (wykonała Pracownia Sztuk Plastycznych w Szczecinie). Całokształt prac budowlano-konserwatorskich finansowano z kredytów konserwatorskich (B. C.). Prace wnetrzarskie i instalacyjne związane z adaptacją obiektu dla muzeum finansowano

z budżetu Wydziału Kultury U.W., zgodnie z zaleceniem Głównego Konserwatora Zabytków z 1972 r.

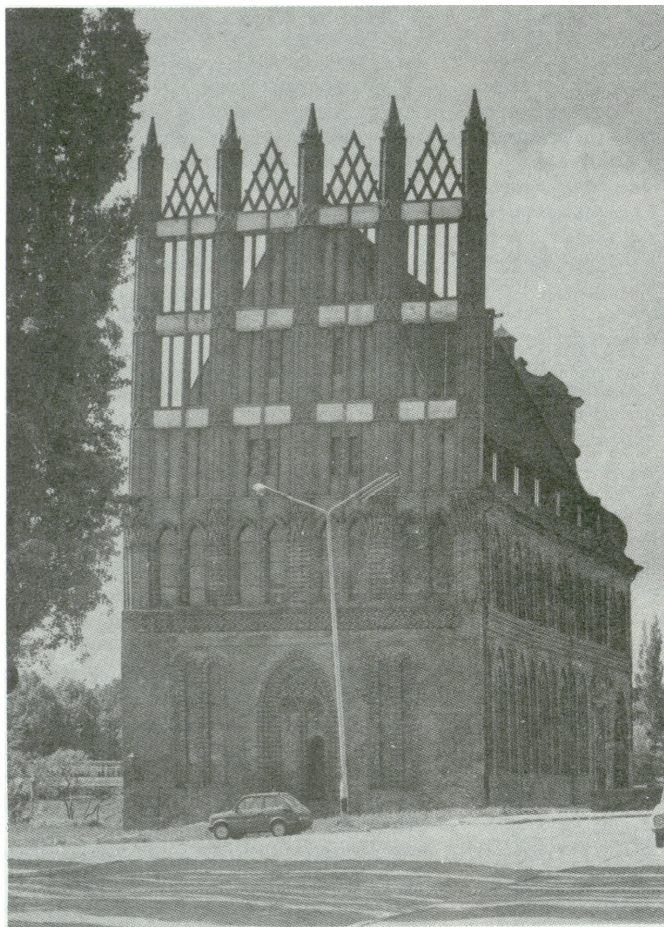
Szczecin – Zamek Książąt Pomorskich – sięgający początkami pierwszej połowy XIV w., rozbudowany został przez księcia Bogusława X, zapewne w związku z jego małżeństwem z Anną Jagiellonką, która przybyła do Szczecina w otoczeniu świty w 1491 r. Następna rozbudowa nastąpiła za sprawą księcia Barnima XI, syna Bogusława X, około 1538 r. Przełom w dziejach budowy zamku stanowi generalna przebudowa dokonana pod wpływem włoskiego renesansu w latach 1575-1577 z udziałem włoskich budowniczych i artystów. Rozebrano kaplicę i część starych budynków. Pozostało skrzydło gotyckie księcia Bogusława X, którego reprezentacyjne sale z końca XV w. należały do najwspanialszych wewnątrz późnogotyckiego budownictwa północnej Europy. Powstała rezydencja o zwartym założeniu wokół dużego dziedzińca, zbliżonego do kwadratu. Skrzydła: wschodnie, południowe i zachodnie usytuowano w stosunku do siebie pod kątem zbliżonym do prostego, skrzydło północne wychylone w kierunku północno-wschodnim. W skrzydle tym mieściła się kaplica zamkowa i reprezentacyjne wnętrza. Dwa nowe skrzydła wraz ze skrzydłem Barnima – południowym (wszystkie trzykondygnacyjne) wieńczyła, łącząc je ze sobą renesansowa attyka (woluty i sterczyń zakończone szyszką), określana jako „attyka polska”. Od strony dziedzińca, wzdłuż parterów przebiegał krużganek, przechodzący przy skrzydle Barnima w ganek. Trzy zamkowe wieże: Dzwonów, Zegarową i Więzienną wieńczyły helmy. Skrzydło południowe otrzymało maswerkowe szczyty (pierwsza połowa XVI w.). Budynek murowany z cegły otrzymały wykonane w piaskowcu, sprowadzonym z Pirny w Saksonii profilowane obramienia okien, portale, gzymsy, attykę, kolumny we wnętrzach. W latach 1616-1619 z inicjatywy księcia Filipa II wzniesiono od zachodu nowe skrzydło, zamykające od strony miasta dziedzińiec Żurawi, usytuowany prawie pod kątem prostym do skrzydła północnego, przeznaczone na cele muzealne i biblioteczne. W takiej formie generalnie zamek zachował się do naszych czasów, pomimo przebudów i zniszczeń, które nastąpiły w ciągu wieków, szczególnie w okresie panowania pruskiego. Fryderyk Wielki zakłada w skrzydle muzealnym mennicę, stąd nazwa dziedzińca Menniczego, poprzednio zwanego Żurawim. Fatalnie zaciążył nad zamkiem okres ponownego panowania pruskiego w Szczecinie w XIX w. Przebudowy i wyburzenia przyniosły architekturze zamkowej niepowetowane straty. Zburzono do parteru sklepienia skrzydła wschodniego. Przebudowano skrzydło północne, usunięto attykę. Na narożniku północno-wschodnim dobudowano wieloboczną wieżę, a w połowie długo-

ści elewacji skrzydła północnego – zewnętrzną klatkę schodową. Zlikwidowano krużganek. Przebudowano wnętrza skrzydła zachodniego wraz ze sklepieniami piwnicami. Przebudowano wnętrza kaplicy. Rozebrano do wysokości parteru skrzydło południowe, budując w to miejsce pomieszczenie biurowe. Rozbiórce uległ drewniany strop z parteru, uratowany na skutek interwencji i zmontowany na dobudowanej w tym celu czwartej kondygnacji, który później spłonął. W 1944 r. w wyniku działań wojennych Zamek został wypalony i zrujnowany w około 60%. Ocalały mury kapitalne, piwnice ze sklepieniami, część sklepionych wewnątrz skrzydła północnego i sklepienia parteru skrzydła południowego. (Pierwsze prace zabezpieczające przeprowadzono w 1947 r. dzięki dotacji z Ministerstwa Kultury i Sztuki). W 1955 r. rozebrano do parteru grożącą zawaleniem ścianę zewnętrzną skrzydła południowego. W 1957 r. uzyskano środki specjalne w związku ze stwierdzonymi zmianami w fundamentach skrzydła wschodniego i groźbą jego obsunięcia się. Od strony Odry usypiano skarpe ziemną, odgruzowano zagrożoną część skarpy. (Wykonawstwo robót – BWRK). Zainicjowane przez WKZ, wykonane w latach 1947-1955 badania archeologiczne, a w latach 1956-1957 architektoniczne przyniosły cenne informacje potrzebne do opracowania dalszych faz dokumentacji. Pierwszy projekt szkieletowy rekonstrukcji wykonany w 1951 r. przez inżynierów Sulikowskiego i W. Onitzcha z Warszawy w oparciu o szkic Meriana i inne materiały ikonograficzne rozpatrzony był przez Główną Komisję Konserwatorską. Po utworzeniu Pracowni Projektowej PKZ w Szczecinie, przystąpiono do opracowania dokumentacji projektowej pod kierunkiem inż. St. Latoura, jako głównego projektanta Zamku. Zapoczątkowanie odbudowy zamku w 1958 r. było wynikiem usilnych starań ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dr. Henryka Dziurli, który określił kierunek, w jakim ma pójść odbudowa – „*trzy główne elementy działania: konserwację istniejącej substancji, rekonstrukcję zniszczonych względnie przebudowanych partii oraz projektowanie elementów nowych niezbędnych dla programu adaptacji lub uwarunkowanych brakiem odpowiednich danych do rekonstrukcji... Bieżące potrzeby nie mogą przekreślać możliwości dokonania pewnych niezbędnych dla uzyskania właściwego efektu rekonstrukcji... Nie można jednak dopuścić do mechanicznego oczyszczenia obiektu z nawarstwiających się przemian tylko po to, aby uzyskać „czystość” i jednolitość stylu*”. Odbudowę rozpoczęto od skrzydła północnego z Wieżą Dzwonów, posiadającego największą wartość zabytkową. Zachowało ono renesansowe wnętrza, fragmenty sklepień i relikwii w podziemiach z wcześniejszych okresów budowy. Pierwszym elementem była znajdująca się w zachodniej części skrzydła

kaplica zamkowa – jednonawowa, sklepią kolebką z lunetami i dwiema kondygnacjami galerii wokół. Po odbudowie sala koncertowa. Elewacje skrzydła północnego dzięki niewielkim korektom uzyskały pierwotny wygląd. Zrekonstruowano krużganek, attykę, helm na Wieży Dzwonów. Zlikwidowano dostawioną w 1842 r. narożną wieżę i zewnętrzną klatkę schodową. Wewnątrz zrekonstruowano słupy i sklepienia. Znalazły tu miejsce sale wystawowe i kawiarnia. Stolarkę wykonała w 1959 r. stolarnia PKZ O/Gdańsk. Rozpoczęta w 1958 r. odbudowa tego skrzydła ukończona została w 1962 r. finansowana z budżetu centralnego WKZ. Roboty budowlane rozpoczęte przez BWRK kontynuował od 1960 r. Oddział PKZ Szczecin. Po zakończeniu odbudowy Wieży Dzwonów prace przy skrzydle wschodnim rozpoczęte w 1962 r. ukończono w 1966 r. Wnętrza nie przedstawiały żadnej wartości zabytkowej po przebudowach w XIX i XX w., zaprojektowano je w nawiązaniu do zachowanych murów zewnętrznych z przeznaczeniem dla Wojewódzkiego Domu Kultury (część metodyczna i administracyjna). Wypożyczenie wnętrza sfinansował w 1969 r. użytkownik – WDK. Od 1963 r. odbudowa Zamku finansowana była przez Radę Główną SFOKiS. Po 1962 r. decyzją ZMiOZ kredyty na odbudowę Zamku przekazano do planu inwestycyjnego Prezydium WRN. Całokształt spraw związanych z zadaniami inwestycyjnymi przejął Wydział Kultury (inwestor zastępczy DIM). Przejął także wszystkie dokumenty związane z odbudową Zamku. Wojewódzki Konserwator Zabytków, pełniąc nadzór konserwatorski uczestniczył w posiedzeniach Rady Technicznej PKZ. W ramach nadzoru WKZ zlecał i finansował opracowanie dokumentacji w zakresie problemów konserwatorskich, m.in. alternatywne rozwiązanie elewacji skrzydła zachodniego, projekt balkonów i ganku, studium rekonstrukcji skrzydła południowego, inwentaryzację piwnic między Wieżą Zegarową i skrzydłami południowym i wschodnim, inwentaryzację ścian i stropów Wieży Zegarowej i Wieży Więziennej. Rozpoczynając się od 1973 r. nacisk władz terenowych na przyspieszenie prac przy odbudowie pozostałych trzech skrzydeł spowodował trudności w prowadzeniu koniecznych badań archeologicznych. Wykonano je dopiero po wstrzymaniu robót budowlanych przez Generalnego Konserwatora Zabytków poinformowanego o zaistniałych nieprawidłowościach. Okazało się także, że działa Komisja ds. zagospodarowania Zamku i Podzamcza, w skład której nie powołano Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Założenia techniczno-ekonomiczne dla skrzydła południowego Zamku kończy w 1974 r. Pracownia Projektowa PKZ. Dalsze losy odbudowy Zamku w następnym sprawozdaniu.

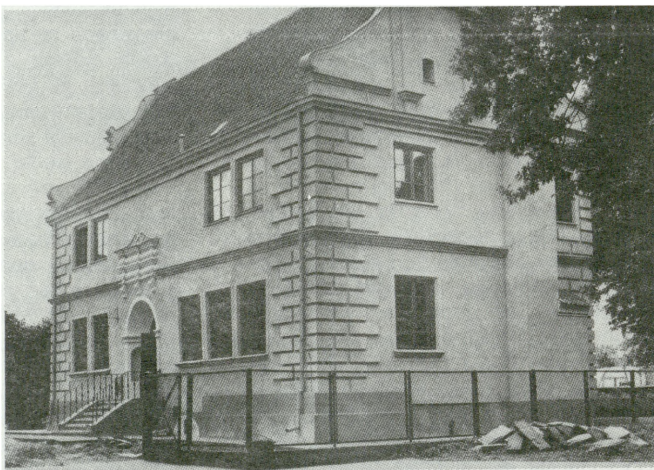
Szczecin – kamienica – Pl. Orła Białego 2 – zbudowana z cegły w 1720 r.,

19. Szczecin – Ratusz Staromiejski, XIV, XV w., rekonstrukcja szczytu na podstawie analogii (fot. B. Stańko, 1991)

20. Szczecin-Dąbie – dworek myśliwski z około 1600 (fot. G. Solecki, 1975)

zwana pałacem Grumbkowa, zatraciła pierwotny charakter. Na gzymsie wieńczącym elewację główną oprócz pozostałych trzech ozdobnych waz znajdowała się rzeźba *Flora* z piaskowca wykonana w 1723 r. prawdopodobnie dłuta rzeźbiarza Damarta. Przeniesiona do parku przed 1939 r. doznała uszkodzeń. Zrekonstruowana w 1958 r. na zlecenie WKZ, ustawiona została na Placu Hołdu Pruskiego, skąd ponownie przeniesiona do pracowni konserwatorskiej czeka na przygotowanie odpowiedniego miejsca do jej ekspozycji. W kamienicy po 1945 r. znalazło swoją siedzibę Liceum Medyczne. Przeprowadzane są remonty bieżące.

Szczecin – kamienica – Pl. Orła Białego 3 – klasycystyczna z XVIII w., przebudowana w XIX w. Fasada z pilastrami o jońskich głowicach. Siedziba Narodowego Banku Polskiego – remontowana w 1958 r.

Szczecin – kamienica – ul. Grodzka 9 – przykład budownictwa mieszkalnego z drugiej połowy XVIII w., kryta dachem mansardowym z lukarnami. Remonty przeprowadzono w latach: 1957 i 1974/1975 przez zmieniających się kolejno użytkowników (Zakłady Poligraficzne, Zakłady Odzieżowe).

Szczecin - Pomorzany. Dawna wieś wcielona w obręb miasta w 1865 r.

– Kościół parafialny p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbe, ul. Włociańska 67 – usytuowany na stromym wzniesieniu opadającym w kierunku doliny Odry, otoczony murem cmentarnym z cegły. Zbudowany z kamienia i cegły, gotycki z przełomu XV/XVI w., jednonawowy na planie prostokąta z chórem od wschodu zamkniętym pięciobocznie, wzmocnionym przyporami na narożach chóru w formie płaskich lizen. Od zachodu wieża z kamienia i cegły na podmurówce z głazów, trzykondygnacyjna, na planie kwadratu. Trzecia kondygnacja (izba dzwonów) o konstrukcji ryglowej, zwieńczona ośmiobocznym wysmukłym hełmem, pochodzi z okresu przebudowy kościoła z XVIII w. Zniszczony w czasie oblężenia Szczecina przez Szwedów w 1677 r., odbudowany w 1690 r., przebudowany w XVIII w. (otwory okienne, zwieńczenie wieży). Zdewastowany po 1945 r. wraz z wyposażeniem wnętrza. Zrzucony i pozbawiony dachu w latach pięćdziesiątych, zachował do dziś cenny detal gotycki: trzy portale ostrołukowe z uskokami z profilowanej cegły, profilowany gzyms cokołu wieży z cegły glazurowanej czarnej, blendy płasko i okrągłolukowe zdobiące elewacje drugiej kondygnacji wieży. Portal w wieży z cegły glazurowanej czarnej posiada wymiary i profil laskowania w glicach jak piętnastowieczny portal ratusza gotyckiego w Kamieniu Pomorskim, przy wejściu do piwnic. Ko-

ściół przekazany został do kultu jako ruina w grudniu 1973 r. na skutek interpelacji radnych i interwencji Wydziału BUiA Urzędu Miejskiego z 1971 r., spowodowanej m.in. zakończeniem realizacji nowego osiedla mieszkaniowego, wymagającego uporządkowania otoczenia. Odbudowany staraniem Parafii systemem gospodarczym w oparciu o projekt inż. H. Łopacińskiego z uwzględnieniem wytycznych konserwatorskich. Nadmurowano zniszczone mury obwodowe, zrekonstruowano dach według przekazów archiwalnych wysoki, dwuspadowy, opadający od wschodu pięciobocznie. Odtworzono zamurowany portal południowy. Odbudowę ukończono w 1974 r. Wykonano empore organową (proj. inż. A. Tymczyszyn). Ułożono posadzkę z płytek ceramicznych wypalonych (wykonawca Zakłady Ceramiki Zabytkowej w Kadynach PP PKZ Oddział Gdańsk). W planie dalsze prace remontowe w zakresie uzupełnienia fugowania w elewacjach, roboty blacharskie (rynny, opierzenia), konserwacja drewnianej konstrukcji ryglowej wieży.

Szczecin - Dąbie – Dworek Myśliwski, ul. Dziennikarska. Wzniesiony na murach dawnej rezydencji księcia Barnima I z okresu jego zatargu z mieszczanami Szczecina, wykorzystywany był przez jego następców podczas polowań w okolicznych lasach. Zniszczony przez pożar w 1592 r. dworek zbudowany

został około 1600 r. w okresie renesansu. W 1637 r. przeznaczony na siedzibę dla wdów po pastorach i kaznodziejach, przebudowany w XVIII w. funkcjonował do 1934 r. jako dom opieki nad matką i dzieckiem. Dwukondygnacyjny, mury z cegły z boniowaniem na narożach i profilowanych gzymsach, posiada ozdobne szczyty o esowatych spływach. Szczyt południowy zwieńczony tympanonem. Od zachodu portal o bogatym zwieńczeniu, zamknięty łukiem. W bocznych glicfach portalu wklęsłe nisze. Po 1945 r. uległ dewastacji, zamieszkały bezprawnie przez dwie rodziny. W 1957 r. na wniosek WKZ w PP PKZ O/Szczecin wykonano na zlecenie CZMiOZ projekt wstępny. Budynek po wieloletnich zabiegach przeznaczony w 1960 r. dla Dzielnicowej Biblioteki Publicznej w Dąbiu. W 1961 opracowano w PKZ dalsze fazy dokumentacji. Opóźniające się rozpoczęcie odbudowy i pogarszający się stan budynku spowodowały konieczność zweryfikowania projektu konstrukcyjnego. Na zlecenie Wydziału Kultury dokonał weryfikacji inż. Anatol Suchodolski. Prace remontowo-adaptacyjne, finansowane z kredytów konserwatorskich, dotacji SFOS i dofinansowania z Uchwały RM 418/60 wykonała Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu „Budowa” w Szczecinie. Dworek odbudowany został i adaptowany na bibliotekę w latach 1972-1975.

Szczecin - Dąbie – kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP – mury z cegły, zniszczony pożarem w 1863 r., zachował z czternastowiecznej budowli tylko mury kapitalne trzynawowej hali bez filarów i sklepień. W 1869 r. kościół odbudowano w stylu neogotyckim (filary, sklepienie, empora organowa). Nadbudowano wieżę do wysokości 74 m wieńcząc neogotyckim hełmem. W 1946 r. staraniem Parafii wykonano remont kościoła. Kapitalny remont wieży i kościoła wykonano w czasie 1974-1975 przy pomocy dofinansowania z Uchwały RM 418/60.

Tetyń – kościół parafialny p.w. MB Królowej Polski, wzniesiony z kostki granitowej w drugiej połowie XIII w., salowy na rzucie prostokąta, bez chóru, z wieżą od zachodu o szerokości nawy. W ścianie wschodniej we wnętrzu nisza ostrołukowa. W hali wieżowej sklepienie z drobnych kamieni w zaprawie murarskiej. Przebudowany gruntownie około 1600 r. w duchu renesansu (szczyt wschodni zwieńczony sygnaturką i dwukondygnacyjny blendowany szczyt zakrystii). Górna kondygnacja wieży, drewniana, zwieńczona barokowym hełmem z ażurową latarnią pochodzą z XVIII w. W XIX w. przemurowano otwory okienne. Przeprowadzony staraniem parafii remont ukończony w 1975 r. objął naprawę więźby dachowej, wymianę lat, wymianę dachówki, założenie rynien, remont wnętrza wraz z instalacją elektryczną. Przyznano dofinansowanie z Uchwały RM 418/60.

Trzebiatów – dawna kaplica Św. Jerzego na przedmieściu Kołobrzesckim, ul. Kołobrzaska 6, należała do szpitala dla trędowatych istniejącego już w 1307 r. Wzniesiona z cegły w XV w. oszkarpowana, od wschodu zamknięta pięciobocznie, późnogotycka. Przebudowana w początku XX w. na cele mieszkalne, podzielona na dwie kondygnacje. W elewacjach ślady zamurowanych ostrołucznych otworów okiennych. Obiekt ten stoi dzisiaj nietypowo, szczytem do ulicy, częściowo wchodząc na chodnik. Remont kapitalny z przeznaczeniem na mieszkania wykonany w okresie 1969-1970 przez PKZ O/Szczecin na podstawie dokumentacji technicznej PKZ z 1969 r. (A. Gładysz, H. Łopaciński).

Trzebiatów – kaplica Św. Ducha z około 1400 r., gotycka, na planie prostokąta, oszkarpowana od strony wschodniej. W elewacji północnej główny portal, a w zwieńczeniu bogaty siedmioboczny szczyt, odnawiany w 1903 r. W kaplicy odbył się Sejm Stanów Pomorskich w 1534 r. związany z wprowadzeniem protestantyzmu. Od 1750 r. magazyn. Po 1945 r. użytkowany jako remiza straży pożarnej. Przekazany parafii kościoła prawosławnego.

Trzebiatów – miejskie mury obronne z przełomu XIII/XIV w. Bramy miejskie i część murów rozebrano w XVII/XVIII w. Częściowo zlikwidowano wały i fosy od strony południowo-zachodniej. Stopień zachowania murów różny. Nie posiadają już pierwotnej długości ani wysokości, a liczne przebudowy zmieniły ich charakter. Najlepiej zachowany odcinek murów południowo-zachodni z wieżą Kaszaną. W latach 1956-1957 ze środków konserwatorskich prace remontowe wykonała BWRK przy zabezpieczeniu murów i baszt odcinka południowego, grożącego zawaleniem. W 1967-1968 r. z kredytów konserwatorskich prace zabezpieczające przy odcinku zachodnim wykonały PKZ O/Szczecin przez wzmocnienie ławy fundamentowej i zlikwidowanie wyrwy w murach.

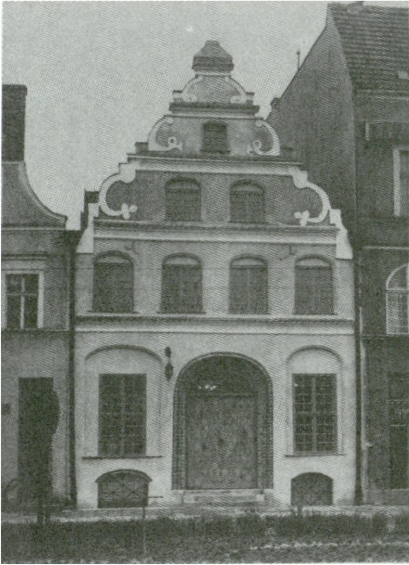
Trzebiatów – ratusz – w 1701 r. przebudowany, zachował w dolnej kondygnacji elewacji wschodniej elementy gotyckie. Zbudowany z cegły na planie wydłużonego czworoboku z małym dziedzińcem wewnętrznym, dwukondygnacyjny, zwieńczony wieżyczką zegarową z latarnią przykrytą barokowym hełmem. Wejście na osi elewacji głównej, podkreślone ryzalitem zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem. Ratusz w dalszym ciągu pełni swoją pierwotną funkcję jako siedziba władz miejskich. Remontowany z budżetu PMRN z dofinansowaniem z Uchwały RM 418/60.

Trzebiatów – kamienice przy Rynku i głównych ulicach, Słowackiego i Wojska Polskiego, na działkach średniowiecznych, pochodzą z okresu XV-XVIII w.;

względnie mają formy ukształtowane w czasie przebudów. Występują w zabudowie zwartej, przeważnie dwukondygnacyjne z zaplecem w postaci oficyn mieszkalnych lub gospodarczych. Przeważają mury ceglane w ścianach zewnętrznych, frontowych, często w przyziemiu uzupełnianych kamieniami. Ściany wewnętrzne i część ścian zewnętrznych podwórzowych o konstrukcji ryglowej. Stropy belkowe, drewniane. Nad piwnicami występują ceglane sklepienia. Partery przebudowane w okresie późniejszym na łolale sklepowe. Mocno zaniedbane z powodu braku remontów poddane zostały kapitalnym remontom i modernizacji urządzeń wewnętrznych przy zachowaniu układów zabytkowych i elementów architektonicznych. Roboty budowlane począwszy od 1968 r. na zlecenie GKIM w Trzebiatowie wykonywane sukcesywnie przez PKZ O/Szczecin na podstawie dokumentacji przygotowanej w latach 1967-1970 w PKZ. Remonty dofinansowane z Uchwały RM 418/60.

Na szczególną uwagę zasługują budynki przy Rynku. Nie istnieje zachodnia pierzeja. W 1970-1973 r. oddano po remoncie domy: Rynek nr 30 z drugiej połowy XVIII w. Otwory okienne obramione opaskami z tynku i – Rynek nr 31 z XV w. przebudowany w XVI w. Szczyt rozczłonkowany pilastrami i wnękami o łuku półokrągłym. Zwieńczenie szczytu renesansowymi sterzycznymi i tympanonem – przykład połączenia elementów gotyckich z renesansowymi. – Rynek nr 28 barokowy z połowy XVIII w. z ozdobnym szczytem łamanym. – Rynek nr 29, Rynek nr 32 i 33 przebudowane w XIX/XX w. W 1975 r. ukończono remonty przy budynkach: Rynek nr 12 gotycki, przebudowany w XIX w. Elewacja boczna z lizenami zachowana. – Rynek nr 13 późnogotycki, przebudowany w XVIII w. Szczyt barokowy z literami w tynku *DWB* i 1720. – Rynek nr 14 przebudowany w drugiej połowie XVIII w. Otwory okienne w obramieniu lizenami o jońskich głowicach. – Kamienica ul. Słowackiego nr 54 (narożna) z XV w., gotycka, przebudowana w XVIII w. W elewacji bocznej zachowane gotyckie detale, szkarpy, portal ostrołucznie zamknięty (zamurowany). Remontowana w 1966 r. według projektu wykonanego przez Biuro Usług Projektowych w Świnoujściu. – Kamienica ul. Wojska Polskiego 62/63 – gotycka, przebudowana w XVIII w., dwukondygnacyjna, zwieńczona trójkątnym przyczółkiem. Otwory okienne kondygnacji drugiej przesklepione łukiem odcinkowym. Parter przebudowany w XX w. Od strony podwórza w bocznej elewacji przybudówki, gotyckie wnęki. Remont przeprowadzony w 1967/1977 r.

Trzebiatów – kamienica Rynek nr 27 – ze względu na dużą wartość obiektu, reprezentującego wczesny okres budownictwa mieszczańskiego na Pomorzu, postanowiono wyłączyć go spod

21. Trzebiatów – kamienica, Rynek nr 27 (fot. G. Solecki, 1979)

zarządu Gospodarki Komunalnej i Mieszaniowej, przeznaczając po odbudowie na punkt informacji turystycznej. W wyniku badań architektonicznych wyróżniono pięć faz budowlanych: dwie gotyckie, renesansową, barokową i pseudobarokową z drugiej poł. XIX w., która zniekształciła wygląd fasady. Spod warstw grubego tynku odkryto łuki koszowe z przebudowy barokowej, fasadę renesansową, a z fazy gotyckiej ślepe arkady w parterze i na I piętrze. Ze względu na dominującą ilość elementów fazy renesansowej postanowiono przywrócić fasadzie stan z XVI w. Tej fazie odpowiada szczyt elewacji podwórzowej i poziom stropów oparty na gotyckich łękach przyściennych wewnątrz. Na zlecenie WKZ w 1973-1974 r. opracowano w PP PKZ O/Szczecin: projekt zabezpieczenia i zagospodarowania, ekspertyzę konstrukcyjno-mykologiczną i założenia techniczno-ekonomiczne zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi. Roboty wstępne zabezpieczające rozpoczęto w 1974 r. (podstemplowanie zagrożonych ścian, stropów, sklepień). Wykonanie i montaż ściągów stalowych. Ogrodzenie od strony ulicy. W 1975 r. wykonano następujące prace: usuwanie elementów pochodzących z przebudów, zbitie tynków, naprawę murów, wykucie pierwotnych otworów okiennych i drzwiowych, rozbiórkę pokrycia dachowego wraz z oczyszczeniem i ułożeniem dachówki. Prace budowlano-remontowe w okresie od 1973 r. finansowane z kredytów konserwatorskich wykonywała ekipa budowlana PKZ O/Szczecin.

Trzebież (gm. Police) – Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św., wzniesiony w XVIII w., barokowy z wieżą w górnej kondygnacji drewnianą z ozdobną snycerką. W 1971 r. staraniem parafii wykonano remont kapitalny obejmujący prace tynkarskie, wzmoc-

nienie fundamentów, konserwację wieżby dachowej, rekonstrukcję gzymsu wieńczącego, konserwację części wieży drewnianej (z dofinansowaniem z Uchwały RM 418/60).

Wardyn (od 1975 r. woj. gorzowskie) – dwór murowany z cegły z XVIII w., przebudowany w XIX w., dwukondygnacyjny z pięciosiową fasadą wschodnią, przykryty dachem mansardowym. Użytkowany przez PGR na biura i mieszkania. W 1973 r. remont kapitalny wykonany i finansowany przez użytkownika, przy pomocy dofinansowania z Uchwały RM 418/60.

Wełtyń (gm. Gryfino) – kościół parafialny p.w. MB Różańcowej – zbudowany z kamienia i cegły w XV w., gotycki, jednonawowy na planie wydłużonego prostokąta z prezbiterium trójbocznie zamkniętym, przebudowany w XVIII w. (przemurowane otwory okienne). Od zachodu wieża, u dołu z kamienia, wyżej z cegły, o elewacjach rozczłonkowanych blendami. W 1973 r. parafia przeprowadziła systemem gospodarczym remont kapitalny obejmujący wzmocnienie wieżby dachowej, pokrycie dachowe, prace elewacyjne polegające na zamurowaniu wyrw po pociskach artyleryjskich z okresu wojny. Prace renowacyjne miały na celu przywrócenie pierwotnego zewnętrznego wystroju architektonicznego części chórowej, odsłonięcie pierwotnych otworów okiennych i zamurowanie rytmu blend. Wewnątrz polichromia ścienna z XVI w. (patrz zabytki ruchome).

Wolin – Kościół ruina. Wzniesiony z cegły na przełomie XIII/XIV w. Pierwsza wzmianka w 1288 r. w dokumencie fundacyjnym zakonu cysterek w Wolinie. Przebudowany w XV w., prawdopodobnie ze względu na obsuwanie się gruntu. Dalsze przebudowy zatary średniowieczne formy. Odbudowany po pożarze miasta w 1628 r. Przebudowa wieży. W 1704 r. prace zabezpieczające przy ścianie północnej. Generalna odbudowa rozpoczęta w 1860 r. W 1889 r. zrekonstruowano szczyt ściany wschodniej i przebudowano III kondygnację wieży. Umieszczono tam daty: 1706-1897. W czasie II wojny światowej zniszczony w około 80%. Zachowały się mury obwodowe bez części południowej, elewacja wschodnia z fragmentem szczytu, wszystkie filary po stronie północnej nawy, jeden filar południowy, mury obwodowe trzykondygnacyjnej wieży. W przyziemiu wieży w ścianie południowej i północnej portale (zamurowane). W 1960-1961 r. obiekt odgruzowany przez ekipę PP PKZ O/Szczecin. Inwentaryzację do projektu zabezpieczenia sporządził Zakład Politechniki Warszawskiej. Badania geologiczne w 1971-1972 r. wykonał „Geoprojekt”. Dokumentacja techniczna zawierała koncepcję zabezpieczenia obiektu o charakterze trwałej ruiny. Wieżę przewidziano na punkt widokowy

(PP PKZ inż. H. Łopaciński). Prace zabezpieczające rozpoczęto w 1972 r., zakończono w 1975 r. Dokonano rozbiórki części ściany południowej (bez uzasadnienia). Arkady między nawowe wraz z wolnostojącymi filarami nawy południowej zankrowano w poziomie kapiteli. Założono metalową konstrukcję ściągów w ścianie północnej. Dalsze prace objęły wzmocnienie filarów, zamurowanie wyrw, reperację korony arkad i położenie wieńca żelbetowego, zabezpieczenie korony ściany wschodniej i związanie jej z arkadami i wolnostojącym filarem przy pomocy ściany, zabezpieczenie wieży przez założenie stropów żelbetowych, oczyszczenie lica zewnętrznego wieży. Wykonawca robót – PKZ O/Szczecin z kredytów konserwatorskich (BC).

Zielin – pałac wzniesiony w 1720 r., barokowy, murowany z cegły, w rzucie wydłużonego prostokąta o niesymetrycznym układzie wnętrza, dwukondygnacyjny, zbudowany na piwnicach siedemnastowiecznego obiektu. W elewacji ogrodowej trzy ryzality, środkowy zwieńczony trójkątnym tympanem. Pałac przykryty dachem dwuspadowym. Wewnątrz w dwu pomieszczeniach stiuki. Obiekt użytkowany jako szkoła podstawowa. Remont kapitalny z uwzględnieniem elementów stylowych wykonany został w 1962-1963 r. z budżetu Gminnej Rady Narodowej Mieszkowice z dofinansowaniem z Uchwały RB 418/60. Podczas inspekcji WKZ stwierdzono brak remontów bieżących.

ZABYTKI NIERUCHOME KONSTRUKCJI RYGLOWEJ

Brzeziny (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół filialny p.w. Nawiedzenia NMP, zbudowany w 1756 r. w konstrukcji ryglowej z wieżą od zachodu. Data na chorągiewce wieży. Górna kondygnacja wieży oszalowana. W 1967 r. podczas remontu wykonanego przez Parafię ściany kościoła przemurowano bez wiedzy WKZ. Wieża pozostała w dawnej konstrukcji.

Cerkwica (gm. Karnice) – kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, gotycki z cegły XIV/XV w. z przyporami. Od zachodu w XVII w. dobudowano na podmurówce z cegły drewnianą wieżę wysoką na około 30 m, zwieńczoną wysmukłym, spiczastym hełmem. Remont wieży wykonano staraniem Parafii w latach 1960-1970.

Dolsk (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kuźnia zbudowana częściowo z kamienia i cegły, częściowo w konstrukcji ryglowej, z podcieniem. Zrzurowana po 1945 r. zabezpieczona została w 1956 r. W ramach remontu przemurowano ściany kamienno-ceglane. Uzupełniono ściany o konstrukcji ryglowej. Wykonano wieżbę dachową, przykryto dachówką – karpówką. Wykonano ciesielskie

drzwi. Wykonawca: BWRK w oparciu o dokumentację opracowaną w 1955 r. w PKZ O/Szczecin (H. Kruglik). Inwestor WKZ.

Dobra Nowogardzka – dom mieszkalny, przy ulicy Kościuszki Nr 4, zbudowany w XVIII w. w konstrukcji ryglowej, cenny przykład małomiasteczkowego budownictwa drewnianego. Po 1945 r. zamieszkały przez rolnika, nie remontowany ulegał postępującemu zniszczeniu. Nadwerżony przez wichurę w 1972 r. groził zawaleniem. Na wniosek skierowany przez WKZ do Kancelarii Rady Państwa – Wydz. Skarg i Wniosków w 1975 r. Urząd Miasta i Gminy w Dobrej wykupił od rolnika nieruchomość. Na zlecenie WKZ opracowano w PKZ O/Szczecin dokumentację projektową z adaptacją na Urząd Stanu Cywilnego, a brygada remontowa PKZ wykonała awaryjne prace zabezpieczające, które objęły podstemplowanie stropów, otworów okiennych i drzwiowych, wzmocnienie krokwi, wymianę łat, przełożenie dachówki. Przewidywane ukończenie prac budowlano-remontowych i przekazanie w użytkowanie USC w latach 1977-1978.

Drawno (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół parafialny p.w. MB Nieustającej Pomocy, zbudowany w XV w. z cegły, przebudowany w XIX w. jednonawowy z nawą poprzeczną i chórem. Od zachodu wieża z około 1800 r. o konstrukcji ryglowej z wypełnieniem ceglany. W 1975 r. staraniem Parafii wykonany został kapitalny remont wieży, obejmujący wzmocnienie konstrukcji drewnianej i wymianę pól między ryglami, wymianę więźby dachowej, krycie wieży blachą. Roboty budowlane wykonała Spółdzielnia Rzemieślnicza w Stargardzie Szczecińskim – filia w Choszczynie. Parafii przyznano dofinansowanie z Uchwały RM Nr 418/60.

Dzisna (gm. Przybierów) – kościół z około 1600 r. w konstrukcji ryglowej

wzniesiony na starych fundamentach z kamienia polnego. Pola między ryglami wypełnione gliną. Ściana zachodnia murowana z kamienia, otynkowana. Dostawiona w 1900 r. wieża o konstrukcji ryglowej zawiąta się w 1937 r. Przejście w ścianie zachodniej zamurowano. W elewacji południowej drzwi drewniane o łuku półkolistym, nabijane ćwiekami, charakterystyczny dla tego okresu przykład ciesiolki w budownictwie ryglowym. Wewnątrz strop drewniany, belkowany. Na stropie i spływach malowidła o charakterze ludowym – dzieła malarza Michała Wurma z 1673 r. Otwory okienne małe, czworoboczne, nieregularnie rozmieszczone. Od 1945 r. kościół opuszczony, zdewastowany, wykorzystywany przez pewien czas jako otczarnia. W 1971 r. na zlecenie WKZ ekipa PP PKZ O/Szczecin wykonała prace w trybie awaryjnym. Celem ochrony przed dalszą dewastacją zabezpieczono otwory okienne i drzwiowe. W związku z przekazaniem obiektu dla kultu planowana odbudowa.

Dyszno (od 1975 r. woj. gorzowskie) – kościół filialny p.w. Św. Wojciecha – zbudowany w początku XVIII w. w konstrukcji ryglowej (otynkowany), salowy na rzucie prostokąta. Od zachodu wieża w konstrukcji ryglowej, dwukondygnacyjna z drewnianą nadbudówką. W 1958 r. przeprowadzono prace zabezpieczające w trybie awaryjnym (pękające ściany). Inwestor: Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wykonawstwo: BWRK.

Glewice (gm. Goleniów) – kościół filialny p.w. Św. Stanisława Bpa Męczennika zbudowany w 1780 r., salowy o konstrukcji ryglowej. Od zachodu wolnostojąca wieża-dzwonnica z drewna. Staraniem Parafii jako inwestora wykonano sposobem gospodarczym prace remontowe w trybie awaryjnym, polegające na wzmocnieniu elementów i ściany południowej. Wykonano również naprawę podłogi. Przyznano dofinansowanie z uchwały RM 418/60.

Gostyń (gm. Świerzno) – Dom nr 15 – zagroda zamknięta od ulicy budynkiem bramnym o konstrukcji ryglowej z XVIII w. W głębi podwórza dom mieszkalny z 1777 r., budynki gospodarcze z XIX w. W 1956 r. na zlecenie WKZ prace zabezpieczające przy budynku bramnym (pokrycie dachowe), wykonała BWRK.

Kamień Pomorski – zabudowa mieszkalna ul. H. Sawickiej, jedyny ocalały relikw zabudowy staromiejskiej z XVIII i XIX w. poddano pracom remontowym począwszy od lat sześćdziesiątych. Przy budynkach nr 12 i 13 o konstrukcji ryglowej i nr 11 murowanym z cegły remont kapitalny przeprowadzono w latach 1965-1966 przy zachowaniu substancji zabytkowej i konserwacji wystroju elewacji. W 1973 r. odbudowano od podstaw domy ryglowe nr nr 9 i 10, przy zachowaniu gabarytu i pierwotnych form architektonicznych. Dokumentację wykonał Zespół Usług Projektowych w Kamieniu Pomorskim w oparciu o wytyczne konserwatorskie. Inwestor i wykonawca GKiM w Kamieniu Pomorskim.

Kamień Pomorski – dom mieszkalny ul. H. Sawickiej nr 1 – zbudowany w konstrukcji ryglowej w XVIII w. Budynek dwukondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym z naczółkami jest najstarszym domem mieszczańskim ocalałym spośród zabudowy starego miasta Kamienia, zniszczonego podczas II wojny światowej. W 1968 r. decyzją WKZ przystąpiono do remontu kapitalnego w oparciu o dokumentację projektową wykonaną w Pracowni Projektowej PKZ O/Szczecin w 1966-1968 r. Prace budowlano-konserwatorskie objęły remont murów kapitalnych i więźby dachowej z zachowaniem istniejących form i detali architektonicznych wraz z przystosowaniem obiektu dla potrzeb Domu Pracy i Klubu Związków Twórczych. W wyniku tych prac osiemnastowieczny budynek mieszkalny o malowniczej konstrukcji ryglowej stał się obie-

22. Dobra Nowogardzka – dom z XVIII w., ul. Kościuszki nr 4 (fot. G. Solecki, 1979)

23. Kamień Pomorski – dom, ul. H. Sawickiej nr 1 (fot. D. Janowski, 1985)

ktem hotelowo-gastronomicznym ze stylową kawiarnią. Projekt wyposażenia wnętrza kawiarni wykonał art. plastyk Lewiński. Remont ukończono w grudniu 1971 r., a do użytku oddano w marcu 1972 r. Wykonawca robót: PP PKZ O/Szczecin. Inwestor: WKZ Szczecin.

Kamień Pomorski – plebania Parafii Św. Ottona, Pl. Katedralny 2 – budynek o konstrukcji ryglowej z XVIII w. w ciągu lat poddawany był remontom bieżącym. W 1964 r. staraniem Parafii rozpoczęto systemem gospodarczym kapitalny remont obiektu pod kierunkiem Diecezjalnego Konserwatora Zabytków, zarazem Proboszcza Parafii. W latach następnych renowacji poddano budynki gospodarcze, stojące również w dawnym układzie historycznym razem z podwórcem i zachowaną średniowieczną studnią.

Lubowo (gm. Stargard Szczeciński) – wieża-dzwonnica przy kościele filialnym p.w. Św. Rodziny, wzniesiona w XVIII w., zbudowana z drewna na planie kwadratu, oszalowana, o ścianach ukośnych, przechodząca w dwunastoboczną izbę dzwonów, zwieńczoną stożkowatym, dwunastobocznym hełmem. Prace przy zabezpieczeniu wieży, polegające na wzmocnieniu konstrukcji wykonała ekipa PKZ O/Szczecin na zlecenie WKZ.

Miękowo (gm. Goleniów) – kościół filialny p.w. Świętej Trójcy, zbudowany w XVIII w. w konstrukcji ryglowej, salowy na planie prostokąta z wieżą od zachodu, również o konstrukcji ryglowej, trzykondygnacyjną, krytą barokowym hełmem. Na chorągiewce na dachu kościoła data 1782. Użytkowany od 1947 r. przez Parafię, która sposobem gospodarczym wykonała kapitalny remont kościoła w 1970 r.

Mierzyn (gm. Dobra Szczecińska) – wiatrak-koźlak z XIX w. o konstrukcji drewnianej. Nieużytkowany, opuszczony od 1945 r. wymagał zabezpieczenia. W 1975 r. wykonano roboty ciesielskie przy rusztowaniu mającym pełnić funkcję zabezpieczającą wiatrak do chwili rozpoczęcia remontu. Wykonawca: PKZ O/Szczecin. Inwestor: WKZ.

Niechorze (gm. Rewal) – zagroda szerokofrontowa: stodoła-wozownia z dwiema bramkami, zamykająca zagrodę od strony drogi (Torhaus). W głębi podwórza dom mieszkalny usytuowany poza obrębem zabudowań gospodarczych. Jest to przykład drewnianej architektury regionu nadmorskiego z XIX w. W 1974 r. właściciel – rolnik uznając argumenty WKZ zdecydował się na remont budynku bramnego obejmujący wymianę pokrycia dachowego z trzciny na eternit, częściową wymianę więźby dachowej i orynnowanie. Przyznane zostało dofinansowanie z Uchwały RM 418/60.

Nowe Warpno – Ratusz Staromiejski z 1697 r., barokowy z konstrukcji ryglowej. W 1969 r. przystąpiono do remontu kapitalnego z przeznaczeniem na siedzibę władz miejskich. Dokonano wymiany rygli, prace izolacyjne, tynkarskie, remont pokrycia dachowego, roboty stolarskie i ślusarskie. W 1970 r. przeprowadzono roboty instalacyjne elektryczne i wodnokanalizacyjne. Projekt techniczno-roboczy opracowany w 1967 r. przez PKZ O/Szczecin (H. Łopaciński) sfinansowano z kredytów konserwatorskich. Roboty remontowo-adaptacyjne prowadziła ekipa PKZ O/Szczecin. Inwestor: Prezydium MRN w Nowym Warpnie. W protokóle odbioru prac ustalono na koniec 1971 r. termin usunięcia przez Wykonawstwo PKZ poważnych usterek. Przyznano na remont dofinansowanie z Uchwały RM 418/60.

Samolino (gm. Golczewo) – zagroda nr 19, uformowana w czworobok, zamknięty od strony drogi (od południa) budynkiem bramnym, od wschodu stodołą, od zachodu budynkami inwentarskimi, od północy budynkiem mieszkalnym. Budynek bramny, najstarszy w tym zespole (XVII w.?) zbudowany na podmurówce z kamienia w drewnianej konstrukcji szkieletowej, wypełnionej gliną ze słomą i drewnianymi kolkami (niektóre pola w okresie późniejszym wypełniono cegłą). Dach dwuspadowy z naczółkami, kryty trzcina. Przejazd przy bramie i furcie z dekoracyjnymi elementami ciesielskimi. Budynek inwentarski z podwieszonym gankiem (wyżką) z XVIII lub początku XIX w., stodoła o konstrukcji ryglowej z południową ścianą murowaną z cegły. Dom mieszkalny z 1841 r. o konstrukcji jak pozostałe z przemurowanymi w okresie późniejszym w cegle ścianami zachodnią i południową. Remont budynku gospodarczego wykonany w 1958-1959 r. przez BWRK, finansowany ze środków konserwatorskich obejmował wymianę zniszczonych i przegniłych elementów drewnianych i części konstrukcyjnych, wymianę podwalin, wypełnienie gliną pól między ryglami, częściową wymianę pokrycia dachowego trzcina. Studium historyczno-architektoniczne – inż. arch. J. Stankiewicz z Gdańska. – W okresie późniejszym obiekt uległ dewastacji.

Świerzno (gm.) – kościół parafialny p.w. Św. Trójcy, należący do zespołu dworskiego, siedziby rodu Flemingów, ufundowany w 1681 r. przez Joachima i Caspara Flemingów, zbudowany przez Christiana Krone, budowniczego z Kamienia Pomorskiego w konstrukcji ryglowej na fundamentach z kamienia, jednonprzestrzenny. Rozbudowany w XVIII w. (w kruchcie na belce rok 1708) otrzymał od zachodu wyrastającą z korpusu kościoła wieżyczkę dwukondygnacyjną oszalowaną, wyżej w konstrukcji ryglowej, zwieńczoną ośmiobocznym hełmem. W 1975 r. i 1976 r. Parafia przeprowadziła systemem gospodarczym remont kapitalny kościoła przy dofinansowaniu z Uchwały RM Nr 418/60.

ZABYTKI RUCHOME

Dziela sztuk plastycznych, czyli tzw. zabytki ruchome stanowią na terenie województwa szczecińskiego w przeważającej części wyposażenie wnętrz obiektów sakralnych. Dwory, pałace i inne budynki świeckie zrujnowane zostały w większym stopniu w okresie działań wojennych II wojny światowej lub zdezastrowane i splądrowane po roku 1945. Pomimo dużych trudności służba konserwatorska już w pierwszych latach po wojnie nie szczędziła wysiłków przy zabezpieczaniu cennych obiektów i do 1960 r. prace konserwatorskie przy zabytkach ruchomych zlecano konserwa-

24. Miękowo (gm. Goleniów) – kościół z XVIII w. (fot. L. Madejska, 1968)

torom z Pracowni Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie oraz artystom rzeźbiarzom. Przy większych obiektach, przeznaczonych dla Muzeum prace konserwatorskie wykonywała Pracownia Malarska PP PKZ O/Gdańsk na zlecenie i z kredytów WKZ, oraz PKZ O/Warszawa.

C h o s z c z n o (od 1975 r. woj. gorzowskie) – tympanon w prezbiterium kościoła paraf. p.w. Narodzenia NMP, ceramiczny *Drzewo życia* gotyk, XIV w. Powierzchnię pokrywały: warstwa pobiał i znaczne uzupełnienia gipsowe. Prace konserwatorskie przy oczyszczeniu i zabezpieczeniu wykonała na zlecenie WKZ mgr Hanna Dworakowska (Muzeum Pomorza Zachodniego) w 1957 r.

M a s z e w o – kościół parafialny p.w. MB Częstochowskiej; malowidło ściennie odkryte w 1956 r. – fragment większej kompozycji składającej się z dwu oddzielnych scen. W lewej postać na koniu, w prawej bitwa z udziałem króla, leżącego na ziemi i tratowanego przez konia. Duży procent zniszczeń utrudnia ikonograficzne rozszyfrowanie. Tempera z cienką warstwą gruntu malarskiego bezpośrednio na cegle na niewyrównanej powierzchni. Prace konserwatorskie zabezpieczające wykonał art. plastyk Jan Zdarewicz;

krucyfiks w przedsionku kościoła – rzeźba pełna w drewnie, nadnaturalnej wielkości o formach późnogotyckich. Charakterystyczna wyrzeźbiona łza na dolnej powiece lewego oka, modelowany w drewnie zarost brody, długie, naturalne włosy przytrzymała cierniowa korona z kolczastych gałązek. Stan przed konserwacją: luszcząca się warstwa malarska, ubytki w drewnie (palce rąk, fałdy *perisonium*, część stopy). Prace konserwatorskie polegające na usunięciu przemałowań olejnych, utrwaleniu pierwotnej polichromii, wypunktowaniu ubytków, rekonstrukcji peruki z naturalnych włosów, wytruciu owada – wykonała mgr H. Dworakowska z Muzeum.

S z c z e c i n, ul. Pod Bramą 9 – kościół parafialny p.w. Św. Jana Ewangelisty. – Polichromia ścienna, fragmenty z XV, XV/XVI w., z 1510 r. i z XVIII w. Wstępne prace zabezpieczające w 1958 r. wykonali: mgr H. Dworakowska i J. Zdarewicz na zlecenie WKZ. Kontynuacji prac na zlecenie Użytkownika podjął się mgr Jan Zdarewicz w okresie 1961-1962, lecz niestety niesłuszne punktowanie grubą kreską i nieuzasadnione rekonstrukcje zatęrzyły autentyk.

Na zlecenie WKZ prace konserwatorskie wykonano przy następujących obiektach przeznaczonych dla Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie:

– tryptyk ze zrujnowanego kościoła w Binowie (gm. St. Czarnowo), XV/XVI w. Konserwację przeprowadzono w Pracowni Malarskiej PKZ O/Gdańsk w latach 1955-1961,
– pentptyk z kościoła Św. Jana Chrzciciela w Stargardzie Szczecińskim *Koro-*

nacja Matki Boskiej, gotycki z około 1450 r. – rzeźba w drewnie i malarstwo. Konserwację przeprowadzono w PKZ O/Gdańsk w latach 1955-1957;

– trzy gobeliny z XVIII w. – prace konserwatorskie wykonano w Pracowni Sztuki Zdobniczej PKZ O/Warszawa w 1959 r.

W latach 1961–1966 przeprowadzono na terenie woj. szczecińskiego inwentaryzację zabytków ruchomych. W okresie tym prace konserwatorskie zlecano już w oparciu o plany i kredyty konserwatorskie z budżetu centralnego, prace drobne, awaryjne z budżetu terenowego WKZ.

B r z e s k o (gm. Pyrzyce) – kościół parafialny p. w. Narodzenia NMP:

– Strop z desek z 1697 r., barokowy (ludowy) imitujący dwunawowe, czteroprzęsłowe sklepienie krzyżowo-żebrowe, polichromowany z bogatą dekoracją rzeźbiarską. Ze zwisających rzeźbionych konsol, zakończonych motywem szyszki rozchodzą się silnie zaakcentowane żebra, wspierające się na przylegających do ścian bocznych konsolach o podobnych motywach. Takie same zakończenia posiadają zworniki sklepienne, ozdobione motywem szyszki. W polach między zębami bogaty ornament rzeźbiony w drewnie oraz malowane postacie aniołów z instrumentami muzycznymi lub symbolami *Męki Pańskiej* i arabski. Na skutek uszkodzenia kościoła w czasie II wojny światowej strop mocno ucierpiał (brak dachu i oszkleńcia). Drewno stropu z powodu zwilgocenia kościoła zaatakowane zostało przez grzyby i owady. Zniszczeniu uległo jedno przęsło stropu przez zabłąkany pocisk artyleryjski. Najbardziej zniszczone były spływy sklepienia od strony południowej. Bezustanny dopływ wilgoci wpłynął ujemnie na stan drewna i polichromię. Malarstwo stało się nieczytelne, wymyte do drewna w około 50% z widocznymi zaciekami na całej szerokości blend. Liczne były również ślady po gwoździach i kołkach, rysy i pęknięcia drewna, a na całym sklepieniu poprawki malarskie prawdopodobnie z XIX w.

Prace konserwatorskie przy stropie prowadzone były etapami – z przerwami spowodowanymi remontem i odgrzybieniem całego kościoła, łącznie z wymianą drewna w emporze organowej (vide: Zabytki nieruchome: Brzesko), z kredytów konserwatorskich.

Etap I w okresie 1962-1966 – wykonał: Pracownia Malarska PKZ Oddział Gdańsk, dokumentacja: PDHN mgr Maria Wolańska.

Strop o pow. 300 m². Drewno modrzewiowe – snycerka. Polichromia – tempera na słuzach roślinnych i olej. Konserwacja objęła: usunięcie gruzu z pach stropu i oczyszczenie odwrocia. Podklejenie na odwrocie styków desek paskami z płótna. Dezynsekcja pięciochlorofenolanem sodu. Zdemontowanie desek blend przyściennych i zabezpieczenie polichromii bibułką japońską na wodny 5% roztwór alkoholu poliwinylowego.

Dezynsekcja i dezynfekacja zdemontowanych desek i wsporników 2% roztworem pięciochlorofenolanu sodu w alkoholu etylowym i toluenie. Impregnacja Vinofleksem rozpuszczonym w toluenie, rozcieńczonym chlorkiem etylenu. Impregnacja desek najbardziej zniszczonych żywicą epoksydową Epidian 5 w 10-15% roztworze alkoholu etylowego i toluenu. Uzupełnienie ubytków drewna masą trocinową z żywicą epoksydową i wzmocnienie parkietą-żem.

Etap II. W okresie 1967-1968 uzupełnienia prac wykonanych przez PP PKZ O/Gdańsk podjęły się na zlecenie WKZ w Szczecinie Zakłady Artystyczne ZPAP – Doświadczalne Pracownie Artystyczne w Łodzi. Prace konserwatorskie polegały na: uzupełnieniu na 11 spływach sklepienia i 8 polach brakujących rzeźbiarskich elementów drewnianych (liście akantu, grona, listwy). Zrekonstruowano 17 elementów dekoracyjnych tzw. warkoczy, 5 brakujących konsol z szyszkami przyściennymi, 1 wspornik przyścienny, 36 metrów bieżących listew przyściennych. Uzupełniono polichromię na nowych rzeźbach farbami utartymi na spoiwie z polioctanu winylu w emulsji wodnej (Vinawil produkcji włoskiej). Spływy sklepienne punktowano płamą wibrującą szaroniebieską. Punktowania na całym sklepieniu z uzupełnieniem polichromii dokonano na powierzchni około 25 m². Powierzchnię dziesięciu blend oczyszczono chemicznie i mechanicznie.

Do usuwania zacieków zastosowano mieszanekę z rozpuszczalników organicznych. Partie z ubytkami przeklejono alkoholem poliwinylowym 6-8% i zakładano gruntówkę z kredy, bieli cynkowej, alkoholu poliwinylowego i polioctanu winylu. Dokonano rekonstrukcji tła na wymienionych blendach oraz częściowej rekonstrukcji malowideł (postacie aniołków) w technice olejnej z podkładem temperowym. Wszystkie punktowania w obrębie najbliższego tła postaci wykonano techniką temperową. Niektóre partie polichromii punktowano kreską.

Ze względu na konieczność zabezpieczenia równocześnie całego wyposażenia wnętrza kościoła prace zabezpieczające bez uzupełnień wykonane zostały przez ZPAP Łódź przy następujących obiektach:

– elementy zdemontowane z empory organowej ażurowe różne (XVIII w.) oraz pilaster z płaskorzeźbą młynarczyka i napisem *Michael Pahl Mühlenbursch hat diese Kirche durch Zimmer, Tischler, Drehn und Schnitzarbeit auf und ausgebaut. Anno 1697.* – oczyszczenie i zaimpregnowanie przez zanurzenie, usuwanie luszczącej się polichromii. Zastryki Primaalem AC-33. Pokrycie powierzchni werniksem;

– siedem obrazów z empory – dezynsekcja, impregnacja, flekowanie odwrocia. Lico – doczyszczanie chemiczne. W miejscach ubytków założenie kitu;
– trzy rzeźby: (*Chrystus* i dwie postaci klęczące, męska i kobieca) podklejenie

resztek polichromii, usunięcie zabrudzeń, dezynsekcja, impregnacja przez zanurzenie, doklejenie fragmentów ułamanych. Dokumentacja z 1969 r. PP PKZ O/Gdańsk mgr Barbara Grabowska. W 1969 r. przystąpiono do usuwania zacieków powstałych po ukończeniu konserwacji stropu, spowodowanych wadą produkcyjną Antoxu z INCO oraz przecieków wskutek wadliwej konstrukcji dachowej. Wykonawca PKZ Oddział Gdańsk.

Równocześnie w latach 1964–1968 przeprowadzono prace konserwatorskie przy pozostałych elementach wyposażenia:

– ołtarz – poliptyk- tzw. ołtarz *Czterech Dziewic*, przy skrzydłach otwartych rzeźby, przy zamkniętych malarstwo. Szafa ołtarzowa z 1613 r. z gotyckimi rzeźbami *Apostołów*, *Czterech Dziewic* i *Matki Boskiej* z XV w. W zwieńczeniu rzeźba gotycka *Chrystus Ukrzyżowany* z około 1400 r. Rzeźba drewniana polichromowana i złocona. Malarstwo: 8 scen *Męki Pańskiej* malowanych na drewnie. Płaskorzeźba : w predelli *Ostatnia Wieczerza*, w II kondygnacji *Zmartwychwstanie*. Na rewersach skrzydeł napis w języku niemieckim, informujący, że ołtarz ten ukończony został w roku 1613 w dniu 18 sierpnia. Podano również nazwisko artysty: Michael Haentz. Prace konserwatorskie objęły: wzmocnienie i uzupełnienie konstrukcji ołtarza, wzmocnienie i uzupełnienie zaprawy, utrwalenie spudrowanej polichromii metylocelulozą, zabezpieczenie odpadającej polichromii emulsją polioctanu winylnu. Utwardzenie drewna winofleksem, dezynsekcja gameksanem. Mechaniczne zdjęcie przemaalowań. Uzupełnienie brakujących elementów rzeźbiarskich. Odtworzenie ornamentu w miejscach ubytków. Dopunktowanie ubytków polichromii, uzupełnienie polichromii, złoceń i srebrzeń oraz laserunków. Wykonawca: Pracownia Konserwacji Sztuki Zdobniczej PP PKZ O/Warszawa w okresie III. 1967 r. – XII. 1968 r. Dokumentacja: mgr Jolanta Łączyńska 1968 r. – Inwestor WKZ;

– ambona z 1612 r. wieloboczna na cokole z baldachimem, ze schodkami i bramką. Rzeźba drewniana polichromowana – ludowy renesans. Drewno sosnowe, lipowe, dębina. Wysokość kopuśki około 125 cm, szerokość boku 65 cm, wysokość stopy 145 cm. Drewno silnie zniszczone przez owady. Liczne ubytki elementów konstrukcyjnych i dekoracyjnych. Ubytki polichromii. Odpadające zaprawy. Fatalne przemaalowania. W korpusie płaskorzeźbione przedstawienia *Ewangelistów*. Na cokole ambonny napis erekcyjny *Anno 1612...* Prace konserwatorskie polegały na: uzupełnieniu fragmentów architektonicznych, oczyszczeniu z brudu, usunięciu przemaalowań sposobem mechanicznym i przy użyciu masy parafinowej i rozpuszczalników, dezynsekcji, impregnacji winofleksem rozpuszczonym w acetonie i toluenie. Uzupełnienie ubytków zapraw i złoceń. Wykonawca: PKZ O/Warszawa – PKSZ w okresie X. 1964 r. – III. 1967 r. Inwestor – WKZ.

Dobra Nowogardzka – wyposażenie wnętrza kościoła parafialnego.

– ołtarz renesansowy z 1614 r. architektoniczny o wymiarach 6 x 4 m rzeźbiony w drewnie, polichromowany o niezliczonej ilości motywów dekoracyjnych, figur bocznych i rzeźbionych gzymsów. Odnawiany w 1689 r. przemaalowany. Drewno zniszczone przez owada, pęknięcia desek. Brak większych elementów rzeźbiarskich i drobnych detali. Prace konserwatorskie w latach 1970-1973 r. wykonano w PP PKZ O/Gdańsk.

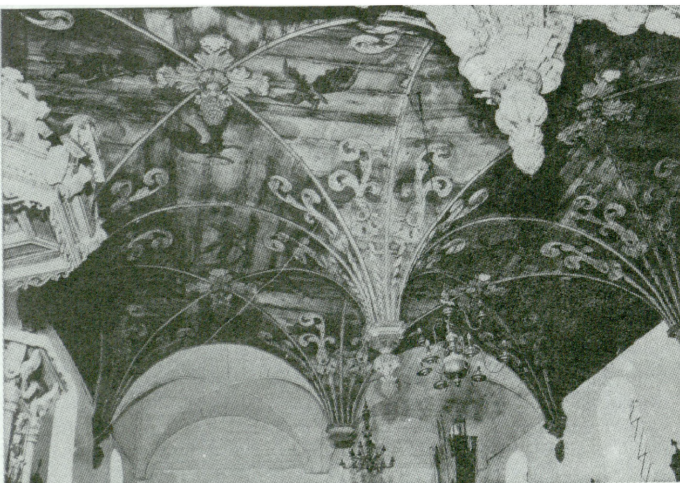
– ambona z 1596 r. – przyścienna, na rzucie sześcioboku. Korpus z zaplekiem i baldachimem, wsparty na czterobocznym filarze. Schodki z balustradą zamknięte bramką. Konstrukcja ambony z drewna sosnowego i modrzewiowego. Rzeźba – drewno lipowe, polichromia olejna, złączenia i srebrzenia z laserunkami żywiczno-olejnymi. Podczas remontu w 1842 r. nastąpiła wymiana elementów konstrukcyjnych i przemaalowania olejne i brąz. Drewno mocno zniszczone przez owada w 50%. Poli-

chromia spęcherzona i sproszkowana. Powierzchnia przemaalowana w 100%, zabrudzona. Prace konserwatorskie w okresie X. 1973 r. – XII. 1976 r. objęły po demontażu i wykonaniu dokumentacji fotograficznej: dezynsekcję, oczyszczenie mechaniczne, wykonanie odkrywek celem stwierdzenia ilości warstw przemaalowań, usuwanie przemaalowań chemicznie, impregnację drewna. Założenie kitów w miejscach ubytków warstwy malarzkiej. Uzupełnienie ubytków drewna i elementów rzeźbiarskich i pokrycie powierzchni nowych fragmentów słabym roztworem kleju skórzanego. Położenie pulmentu pod złoceń i srebrzenia. Punktowanie ubytków polichromii. Laserunki, werniksowanie. Wykonawca: PP PKZ O/Gdańsk. Inwestor WKZ.

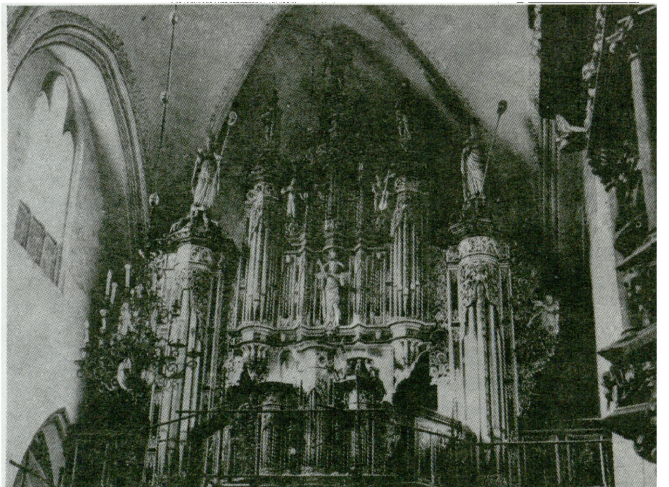
Dolice (gm.). Konserwacja ołtarza z kościoła parafialnego.

– ołtarz renesansowy z 1613 r., architektoniczny, dwukondygnacyjny z siedmioma obrazami. Drewno sosnowe polichromowane temperą na gruncie kredowo-klejowym. Elementy rzeźbione z drewna lipowego, złocone, srebrzone. Ołtarz pochodzi ze zrujnowanego kościoła w Morzycy (gm. Dolice). Odnawiany w 1732 r. – prawdopodobnie przeróbki konstrukcyjne. Następna renowacja w początku XX w. udokumentowana nowym zwieńczeniem z napisem *Renovatum 1910*. Przemaalowania z tego czasu zniekształciły barwny charakter obiektu. Po 1945 r. przeprowadzono prawdopodobnie prace stolarskie celem wzmocnienia konstrukcji. Ołtarz silnie zabrudzony. Liczne pęknięcia konstrukcyjne. Ubytki. Nieliczne elementy zaatakowane przez owady. Odpadająca polichromia. Stwierdzono dwie warstwy przemaalowań, pod którymi resztki dobrze zachowane pierwotnej polichromii. Po demontażu w ramach zabiegów konserwatorskich wykonano dezynsekcję Antoxem oraz impregnację roztworem Vinoflexu MP-400 w toluenie, usunięcie przemaalowań (dwa warstwy). Naprawiono uszkodzenia kon-

25. Brzesko (gm. Pyrzyce) – kościół, strop drewniany z 1697 – stan po konserwacji z 1962-1968 (fot. B. Stańko, 1968)

26. Kamień Pomorski – katedra, prospekt organowy z 1669 i 1683 (fot. G. Solecki, 1975)

strukcyjne przez wzmocnienie odwrotcia. Uzupełniono ubytki drewna na profilach ram i gzymsach masą kredowo-klejową. Zrekonstruowano polichromię, złocenia i srebrzenia. Ubytki punktowo-narobkami o spoiwie olejno-żywicznym.

Wykonawca: mgr Andrzej Różański – Gdańsk – 1971 r.

Inwestor: Parafia Kościoła rzymskokatolickiego p.w. Chrystusa Króla.

G r y f i c e – ołtarz główny z około 1700 r. z kościoła parafialnego, barokowy (snycerka, polichromia). Prace konserwatorskie wykonane w 1964 r. objęły: zdjęcie przemałowań, usunięcie brzozy, nasycenie drewna insektycydami i fungicydami, impregnację utwardzającą, rekonstrukcję stolarską i konserwatorską zniszczonych fragmentów, zabezpieczenie drewna przed inwazją owadów, klejenie pękniętych, rozklejonych elementów, uzupełnienie ubytków gruntu, rekonstrukcję warstwy malarskiej i punktowanie, uzupełnienie i rekonstrukcję złoczeń i srebrzeń, utrwalenie polichromii i złoczeń. Wykonawcy: mgr Henryk Wołujewicz i Norbert Szunke – Toruń – konserwatorzy technolodzy. Inwestor: Parafia rzymskokatolicka p.w. Wniebowzięcia NMP.

Rzeźby z kościoła parafialnego w Gryficach:

– *Chrystus na krzyżu* – drewno polichromowane, gotyk XV w. – wysokość 76 cm, rozpiętość ramion 77 cm. Stan przed konserwacją: brak pierwotnej polichromii, zachowane resztki pierwotnego gruntu, złoczenie *perizonium* zachowane dość dobrze z nielicznymi ubytkami, lewa ręka rozklejona. W trakcie konserwacji wykonano: oczyszczenie z kurzu, utrwalenie resztek polichromii, przyklejenie lewej ręki, kitowanie, punktowanie.

– *Maria Jakubowa* zdążająca do grobu Chrystusa – gotyk z około 1510 r. drewno polichromowane. Wysokość 76 cm, szerokość 25 cm. Polichromia wraz z gruntem spękana, odpadająca.

– *Maria Magdalena* – gotyk z około 1510 r., wysokość 78 cm, szerokość 29 cm, drewno polichromowane. Polichromia wraz z gruntem pękająca i odpadająca. Konserwacja objęła oczyszczenie z kurzu, utrwalenie polichromii, zdjęcie przemałowań, kitowanie, punktowanie, zniszczenie owadów, impregnację drewna.

Prace konserwatorskie przy rzeźbach wykonał mgr Henryk Wołujewicz z Torunia w okresie II-IV. 1963 r. – Inwestor: Parafia.

K a m i e ń P o m o r s k i – Katedra to osobny rozdział w dziedzinie prac konserwatorskich prowadzonych na terenie woj. szczecińskiego. Po likwidacji szkód wojennych i wstępnym uporządkowaniu wnętrza katedry wykorzystano możliwość zorganizowania staraniem proboszcza Parafii – Konserwatora Diecezjalnego i Wojewódzkiego Konserwatora

Zabytków praktyk wakacyjnych dla studentów Katedry Technologii i Techniki Malarskich Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w okresie 1962-1963 r. Prace wykonane pod nadzorem prof. Leonarda Torwira przyniosły szereg cennych odkryć.

– polichromia romańska. W wyniku badań przeprowadzonych przed przystąpieniem do prac przy odsłonięciu malowideł na krzyżowo-żebrowym sklepieniu dwuprzęsłowej zakrystii, stwierdzono, że sklepienie przemałowano siedem razy od czasu ich powstania i że pierwotna warstwa malarska wykonana jest w technice freskowej (*fresco buono*), a przemałowania w technice klejowej, temperowej, a także kazeinowo-wapiennej, trudnej do usunięcia. Po zdjęciu przemałowań i warstwy kazeinowo-wapiennej przystąpiono do zabezpieczenia tynków. W miejscach, w których istniały pęcherze i zwisy tynku, wprowadzono polioctan winylu w dyspersji. W pęknięcia i ubytki oryginalnego tynku wprowadzono włókno Iniane, zwilżone polioctanem i wypełniono zaprawą wapienną. W wyniku usunięcia przemałowań odkryto doskonale zachowaną pod względem struktury i barwy romańską polichromię, znajdującą się na całym sklepieniu zakrystii na powierzchni obu przęseł i dzielącego je gurtu. Postanowiono nie wprowadzać żadnych rekonstrukcji. Dla udokumentowania przeprowadzonych prac pozostawiono w jednym miejscu rozwarstwione pasy dawnych przemałowań. Usunięto przemałowania z romańskich wsporników ceramicznych dwu przęseł sklepienia zakrystii i zachowanego w apsydzie zakrystii glazurowanego, ceramicznego wspornika w kształcie postaci ludzkiej podtrzymującej wałek gurtu.

– romańskie portale. Odsłonięto i oczyszczono z późniejszych przemałowań i kilkucentymetrowych nawarstwień tynku w kruchcie południowej portal, przy którym zabiegi konserwatorskie, polegające na mechanicznym usunięciu twardej wyprawy i pobiał odsłoniły romański portal z połowy XIII w. z fragmentami portalu dwunastowiecznego w postaci zachowanych z cokołu kamiennego trzech ciosów granitowych po prawej i jednego po lewej stronie. Na cokole tym wznosi się trzynastowieczny portal wysokości 5,57 m z cegły, kształtki glazurowanej i sztucznego kamienia wapiennego, użytego w lewej, rekonstruowanej części portalu, przypuszczalnie poszerzonego w okresie przebudowy. Sztucznego kamienia użyto tu do baz i wszystkich kapiteli oraz dwu ornamentowanych uskoków archiwolty. Górna część ościeża z nowej cegły dziewiętnastowieczna, wykonana przy zakładaniu obecnego drzwi. Drugi portal romański wysokości 2,30 m, prowadzący z prezbiterium do zakrystii pokryty był również wielocentymetrową warstwą tynku zmieniającą proporcje, a warstwy przemałowań pokrywające glazurowany wałek zatarły charakter terrakoty. Oczy-

szczenie portalu z tynku i przemałowań przywróciło zachowane z początku XIII w. formy.

– rzeźby romańskie. Usunięto dwie warstwy przemałowań z terrakotowych półpełnych rzeźb romańskich z połowy XIII w., przedstawiających *Adorację Baranka* (*Baranek* z nimbem krzyżowym unoszony na chuście podtrzymywanej przez dwa anioły w locie, poniżej *Św. Jan Chrzyciel*, po prawej *Św. Paweł*). Po zdjęciu przemałowań stwierdzono, że liczne braki terrakoty uzupełniano w okresie późniejszym. Wmurowane w zachodnią ścianę kruchty rzeźby umieszczono tu po 1934 r., po zdjęciu ich z południowego szczytu transeptu. *Rzeźba Św. Piotr* wmontowana na przeciwległej ścianie wykonana ze sztucznego kamienia wapiennego posiada – jak się okazało – uzupełnienie z materiału jakiego użyto przy rzeźbach *Adoracji...* z 1934-1938. Fragmenty rekonstruowane były z odmiennego materiału jak oryginał i jak rekonstrukcje z lat 1934-1938. Po usunięciu przemałowań odsłonięto polichromię w kolorze jaskrawo czerwonym.

– wnęka gotycka. Wzmianka w publikacji W. Ohlego *Do dziejów Katedry w Kamieniu Pomorskim* o gotyckiej wnęcie spowodowała podjęcie prac konserwatorskich na wschodniej ścianie północnego ramienia transeptu po wykonaniu sondażu tynku. Odkryto zamurowaną wnękę składającą się z dwu kondygnacji: z pierwotnej wnęki gotyckiej, przeklejonej ostrołukiem i wnęki siedemnastowiecznej z kamiennymi schodkami prowadzącymi niegdyś do grobowca rozebranego w XIX w. We wnęcie wypełnionej gruzem znaleziono drewnianą tabliczkę z informacją *gefunden und wieder zuge mauert 1938*. W niszy gotyckiej na tynku fragmenty malowideł w technice temperowej (aniołki w tonkach zdobionych wicią roślinną). Pod malowidłami odkryto gotycką warstwę tynku z malowanymi na czerwono ceglami i białymi spoinami, jedyny fragment, który ocalał podczas zbijania w całej katedrze tynków w połowie XIX w. Prace konserwatorskie polegały tu na wzmocnieniu gotyckiego tynku i zabezpieczeniu brzegów zaprawą wapienną. W miejscach ubytków tynku cegłę oczyszczono. Warstwę malarską doczyszczono i utwalono. We wnęcie siedemnastowiecznej, u wejścia do grobowca zachowały się na wysklepku malowane dwa żałobne aniołki. Z inicjatywy Proboszcza Parafii – Konserwatora Diecezjalnego przeprowadzono wiele badań i prac konserwatorskich, wzbogacających wiedzę o historii katedry. Odczyszczono wszystkie romańskie i gotyckie profile na ścianach, filarach i sklepieniach. Wykonano prace konserwatorskie przy wielu rzeźbach i ołtarzach.

– Prace konserwatorskie przy barokowym ołtarzu z 1638 r. z gotycką *Madonną* w szafie środkowej wykonał mgr Stefan Wójcik ze Słupska uzupełniając zdekompletowany obiekt figurami świę-

tych niewiadomego pochodzenia, po ich konserwacji. Ołtarz pochodzi ze zde-
wastowanego podczas II wojny świato-
wej kościoła Św. Mikołaja w Kamieniu
Pomorskim.

– Zrekonstruowano ze znalezionych
w kapitularniu elementów barokowy oł-
tarz z 1673 r., sygnowane dzieło artysty
z Wolina Joachima Sellina, pochodzący
z gotyckiego kościoła w Trzęsaczu. Oł-
tarz złożono na katedrze na początku XX
w. gdy zagrożony został kościołem na sku-
tek erozji morza. Prace konserwatorskie
wykonał w latach 1962-1963 mgr Krzy-
sztof Powidzki z Poznania. Ołtarz archi-
tektoniczny z uszakami o ornamentyce
chrześcijańsko-maźdżewskiej stanowi
prawie wyłącznie dzieło snycerki wraz
z płaskorzeźbionymi scenami *Ostatniej
Wieczery, Ukrzyżowania i Zmartwych-
wstania*.

– Wykonano prace zabezpieczające przy
gotyckim tryptyku w prezbiterium.

– Dokonano konserwacji trzech baroko-
wych figur z dawnego zespołu grobow-
ca radcy dworu Rabenera; *Wiarą, Na-
dzieją i Miłość*, rzeźby w drewnie.

– Poddany został konserwacji krucyfiks
gotycki z XV w., pochodzący z kościoła
Św. Mikołaja. Prace wykonała mgr H.
Dworakowska-Siuchnińska w 1961-
1962 r.

Badania prowadzone pod kierunkiem
Konserwatora Diecezjalnego w 1964 r.
na sklepieniu apsydy prezbiterium ujawni-
ły, że rekonstrukcja romańskiej poli-
chromii wykonana w latach 1938-1940
przez artystę malarza i konserwatora G.
Hoffmana po zdjęciu dziewiętnastowie-
cznych przemalowań tylko w ogólnym
zarysie uwzględniła pierwotną kompo-
zycję. Stwierdzono, że jest to przemalowa-
nie romańskiej kompozycji w technice
temperowej a nawet olejnej co po-
woduje wyluszczenie się. Ze względu na
liczne ubytki pierwotnej polichromii fres-
kowej postanowiono nie usuwać prze-
malowań G. Hoffmana. Polichromię od-
kurzono i oczyszczono z brudu. Jedynie
w miejscach większych wyluszczeń
przemalowania usunięto, częściowo od-
slaniając fresk. Między innymi odkryto
zarys głowy. Ten sam typ popiersi mę-
skich powtarza się w pozostałych ośmiu
medalionach gurtu. W 1974 r. odnale-
ziony został przez konserwatora Krzy-
stofa Krzyżyńskiego fragment polichromii
z 1270 r., co pozwoliło na udokumen-
towaną rekonstrukcję polichromii zeb-
rowania w całym transepcie.

– W prezbiterium stalle z XIV w. odzys-
kały pierwotny wygląd po usunięciu
w 1972 r. kilku warstw żółtej farby ole-
jnej, która zacierała ich pierwotną formę
i gotycki ornament.

– W latach sześćdziesiątych uporząd-
kowano w wirydarzu zieleniec według pla-
nów prof. Gerarda Ciołka. W trakcie
prac ziemnych natrafiono na ślady daw-
nych ścieżek, które starano się zachow-
wać w obecnym założeniu.

– Organy ufundowane zostały w 1669 r.
przez księcia Ernesta Bogusława de

Croy i Archot. Wykonanie malowideł,
polichromii i złoceń prospektu powie-
rzono malarzowi ze Stargardu Janowi
Schmidtowi w 1683 r. Instrument
– dzieło mistrza Michała Berigela wyko-
nано w okresie do 1672 r. Prospekt
przemalowany został przez malarza ze
Szczecina Dittnera w 1830 r. Niezgoda-
nie ze stanem pierwotnym przemalował
on rzeźby prospektu na biało. Kolejne
prace przy prospekcie były dziełem ma-
larza-konserwatora G. Hoffmana w la-
tach 1938-1940. Wymieniono wówczas
część zniszczonego drewna z partii sko-
su pod organami, a znajdujące się tam
malowane symboliczne postacie zre-
konstruowano dość nieudolnie na no-
wym podłożu, przystosowując je kolo-
rystycznie do polichromii odbiegającej
od pierwowzoru.

W latach 1969-1975 na zlecenie i z kre-
dytów WKZ prowadzone były prace
konserwatorskie przy rzeźbionym w dre-
wnie i polichromowanym prospekcie
organowym. Prace wykonywali z ramie-
nia Zakładów Artystycznych „Art”
w Łodzi dwaj absolwenci Wydziału
Sztuk Pięknych Uniwersytetu w Toruniu
mgr Bogdan Chaber i mgr Krzysztof
Krzyżyński. Nadzór konserwatorski spra-
wowali docent Jerzy Wolski z Torunia
i konserwator mgr Stefan Wójcik ze Ślu-
pska.

Wstępne badania przy prospekcie prze-
prowadzone w 1968 r. na zlecenie WKZ
potwierdziły fakt dwukrotnego przema-
lowania prospektu i wykazały także ko-
nieczność natychmiastowego podjęcia
prac konserwatorskich. W pierwszej fa-
zie prac obiekt zabezpieczono przed dal-
szą inwazją owadów i mikroorganiz-
mów. Następnie przystąpiono do usu-
wania przemalowań i utrwalenia pier-
wotnej polichromii. Prace te potwierdzi-
ły wyniki przeprowadzonych badań,
przyniosły pełny obraz technik stosowa-
nych przy wykonaniu polichromii i prze-
malowań. Pozwoliły także ustalić jakie
przeróbki i uzupełnienia oraz rekonstruk-
cje zniszczonych elementów wykona-
no na przestrzeni 300 lat istnienia pro-
spektu. Odkryto także napisy i sygnatury
pochodzące z różnych okresów. Mimo
wielu problemów i trudności w czasie
trwania prac rezultatem ich było odsło-
nienie pięknej i subtelnej polichromii
Jana Schmidta z 1683 r., która nad-
spodziewanie dobrze zachowała się pod
warstwami przemalowań. Dokładny
opis prac i stosowanych technik zawiera
obszerna dokumentacja konserwatorska
opracowana przez mgr Krzysztofa Krzy-
żyńskiego. Instrument, którego przebu-
dowę rozpoczęto w 1888 r., a następnie
przerwano, bardzo ucierpiał w czasie II
wojny światowej. Po wojnie czynny był
zaledwie w 10%. Odremontowany sta-
niamien Parafii w 1963 r. przy pomocy
jednorazowej dotacji państwowej przy-
wrócone zostały nie tylko dla kultu ale
i dla celów artystycznych. W 1965 r.
opiekę nad instrumentem objęła Katedra
Organowa PWSM w Krakowie, a re-
mont z kredytów WKZ wykonał Zakład
Organomistrzowski Z. Kamiński z War-

szawy, prowadząc następnie bieżącą
konserwację. Uzupelniono brakujące
głosy językowe w latach 1968 i 1969,
sfinansowane ze specjalnej dotacji przy-
znanej przez ZMiOZ, wykonane przez
firmę specjalistyczną w Bydgoszczy Cz.
Leszczyński.

W latach 1962-1964 i 1972-1975 stara-
niem proboszcza – Konserwatora Diece-
zjalnego wykonano prace konserwator-
skie zabezpieczające przy zbiorach bib-
lioteczno-archiwalnych znajdujących
się w kapitularniu. Po uporządkowaniu
przeniesiono je następnie do gotyckich
pomieszczeń dawnego skarbcza katedra-
lnego nad wirydarzem.

Letnisko (gm. Pyrzyce) – kościół filial-
ny p.w. Macierzyństwa NMP. Skrzydła
tryptyku z około 1600 r. o wymiarach
144 x 66,5 cm. Drewno polichromowa-
ne i malarstwo. Na rewersach malarstwo
– sceny pasyjne. Na awersach rzeźby
Dwunastu Apostołów. Wykonano prace
konserwatorskie w 1962 r. obejmujące:
usunięcie przemalowań pastą parafinową,
impregnację winofleksem, punkto-
wanie techniką żywiczną. Zabiegi przy
jednej z najbardziej zniszczonych rzeźb:
wzmocnienie lica rzeźby przez nakleje-
nie dwudziestu warstw bibułki japoń-
skiej z alkoholem poliwinylowym po za-
bezpieczeniu czterema warstwami bibu-
łki z werniksem. Wnętrze rzeźby spró-
chniałe wypełniono masą trocinową z vi-
nofleksem. Wykonawca: Pracownia
Malarska PKZ O/Warszawa. Inwestor:
WKZ.

W latach sześćdziesiątych wykonano
ponadto prace konserwatorskie przy na-
stępujących obiektach finansowanych
przez WKZ:

Nowogard – ołtarz renesansowy
z około 1600 r. z kościoła parafialnego.
Prace zabezpieczające połączone z wy-
truciem owada wykonał mgr Stefan
Wójcik ze Ślupska.

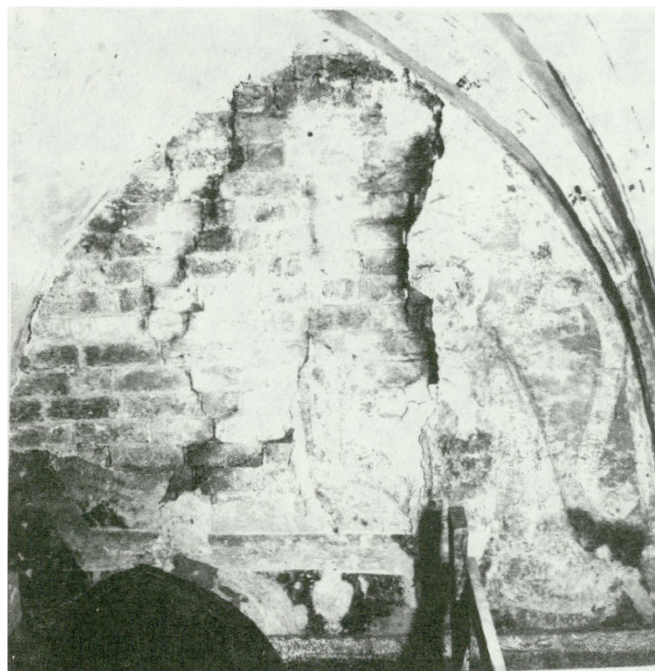
Pyrzyce – fragment fryzu ceramicz-
nego z XIV w. na elewacji dawnej kap-
licy Św. Ducha odbudowywanej na sie-
dzibę Biblioteki Publicznej. Zabiegi konser-
watorskie wykonał w 1968 r. mgr
Stefan Wójcik.

– tryptyk gotycki z XVI w. pochodzący
ze zdeprawowanej po 1945 r. kaplicy
Św. Jerzego w Gryficach, przeniesiony
do odbudowanego kościoła parafialne-
go w Pyrzycach po wykonaniu prac
konserwatorskich przez mgr Jana Zda-
rewicza ze Szczecina.

Stargard Szczeciński – kościół
parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela.
Stalle gotyckie z końca XV w. niekom-
pletne: dwie ławy czterosiadzkowe bez
zapełeków i fragmenty. Drewno dębowe
i sosnowe niepolichromowane. Stalle
I – wysokość 1,10 m, szerokość 2,91 m.
Stalle II – wysokość 3,15 m, szerokość
1,08 m. Fragmenty stall (oparcia boczne
1,02 m x 0,45 m.). Fragmenty góry stall.
Konserwacja polegała na usunięciu
przemalowań, wstawianiu fleków, nasy-

27. Stargard Szczeciński – kościół NMP, malowidło ścienne „Chrystus w tloczni mistycznej” – stan sprzed 1945 (fot. archiwum)

28. Stargard Szczeciński – kościół NMP, malowidło ścienne „Chrystus w tloczni mistycznej” – stan po zniszczeniu (fot. M. Paździor)

ceniu drewna roztworem DDT i lindanem w acetonie, impregnacji drewna winofleksem w roztworze. Wykonawca prac konserwatorskich: Pracownia Sztuki Zdobniczej PKZ O/Warszawa 1962 r. Inwestor: WKZ.

Szczecin – Zamek Książąt Pomorskich. W 1966 r. ze względu na prace przy odbudowie zamku sarkofagi książąt pomorskich przeniesiono do nowego pomieszczenia zlecając równocześnie przeprowadzenie bieżącej konserwacji. Sześć renesansowych sarkofagów z XVII w. – blacha cynowa, lutowana, grawerowana, nakładane płaskorzeźbio-

ne elementy dekoracyjne odlewane, złoceń. Rekonstruowane w latach pięćdziesiątych (PKZ Kraków). Konserwacja bieżąca w 1966 r. polegała na: oczyszczeniu z brudu i kurzu, wyprostowaniu i polutowaniu drobnych fragmentów dekoracyjnych. Całość zabezpieczono woskiem mikrokryształicznym Cosmollid 80 H.

Wykonawca: Główne Laboratorium PP PKZ O/Warszawa (Kier. dr P. Rudniewski). Konserwator mgr Marian Lesiak. Inwestor: WKZ.

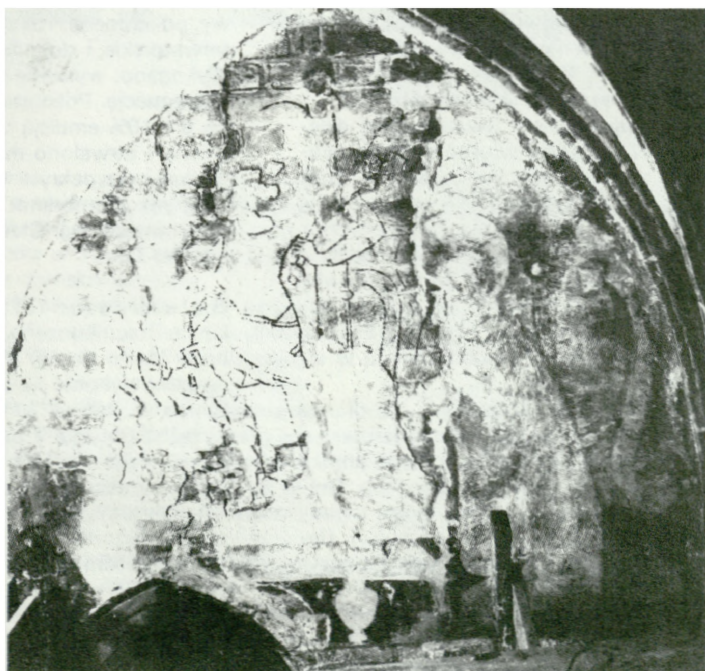
- płyta pamiątkowa Barnima III z 1543 r.
- przeniesiona na dziedziniec zamkowy

z ruin odbudowywanego kościoła Św. Jakuba, zniszczona przez opady atmosferyczne i rozbita przez chuliganów. Prace konserwatorskie rozpoczęto w 1970/1971 r. od oczyszczenia powierzchni, zestawienia i sklejenia. W 1974 r. płytę wmurowano w ścianę północnego skrzydła zamkowego od strony dziedzińca. Prace konserwatorskie wykonał mgr Stefan Wójcik. Inwestor: WKZ. Na skrzydle Menniczym Zamku poddana została zabiegom konserwatorskim płyta pamiątkowa książąt Filipa II i Franciszka I z 1619 r. Polegały one na oczyszczeniu płyty, odsoleniu oraz zabezpieczeniu i rekonstrukcji polichromii. Wy-

29. Stargard Szczeciński – kościół NMP, malowidło ścienne „Chrystus w tloczni mistycznej” – fragment po zniszczeniu (fot. M. Paździor)

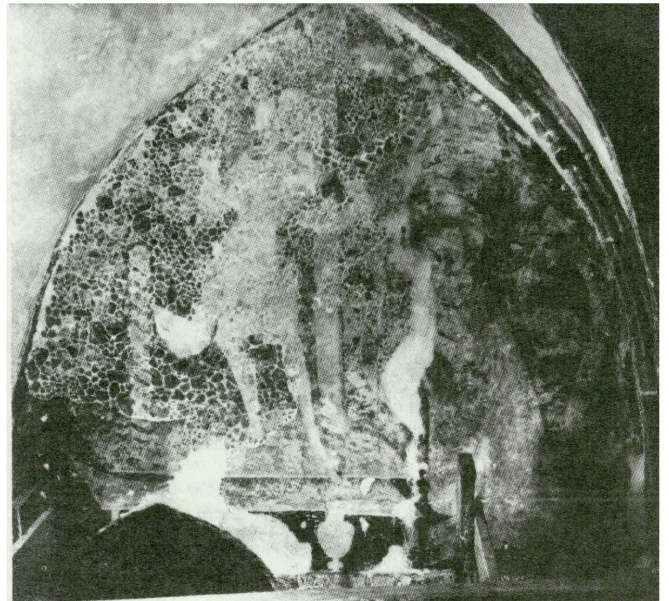

30. Stargard Szczeciński – kościół NMP, „Chrystus w tloczni mistycznej”, naniesienie rysunku i początek prac przed odtworzeniem malowidła (fot. M. Paździor)

31. Stargard Szczeciński – kościół NMP, „Chrystus w tloczni mistycznej” fragment, malowidło w czasie przytwierdzenia do ściany (fot. M. Paździor)

32. Stargard Szczeciński – kościół NMP, „Chrystus w tloczni mistycznej” malowidło po założeniu na ścianę – przed punktowaniem (fot. M. Paździor)

konane zostały w 1975 r. przez PP PKZ O/Kielce, sfinansowane z kredytów konserwatorskich.

Szczecin – Ratusz Staromiejski – 1970–1971 r. zdjęcie i zabezpieczenie fragmentów polichromii ściiennej (wyk. przez ZPAP i studentów UMK Toruń). Prace konserwatorskie wykonano przy pojedynczych rzeźbach, pochodzących z różnych kościołów, nie nadające się do kultu ze względu na duże zniszczenia.

Bobrowniki (gm. Chociwel) – pięć rzeźb: dwie rzeźby gotyckie bez głów (święty z kielichem i święty z księgą) z drewna dębowego, polichromowane, wysokość około 40 cm. Rzeźby oczyszczono mechanicznie. Utrwalono resztki polichromii. Zdezynfekowano Antixem. Impregnowano Vinoflexem MZ 400.

- popiersie kobiety (twarz młodej dziewczyny z długimi włosami) gotyk, drewno dębowe, wysokości 31 cm. Brak lewej części głowy i lewego ramienia, pęknięcia, uszkodzenia mechaniczne. Wykonano dezynsekcję i impregnację po oczyszczeniu. Pęknięcia drewna i ubytki uzupełniono kitem z trocin dębowych z żywicą epoksydową Epidian 5 z dodatkiem polioctanu winylu w alkoholu etylowym.

- dwie rzeźby aniołów – barokowe z drewna lipowego, polichromowane, wysokości 56 cm i 67 cm. Duże ubytki: brak skrzydeł, rąk, częściowo nóg. Drewno spękane, zniszczone przez owady (pod cienką powierzchnią mączka), ślady polichromii i przemaalowań. Po oczyszczeniu, dezynfekcji i impregnacji miejsca po usunięciu mączki drzewnej wypełniono kitem trocinowym z masą woskową na gorąco. Prace konserwators-

kie przeprowadził w latach 1969-1970 mgr Stefan Wójcik na zlecenie WKZ.

- rzeźba Matki Boskiej z XVI w., znaleziona w ruinach kościoła Mariackiego w Chojnie w 1967 r., drewniana, wysokości 80 cm, od tyłu płaska. Postać uformowana w kształcie litery „S”. Na lewym ręku trzyma nagie *Dzieciątko*. Stan przed konserwacją: brak dłoni *Madonny*, stóp i lewej dłoni *Dzieciątka*. Przemaalowana z wyjątkiem złotego płaszczka. Silnie zabrudzona, długi czas w gruzach w wilgotnym środowisku. Po wysuszeniu polichromia straciła przyczepność (pęcherze). Drewno zaatakowane przez grzyby i owady, pęknięcia od cokołu na wysokości około 13 cm. Drewno lipowe, grunt kredowo-klejowy, polichromia – tempera. Zabiegi konserwatorskie i dokumentacja z 1968 r. Wykonano: wytrucie owada i grzybob, impregnację. Polichromię przytwierdzono 5 i 10% emulsją wodną polioctanu winylu i utrwalono masą woskowo-żywiczną oraz pokryto werniksem holenderskim „Rembrandt”, zawoskowano. Wykonawca: mgr Stefan Wójcik. Zlecenie: WKZ.

Golenice (od 1975 r. woj. gorzowskie) – Prace konserwatorskie przy rzeźbach *Matka Boska*, *Św. Jan*, *Krucyfiks*, *Apostoł* wykonał na zlecenie WKZ mgr Stefan Wójcik w 1971 r.

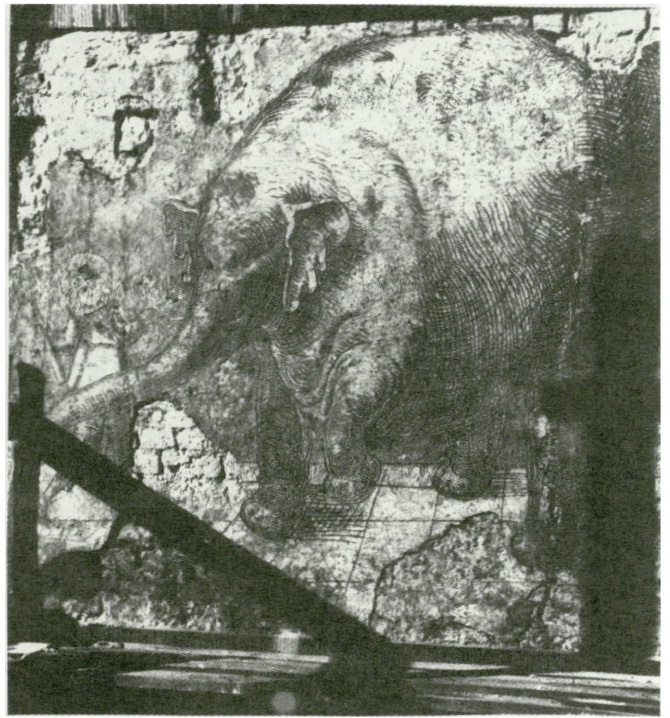
- rzeźba gotycka z połowy XV w. *Madonna z Dzieciątkiem*. Drewno – olcha. Grunt kredowo-klejowy. Polichromia – tempera. Wysokość 101 cm; z kościoła parafialnego w Mieszkowicach. Rzeźba na niewielkim cokole w lekkim kontra-poście. Cała postać w kształcie litery „S”. Grupa pomorska tzw. „miękkiego stylu”. Stan przed konserwacją: liczne drobne ubytki w drewnie. Rzeźba prze-

malowana łącznie z twarzami szarobielką farbą. Warstwa malarska pierwotna i późniejsza osypująca się, spęcherzona z ubytkami. Drewno częściowo zniszczone przez grzyby i owady. Zabiegi konserwatorskie wykonał w 1967/1968 r. mgr Stefan Wójcik na zlecenie WKZ: wytrucie owada i grzybob, impregnacja, bardziej zniszczone fragmenty polichromii i pęcherze przytwierdzono 5 i 10% polioctanem winylu. Całą polichromię utrwalono masą woskowo-żywiczną.

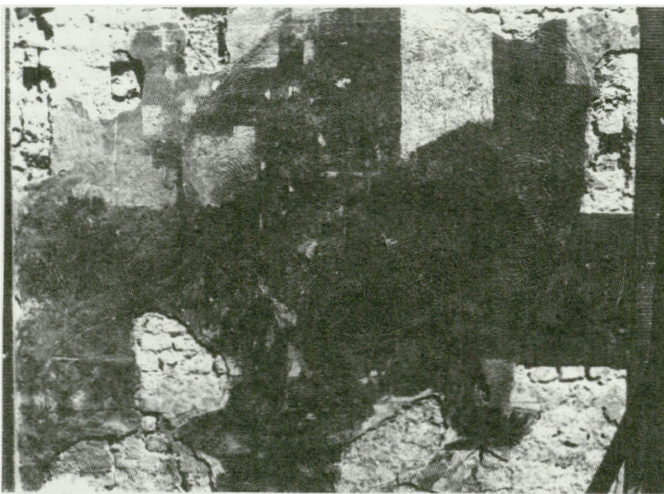
Trzebiatów – budynek przy Rynku Nr 26 narożny. Na ścianie zewnętrznej od strony ul. Zajazdowej sgraffito z 1635 r., renesans – rysunek słońca z poganiaczem o wymiarach: wysokość 256 cm, szerokość 312 cm. Zakres wykonanych prac konserwatorskich: usunięcie późniejszych naleciałości i zabezpieczenie polegające na usunięciu farby olejnej mechanicznie oraz za pomocą pasty z parafiny i mieszaniny toluenu, benzenu i alkoholu metylowego. Zabezpieczenie odspojonego i częściowo rozłożonego tynku za pomocą wodnego roztworu Primalu AC-33 z dodatkiem pięciochlorofenolanu sodowego. Zabezpieczenie wypaczeń tynku dodatkowo tzw. „pająkami” (35 szt.) ze skręconego, izolowanego żywicą sztuczną miedzianego drutu. Brzegi oryginalnego tynku w ubytkach izolowano i podklejono kopiami z Primalu AC-33 i dodatkiem pięciochlorofenolanu sodu. Sgraffito nasycono wodą wapienną dla wzmocnienia tynku i utrwalenia oryginalnej pobiałki wapiennej. Ubytki uzupełniono zaprawą lasowaną wapna i płukanego piasku z dodatkiem mielnego węgla drzewnego. Założono pobiałkę wapienną. Wykonawca prac kon-

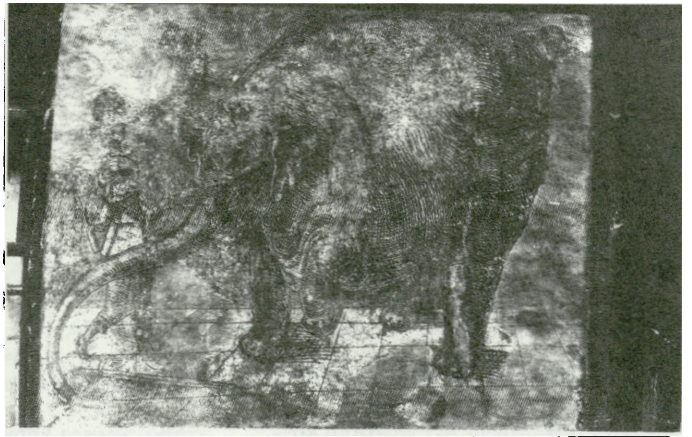
33. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan przed konserwacją (fot. S. Wójcik)

35. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po usunięciu starych kitów i przemalowań (fot. S. Wójcik)

34. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po usunięciu cementowych kitów, w trakcie oczyszczania powierzchni (fot. S. Wójcik)

36. Trzebiatów, ul. Zajazdowa, sgraffito, stan po konserwacji (fot. S. Wójcik)

serwatorskich: mgr Stefan Wójcik 1970/1971 r. oraz dokumentacji zawierającej m.in. graficzne przedstawienie prac. Inwestor: WKZ. Por. Stefan Wójcik, *Konserwacja sgraffita z XVII wieku na kamienicy w Trzebiatowie*, „Ochrona Zabytków” 1972, nr 3, ss. 197-202.

Na zlecenie Prezydium MRN w Trzebiatowie mgr Wójcik wykonał w 1973 r. konserwację obrazu z 1809 r., widok Trzebiatowa (mal. Lutke).

Wełtyń (gm. Gryfino) – kościół parafialny – wyposażenie wnętrza. Ołtarz dawniej ambonowy, barokowy z końca XVII w. rzeźbiony, polichromowany. Prace konserwatorskie wykonał mgr H. Wołujewicz z Uniwersytetu MK w Toruniu w 1963 r. wraz z wmontowaniem pięciu figur pochodzących z tego ołta-

rza, konserwowanych przez pracownię zabytków ruchomych Katedry Technologii i Technik Malarskich Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. Zleceniodawca: Parafia rzymsko-katolicka.

– Zabiegi konserwatorskie przy ambonie, wymontowanej z ołtarza wykonał mgr Stefan Wójcik w 1964 r. Usunięto dwie warstwy przemalowań, uzupełniono polichromię. Podklejono połamane elementy dekoracyjne. Obrazy z korpusu ambony (*Ewangeliści*) doczyszczono i zawerniksowano. Ze względu na to, że ambona wmontowana była pierwotnie w ołtarz, dorobiono schodki, a korpus ambony ustawiono na figurze *Mojżesza* (rzeźba w drewnie), przywiezionej z kościoła w Chwarstnicy, gdzie bezużytecznie niszczała. Rzeźbę zaimpregnowano. Uzupełniono i zakitowano pęknięcia. Powierzchnię zawoskowano.

– W latach 1961-1963 w ramach praktyk studenckich Katedry Technologii i Technik Malarskich UMK w Toruniu wykonano konserwację polichromii ściennej z poł. XVI w. (m.in. sceny z *Męki Pańskiej* oraz *Zmartwychwstanie*, *Wniebowstąpienie* i *Sąd Ostateczny*).

Wysiedle (gm. Łobez) – Wyposażenie kościoła filialnego. Chrzcielnica z 1623 r. o sześciobocznej czaszy osadzonej na trzonie. Konstrukcja z drewna dębowego. Rzeźba – drewno lipowe. Polichromia olejna, złoczenia i srebrzenia. Stan przed konserwacją: brak dolnej części podstawy oraz większych i mniejszych fragmentów rzeźb i ornamentów. Drewno wzmacniane żardzewiałymi gwoździami prawdopodobnie w 1912 r. Przemalowana dwukrotnie w technice mieszanej warstwa malarska łuszcząca

37. Weltyń (gm. Gryfino) – kościół, polichromia ścienna z XVI w. (fot. archiwum)

się i odstająca. Ubytki do około 80%.

– Prace konserwatorskie wykonane w 1975 r. objęły dezynsekcję drewna i oczyszczenie, usunięcie przemałowań temperowo-olejnych, impregnację drewna i uzupełnienie ubytków. Punktowanie polichromii i malowideł.

– Ambona z 1624 r. przyścienna. Korpus wsparty przez czaszę na kolumnie z głowicą. Płyciny korpusu ozdobione płaskorzeźbionymi herbami. W płycinach balustrady przy schodach malowidła. W 1912 r. prawdopodobnie wymieniono niektóre elementy konstrukcyjne i rzeźbiarskie i przemałowano polichro-

mię. Drewno zniszczone przez owada w około 75%. Zaprawa spęcherzona, sypana się. Przelamowania klejowe i olejne w 100%. Prace konserwatorskie objęły dezynsekcję drewna, oczyszczenie, podklejenie polichromii, usunięcie przemałowań, impregnację, uzupełnienie ubytków drewna, punktowanie drobnych ubytków polichromii, założenie polichromii na dorobionych elementach, scalenie kolorystyczne dużych powierzchni ubytków. Wykonawca: PP PKZ O/Gdańsk. Inwestor: WKZ.

Lubomira Madejska

* W opracowaniu wykorzystano: – materiały archiwalne WKZ (akta, dokumentacje, opracowania PDNH)

– Ewa Lukas, *Średniowieczne mury miejskie*, Poznań 1975 r.

– Kazimiera Kalita Skwirzyńska, *Stargard Szczeciński*. Ossolineum – Wrocław 1983 r.

– Kazimiera Kalita Skwirzyńska, *Historia i budowa kościoła Św. Mikołaja w Wolinie* (w): Materiały Zachodniopomorskie T. IX. 1973 r.

– Praca zbiorowa *Prace konserwatorskie w katedrze kamieńskiej w latach 1962-1963* (w): Materiały Zachodniopomorskie T. X.

Spізowe płyty nagrobne z Poznania i Szamotuł

W końcu listopada 1990 r. przywieziono z Leningradu 7 spізowych płyt nagrobnych, wywiezionych przez Niemców podczas drugiej wojny światowej. Uroczystość przekazania ich władzom kościelnym odbyła się 6 grudnia w katedrze poznańskiej. Odzyskane dzieła sztuki stały się przedmiotem obrad kolokwium naukowego, zorganizowanego przez PTPN i Instytut Historii Sztuki UAM w salach Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu w dniu 18 stycznia 1991 r. Płyty po przeprowadzeniu konserwacji zostaną umieszczone we wnętrzach, do których były pierwotnie przeznaczone: w katedrze poznańskiej, kościele poddominikańskim (obecnie jezuitów) w Poznaniu i w farze w Szamotułach.

Płyty odlewane z brązu i mosiądzu były znane w Europie śreniowiecznej. Często używano tzw. aplikacji – metalowych uzupełnień płyt kamiennych. Kompozycje były wtedy zazwyczaj płaskie. Brąz mógł być wzbogacany złoceniami. Takie zabytki zachowały się u nas na Śląsku. W początkach XIV stulecia ozdobiły nekropolię piastowską w Lubiążu z fundacji księcia Henryka III Głogowskiego. Płyty mogły składać się z części odlewa-

nych i następnie rytych, zestawianych w kompozycje całkowicie metalowe. U nas bywają określane jako brązowe, niezależnie od rzeczywistego składu stopu, zawsze komponowanego z miedzi, cyny i cynku, dobieranych w rozmaitych proporcjach. Po niedługim czasie pokrywały się jednolitą patyną. W drugiej połowie XIV i początku XV w. najsłynniejszym ośrodkiem produkcji tego typu obiektów była Flandria. Eksportowano z niej wyroby do całej północnej części Europy od Anglii po Toruń. Płyty nagrobne zamawiali najczęściej biskupi, a także patrycjat bogatych miast handlowych. Produkcja miała charakter seryjny, poszczególne elementy (np. obramowania) były powtarzalne, można było je zestawiać w kompozycje podwójne lub pojedyncze. W Polsce najstarsza znana płyta znajduje się w Toruniu. Wiadomo, że było ich kilka w katedrze w Gnieźnie. Zachowała się tylko jedna, najpóźniejsza, arcybiskupa Jakuba ze Sienna (zm. w 1480 r.). Do tego rodzaju należy też płyta biskupa poznańskiego Andrzeja z Bnina, którą ufundował sobie za życia około 1460 r. Ukazany został jako stojący w *Niebieskim Jeruzalem*, którą symbolizują rozbu-

dowane elementy gotyckiej architektury, ozdobionej „posągami” dwunastu apostołów i proroków. W najwyższej partii tronu Chrystus w otoczeniu muzykujących aniołów podtrzymuje tkaninę z wyobrażeniem duszy buskupa. Wątek sakralny uzupełniają przedstawienia na szatach biskupa: scena *Zwiastowania* zdobiąca jego mitrę i oblicze *Zbawiciela* ukazane na jego piersi, są także aniołowie podtrzymujący poduszkę za jego głowę. Przedstawienie typowe dla płyt flandryjskich ma szczególnie oryginalnie rozbudowany wątek religijny. Od połowy XV w. warsztaty flandryjskie podupadły. Nowym europejskim ośrodkiem odlewniczym stała się Norymberga. Największa popularność działającego tam warsztatu Vischerów miała miejsce w ostatniej ćwierci XV i pierwszej połowie XVI w. Poznań miał w XV w. wiele powiązań handlowych z tym miastem, podobnie jak stołeczny Kraków. Najstarsze zamówienia polskie w norymberskim ośrodku – były fundacją biskupa poznańskiego Uriela Górki – dla jego ojca wojewody Łukasza i siebie samego. Uriel tworzył nekropolię rodową w katedrze – w osobnej powiększonej kaplicy. Płyta Łukasza Górki powtarza dokładnie